

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

165
EYLÜL
2007

**Tarih Vakfı'ndan
Açıklama
"Halaçoğlu
kendi ırkçılığına
tarihsel dayanak
arıyor."**

Sayfa 6-7

**Yeni Bir Belge
"Muhafaza-i
Mukaddesat
Cemiyeti'nin
Düzeni"**

Mete Tunçay

Orgeneral Cemil
Cahit Toydemir'in
Almanya Gezisi
Hitler ile
Görüşme

Rifat N. Bali

Erken Dönem Türk Milliyetçiliğinde Irk Düşüncesi

Howard Eissenstat

Osmanlı Tarihinde Göç Olgusu

Taner Timur, Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı dönemlerine göç penceresinden bakıyor. Sayfa 24'te

**EĞİTİM
BÜLTENİ İLE
BİRLİKTE**

165. SAYIMIZLA MERHABA

Agustos ayında mesaimin önemli bir kısmını, "İrkçi Düşünce" başlığını verdiğimiz, Howard Eissenstat'ın Cumhuriyet kurulduktan sonra Türkiye'de erken dönem ırkçılığı incelediği yazısını çevirmek aldı. Yazının bir bölümü bugün hâlâ Başbakanlık Arşivlerinde bulunan devlet içindeki yazışmalar ve müfettişlerin hazırladığı raporlar üzerinden yürüyor. Söz konusu rapor ve yazışmaların bir kısmında, Anadolu'da yaşayan Alevi, Çerkes, Yahudi, Abhaz, Çingene, dönme vs. gruplar hakkında şüphe ve hakaret içeren ifadeler de var. Bu yazışmalar elbette bunları kaleme alanların dünya görüşlerini ve o dönemde devletin en azından bir kanadının niyetini ortaya koyuyor. Eissenstat makalesinin sonuna doğru, Dersim İsyanı olarak bilinen ayaklanmanın bastırılması sırasında 10.000'den fazla insan ölmesine rağmen devletin acınının ölü sayısını artırmak değil, bölgedeki nüfusu asimilasyona zorlamak olduğunu alını çiziyor.

Bu durum esasında Türkiye'de o dönemde devlet katındaki egemen eğilimin ırkçılığın kendisi değil, Eissenstat'ın da söylediği gibi ırkçı ideolojiden de faydalanılarak söz konusu grupların asimilasyona zorlanıp "Türk"leştirilmesi olduğunu gösteriyor. Yusuf Halaçoğlu'nun, "Türk Tarihinde ve Kültüründe Avarlar Sempozyumu"nun açılışındaki konuşması (18.08.2007) ve sonrasında yaptığı açıklamalar, Eissenstat'ın yazısına konu ettiği anlayışı adeta 70 sene öncesinden günümüze taşıdı. Tabii ki Türkiye'de son 70 sene içinde ırkçılığı özetlemeyecek muhtelif fikir akımları ve gruplar oldu. Hatta bu gruplar zaman zaman devlet içinde en etkili pozisyonları işgal ettiler. Ama Türk Tarih Kurumu'nun başındaki bir kişinin, tarihi belgeler üzerinden insanların etnik kimliklerini de konu ederek ve "maalesef Ermeni" diyerek elindeki listelerle gündelik politikaya dalıp, doğrudan iki dünya savaşı sırasında yapılmış "çalışma"larla bağ kurması özel bir dikkat istiyor.

Halaçoğlu'nun açıklamalarına sinmiş ırkçılık türünde de esasen Eissenstat'ın incelediği dönemdekine benzer bir anlayış bulmak mümkün; ırkçılıktan da yararlanarak bir tür homojenleşmeyi sağlamak üzere, problem çıkaran nüfusu asimilasyona zorlamak. Halaçoğlu bunu yaparken Kürt nüfusu doğrudan karşısına almıyor ve örneğin Avarlar aşiretinin geçmişte "Türk" olduğundan bahsederek Kürtlere "Türkleşme" kısmını açık tutuyor. Bu kapıdan geçmeyecek olanlar da, herhalde Halaçoğlu'nun tanıımıyla "sunnetsiz" ya da "Ermeni" muamelesi görecektir. TTK başkanı sıfatı taşıyan ve kendisine bilim adamı diyen birisinin böylesine hikmet-i hükümete angaje tutumlarına karşı Türkiye'deki ciddi ve özgür düşünen tarihçilerin tarihçiliğin özerk alanı adına bir tavır geliştirmesi gerekir diye düşünüyorum.

Ahmet Akışlı

04 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

Hazırlayan: Emel Seyhan

08 MAĞLOVA KEMERİ ÜZERİNE SEMAVİ EYİCE İLE SÖYLEŞİ KEMERİN BARAJ UĞRUNA FEDA EDİLMESİNE TARAFTAR DEĞİLİM

Erci Zerman - Fatih Tatari

10 İSTANBUL'DA ESKİ ESERLERİN FOTOĞRAFLARINI ÇEKEBİLME HAKKI BİR AYIBINIZ VARSA BİZ DE BİLELİM...

Burak Çetintaş

14 SAGALASSOS KAZII ARINDA BÜYÜK KEŞİF HADRIAN HEYKELİNİN PARÇALARI

Marc Waelkens

15 BEZEKLİ DUVAR PANELİ, İNSAN YÜZÜ BİÇİMİNDE BİR KAP, ORGANİK BOYA ÇATALHÖYÜK'TE SON BULUNTULAR

Nurcan Yalman

17 TARİH ÖNCESİ ÇAĞLARDAN GÜNÜMÜZE ANADOLU'DA KULLANILAN TARTI VE ÖLÇÜ ARAÇLARI

Derleyen: Erci Zerman

18 KARACAAHMET'İN SORUNLARI

Burak Çetintaş

18 GÜNCEL

22 15 HAZİRAN 1912 BİNGAZİ VE YEŞİL DAĞ (2)

Edhem Eldem

26 14. YÜZYILDAN 20. YÜZYILA OSMANLI TARİHİNDE GÖÇ OLGUSU

Taner Timur

36 YENİ BİR BELGE "MUHAFAZA-İ MUKADDESAT CEMİYETİ" NİN DÜZENİ

Mete Tunçay

40 ORGENERAL CEMİL CAHİT TOYDEMİR'İN ALMANYA GEZİSİ HITLER İLE GÖRÜŞME

Rifat N. Bali

46 ERKEN DÖNEM TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNDE İRKÇİ DÜŞÜNCE

Howard Eissenstat

54 YÜZ YIL ÖNCESİNDE, SUR İÇİ İSTANBUL'UNUN SANAT VE EĞLENCE MERKEZİ ESKİ DİREKLERARASI TİYATROYA HASRET!

Eser Tütel

62 CEZAYİR HİRİSTİYAN ESİRLER, MÜSLÜMAN EFENDİLER

Özlem Kumrular

70 VATAN UĞRUNA FİRTINALI DENİZLERDE PERVANE TIKIRTISI DİNLEMEK AHMET RIZA BEY

Burak Çetintaş

74 1923 YAZ SEÇİMLERİ "GİZLİ YÖNERGE"

Mete Tunçay

76 NYSA KENTİNİN KAHRAMAN KTİSTES'İ ATHYMBROS

İlhan-yin Örcen

79 GEÇİŞ SÜRECİ TARTIŞMALARI HENRI PIRENNE'İN TEZLERİ

Aylin Kılıç

88 ANAKRONİK

Aydan Çelik

54

**DİREKLERARASI
TİYATROYA HASRET!**

Esar Tütel, Direklerarası'nın geçmişinden yola çıkarak, İstanbul'daki eski eğlence ve sanat anlayışını ele alıyor.

62

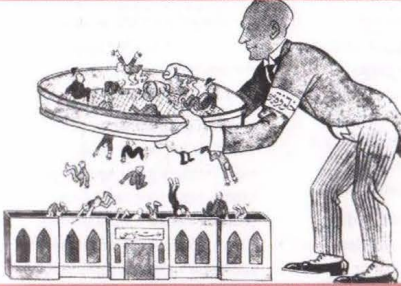
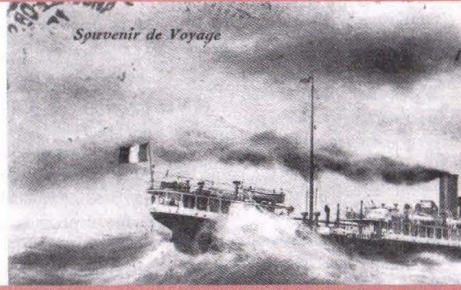
**MÜSLÜMAN ESİRLER
HİRİSTİYAN EFENDİLER**

Özlem Kumrular, 16. ve 17. yüzyıllardaki Cezayir'i konu edinen Batı edebiyatını ele alıyor.

70

**AHMET RIZA BEY'İN
İKİ SEYAHATI**

Burak Çetintaş, arşivindeki İttihad ve Terakki mensubu Ahmed Rıza Bey'in mektuplarını tartışmaya açıyor.

74

"GİZLİ YÖNERGE"

Mete Tunçay, İkinci Dönem TBMM seçimleri için ARMHC'nin yerel örgüt görevlilerine gönderilen gizli yönergeyi tartışıyor.

79

**PIRENNE'İN
TEZLERİNİN
DEĞERLENDİRMESİ**

Aylin Kılıç, ortaçağda feodalizmden kapitalizme geçiş sürecine dair tezleri inceliyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık İlahi Dergisi
Sayı 165 Eylül 2007

TARİH VAKFI
ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoglu

TARİH VAKFI

Uluslararası Bulvarı, Yıldız Sarayı
Anıbarları Dairesi 34349
Beşiktaş/İstanbul
T: 0212 227 37 33 227 37 34

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU

Murat Belge, Fatmağül
Berktaş, Aydan Çelik,
Gökhan Çetinsaya,
Esra Danacıoğlu,
Edhem Eldem,
Murat Güvenc, Ayşe İlür,
Yavuz Selim Karakışla,
Murat Koralıoğlu,
Mutlu Öztürk,
Necdet Sakınoğlu,
Mustafa H. Sayar,
Oğuz Tekin,
Taner Timur,
Mete Tunçay, Gürel Tüzün,
Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ

Rauf Kösemen

**S. YAZIŞLARI MÜDÜRÜ
VE YAYIN YÖNETMENİ**

Ahmet Akış

YAYIN YÖNETMENİ

YARDIMCISI

Esin Kumral

REDAKSİYON/DÜZELTİ

Belgin Sunal

KATKIDA BULUNANLAR

Delal Kazıcı, Güliz Atsız,
M. Serkan Pelen
(Fotoğraf)

DERGİ VE**KAPAK TASARIMI**

Rauf Kösemen

KAPAK UYGULAMA

Harun Yılmaz (Myra)

SAYFA UYGULAMA

Aysel Kazıcı, Canan Balcı

İLETİŞİM

(0212) 227 37 33

(Dahili 27)

(0212) 227 37 32 (Faks)

aaksit@tarihvakfi.org.tr

ekumral@tarihvakfi.org.tr

BASKI

Bileşim Yayıncılık,
Fuarçılık ve İlanım
Hizmetleri A.Ş.
Barbaros Caddesi No 11
4 Levent / İstanbul
Tel: (0212) 324 44 41

BASKI TARİHİ

30.08.2007

DAĞITIM

YAYSAT

(0212) 622 2222

www.yaysat.com.tr

YAYIN TÜRÜ

Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ

(0312) 439 12 61

REKLAM

Nazan Özcan
nozcan@tarihvakfi.org.tr
(0212) 513 52 35 (İs)
(0212) 513 21 77 (İks)

ABONELİK

Tarih Vakfı
(0212) 227 37 33 (Dahili 31)

(0212) 227 37 32 (İks)

BİR YILLIK ABONE

BEDELİ

70,00 TL

Tarabya Yarışları

TERCÜMAN-I HAKİKAT
8 EYLÜL 1907

Tarabya'da Polo Kulübü tarafından tertip edildiğini yazdığımız yarışlar -havanın adem-i müsadeseine rağmen evvelki Cuma günü Büyükdere civarındaki mahall-i mahsusunda icra edilmiştir. Ara sıra yağmurun serpelemesi hasebiyle sinin-i sabıkaya (geçen yıllara) nazaran yarış mahalline gelen temâşâ-gerânın miktarı pek az idi. Esna-i müsabakada bir orkestra takımı tarafından ehviye-i lâtife terennüm-sâz olunmakta idi.

Birinci müsabaka, mesafe bir buçuk mil ve birinci mükâfâtı altı, ikinci mükâfâtı dört lira-yı Osmanî'den ibaret idi. Havanın ıtırâdsızlığı bu yarışa iştirak edecekleri mani olmuştur. Binaenaleyh bu kısım yarışa üç bargir iştirak etmiştir.

İkinci müsabakada mesafe keza bir buçuk milden ve iki mükâfattan ibaret idi. Yarışa iştirak ettirilen dört hayvandan birinciliği Kont Gaston du Duzel'e ait "yoldaş" ismindeki bargir ve ikinciliği "neset" ismindeki bargir ihraz etmişlerdir.

Üçüncü müsabakaya iştirak eden süvariler ellerine yarış heyeti tarafından verilen ve derûnunda halli matlub (çözülmesi istenen) bir mesele-i riyaziye bulunan kapalı bir zarfı tayin olunan bir mevkie kadar götürerek kendilerine intizar eden kadınlardan birine i'tâ ediyor. Ve kadın da derhal zarfı küşâdla derûnundaki meseleyi serian hallederek süvariye iade ediyor. En evvel meseleyi halleden kadınla meseleyi yarış heyetine getiren süvari birinciliği kazanıyor idi. Bu müsabakada sûret-i mükemmelede halleden Madam Neyas birinciliği, Madam Vihtaker ikinciliği ihraz etmişlerdir. En evvel meseleyi getiren de Mösyö Hudson idi.

Mesafesi dört milden ibaret olan dördüncü müsabaka üç mükâfattan ibaret idi. Birinciliği İtalyan Sefareti memurlarından Mösyö Medisi'nin râkib (binmiş) olduğu Birişino ismindeki bargir, ikinciliği Mösyö Leon Zarifi'ye ait blakpar namındaki bargir, üçüncülüğü de Mösyö Ramsey'in râkib olduğu karadeniz namındaki bargiri kazanmıştır.

Beşinci müsabaka merkeb-i süvârâna tahsis edilmiştir. Müsabaka rub' (çeyrek) milden ibaret olup bunlara sefaret malyyetine memur sefâin efradı iştirak etmiştir. Birinci mükâfat merkep-i süvâr oldukları halde üç lira, ikinci mükâfat da bir lira-yı Osmanî idi. Bu müsabaka pek eğlenceli ve mudhik (komik) olmuştur. Hayvanlar, müsabaka başlar başlamaz yürümek istemiyorlar idi. Birinci mükâfâtı İtalya Sefareti'ne mensup bir bahriye neferi kazanmıştır. Boğaziçi büyük mükâfâtı namı verilmiş olan altıncı müsabakaya beş bargir iştirak ettirilmiştir. Mesafe bir milden ibaret idi.

Mösyö Hudson'un râkib olduğu bargir birinciliği, Mösyö Medisi'ye ait ferhan ismindeki bargir de ikinciliği, Kont Sizzon'a râkib olduğu Pipi namındaki bargir de üçüncülüğü kazanmıştır.

Yedinci müsabakada mesafe yarım milden ibaret idi. Birinciliği Mösyö Medisi'ye ait Birişino namındaki bargir, ikinciliğide Mösyö Ramsey'in karadeniz namındaki bargir ihraz etmiştir. Yağmur münasebetiyle yarışlardan maada mukarrer olan diğer spor eğlenceleri ve yaya koşuları icra edile(me)mişlerdir.

Balık Yağmuru (Jurnal de Salonik) Gazetesinden

TERCÜMAN-I HAKİKAT
20 EYLÜL 1907

Ahiren Selanik'ten yirmi otuz kilometre mesafede Langaza Kasabası'na muzâf Zarva

Karyesi'nde garip bir vak'a vuku bulmuştur. Karye efradı kırlarda, tarlalarda meşgul bulundukları esnada şiddetlice dolu yağmaya başladığı cihetle her kes tarlaları terk ile hanelerine avdet ettiler.

Fırtına geçtikten sonra her kes yine işi başına gider. Bu sırada yine yağmur yağmaya başlar. Bu bârân bir saat kadar devam etmiştir. Saha-i nüzûlü on kilometrelilik bir daireyi bulmakta idi. Köylüler yağmur durduktan sonra tarlalarına dönünce ne bulsunlar? Bayağı deniz balıkları. Balıkların bir çoğu henüz canlı oldukları cihetle kımlanmakta idiler. Hemen her kes tarlardan bu garip mahsulü toplamağa başladı. Bu suretle on bin okka balık toplamak kabil olmuştur. Balıkların kimisi elli gram sıkletinde, kimisi ise on iki okka 1 ağırlığında mecmu balıkların vasatı ağırlığı üçer okkayı buluyor idi.

Henüz hiç görülmemiş olan böyle bir garibenin nasıl vuku bulduğu cây-i sualdir. Zan olunduğuna göre Beşik Gölü'nde şedit bir fırtına zuhura gelerek rüzgar gölden balıkları atmış yirmi kilometre mesafede bulunan Zarva Karyesi üzerine yağdırmıştır.

Silivri Panayırı Ve Vapor Seferleri

TERCÜMAN-I HAKİKAT
22 EYLÜL 1907

İdare-i mahsusanın Ayastefanos hattına işletilmekte olan İhsan Vaporu'nun iki üç gündür panayır münasebetiyle Silivri'ye yolcu nakledilmesi hasebiyle mezkûr hat üzerinde işleyen Kinaliada, Kalamış vaporları dıçar-ı teehhürât olmaktadır.

Husûsiyle evvelki Cuma günü vaporlardan birinin makinası sakatlanmıyından dolayı Köprü'den sekizi kırk beş geçce hareketle Ayastefanos'tan on buçukta avdet edecek olan vapor hareket edememiştir. Sıbahleyin Adalardan

gelerek akşam tekrar Adalara giden ve bütün gün şamandırada bulunan Aydın Vapouruna da diğer vaporlar gibi mezkûr hatta iki sefer daha icra ettirilecek olur ise işbu tevhîrât bertaraf olacağından bu bâbda idare-i mahsusanın nazar-ı dikkatini celbi vecibeden addeyleyiz.

Bu sene Silivri Panayırı için idare-i mahsusaca İhsan Vaporu gibi serî'üs-seyr (hızlı giden) bir sefine tahsis olunmasından dolayı her sene mahall-i mezkûra yüzlerce yolcu nakletmekte olan ecnebi bandıralı küçük ve köhne vaporlar mahall-i mezkûra sefer icrasına ve idare-i mahsusa ile rekabete kalkışmaya cesaret edememişlerdir. İhsan Vaporu üç gündür lebâleb dolu olduğu ve tahminen derûnunda yedi sekiz yüz yolcu bulunduğu halde mahall-i mezkûra girmektedir.

Şimendişer

Kazası

TERCÜMAN-I HAKİKAT

27 EYLÜL 1907

Evvelki gün sabah saat ikiye çeyrek kala Kızıltoprak'tan Haydarpaşa'ya gelmekte olan tren Kurbağalı köprüsünü geçtikten on metre mesafede bir adamı çiğneyip telef ettiği haber alınmış ve icra kılınan tahkikata nazaran şahs-ı merkumun Bolulu rençper Ali namında biri olup tren sür'atle gelmekte iken hattın öte tarafına atlamak teşebbüsünde bulunmasından ve mesafenin azlığı hasebiyle trenin tevkifi kabil olamamasından naşi kazanın hudûsa geldiği anlaşılmış ve tıbbi tarafından muayenesi bi'l-icra defnine ruhsat verilmiştir.

60 000 Liralık

Sirkat

TERCÜMAN-I HAKİKAT

10 EYLÜL 1907

İrinyolu'nda Taksim civarında Telgraf sokağında sakin banker

Mavro Kordato'nun hanesinde bir sirat vukua geldiği ve iki şahsın derdest olduğu ve 6 000 lira kıymetinde ufak bir halının ve daha bazı eşyaların sirkat edildiği yazılmış idi.

Beyoğlu Mutasarrıflığı tarafından icra edilen tahkikata nazaran, sirkat olunan eşyanın 20 000 liralık olduğu ve fiil-i sirkatin haricden sarık duhlûlüne dair bir emare görülemeyip dahilen vukua geldiği anlaşılmıştır.

Sarıklar hane derûnunda mevcut olan anahtarları alıp

odaları açmış ve iki yüz bin liralık eşya mevcut olduğu halde yalnız antika olmak üzere halı, seccade, tasvir, daha bazı resim levhalarından on bir parçası çalınmış ve mücevherata dair hiçbir şey sirkat olunmamış ve bu bâbda tamik-i tahkikat edilmekte bulunmuştur.

و اسیب دی برادرک ده سیدر.

اصلاً فالتب استمیرین

مجموعات داخلية من الميراث

حميدية فستين

سأية نريد توبة حضرت بادشاهده بمك حمودة صاحب داخله حمودة مظهر نوق دسج
ومولات داخله مك نه درجه رواج بولنده اولهش عامه مملویدر .
حمیده فستری اعماله یکیدن مباشرته بیقرارشده بولان سدر دها مکمل ونفیس و باموردن جوز-رورسکی
اصلاً آتاز و کدرزری قطباً پیراز . هر نوع اجنبی فستری رقت ایده جت درجه ده بولیدن بر دده .
ستمال ایلده یک تقدیرده فوق العاده محمودیت حاصل اولهش شهبازد . مذکور فستری ادیت کرد
بدن دونه مریضه مک صاحب بولان بیوک یکی حاده کورق حروبیلان اندی بخورنه جسمه و وجود
شعبیه بولان سرکه جیده تراوای جاده سنده محاروت انصالده عذیب مغازه صراحت افری نوصه ایلده .

Asla Kalıp

İstemeyen Fes

Hamidiye Fesi

TERCÜMAN-I HAKİKAT

15 EYLÜL 1907

Saye-i terakkîyat-vâye-i hazret-i padişahide memâlik-i mahrûsa-i şahane sanayi-i dahiliye her suretle mazhar-ı terakkî olduğu ve mamulât-ı dahiliyenin ne derecede revaç bulmakta olduğu ammenin malumdur.

Hamidiye fesleri imaline yeniden mübâseretle çıkarılmakta

bulunan fesler daha mükemmel ve nefis ve yağmurdan bozulmaz ve rengini asla atmaz ve kenarları katıyen yıpranmaz. Her nevi ecnebi feslerine rekabet edecek derecede bulunduğundan bir defa istî'mâl edildiği takdirde fevkalade memnuniyet hasıl olacağı şüphesizdir.

Mezkûr feslerden edinmek arzu eden zevatın fabrikasının sahibi bulunan Büyük Yenihan'da Kevork Harputluyan Efendi Ticarethanesi'ne veya hut şubesi bulunan Sirketi'd tramvay caddesinde imâret insâlinde Andelip Mağazası'na müracaat etmeleri tavsiye olunur.

TARİH VAKFI'NDAN KAMUOYUNA AÇIKLAMA

HALAÇOĞLU'NU, TARİHÇİ OLMANIN SORUMLULUĞUYLA HAREKET ETMEYE ÇAĞIRIYORUZ

Ulusal ve etnik kimlik dinamik, değişken ve en nihayetinde öznel bir durumdur. Kimlikler tarih içinde değişir, dönüşür, farklılaşır. O nedenle bazı Kürt aşiretlerinin uzak geçmişte Türkmen kütlesi içinde gözükmesinin, kimlik bakımından bir anlamı yoktur. Onlar bugün kendilerine ne diyorlarsa, hangi dili konuşup aidiyetlerini hangi çerçevede açıklıyorlarsa, kendilerini nasıl hissedip tanımlıyorlarsa, odurlar.

TARİH VAKFI

Türk Tarih Kurumu Başkanı Yusuf Halaçoğlu'nun son günlerdeki açıklamaları üzerine, aralarında Prof. Dr. Edhem Eldem (Boğaziçi Üniversitesi), Prof. Dr. Şevket Pamuk (Boğaziçi Üniversitesi), Prof. Dr. İlhan Tekeli (ODTÜ), Prof. Dr. Mete Tunçay (Bilgi Üniversitesi), Prof. Dr. Uygur Kocabaşoğlu (İzmir Ekonomi Üniversitesi), Doç. Dr. Esra Danacıoğlu (YTÜ), Doç. Dr. Suavi Aydın (Hacettepe Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Ferdan Ergut (ODTÜ), Yrd. Doç. Dr. Oktay Özel (Bilkent Üniversitesi) gibi tarihçilerin bulunduğu Tarih Vakfı eski ve yeni Yönetim Kurulu üyelerinin imzasıyla yapılan basın açıklaması aşağıdadır.

Tarihçilerin birincil görevi mesleklerini kötüye kullanmamalarıdır. Tarihin suiistimali, son tahlilde ahlaki bir soruna işaret etmesi nedeniyle, bir tarihçi için affedilemeyecek kusurların başında gelir. TTK Başkanı Halaçoğlu'nun 15 ila 16. yüzyıllarda, bugün 'Kürt' olarak görünen kimi aile ve aşiretlerin 'Türkmen' olduklarına ilişkin bulguları olduğunu açıklaması ve buradan yola çıkarak

vehmettiği siyasal ve kültürel sonuçlar, söz konusu suiistimalin en açık örneğidir. Ünlü (ve muhafazakâr) tarihçi G. R. Elton'un lisans düzeyinde tarihçi adaylarına öğretilen şu sözünü Halaçoğlu'nun da aklında tutması gerekiyor: "Geçmişin hemen her yorumu için, bir yerlerde mutlaka bazı belgeler vardır. Yeter ki, diğer belgeler görmezden gelinsin."

Meslek ahlakına ilişkin bu çok kritik noktanın da ötesinde, TTK Başkanı'nun, üzerine kelimeler ettiği milliyetçilik ve etnisite çalışmalarının son 30 yılından da habersiz olduğu anlaşılmaktadır. Dünyanın bütün saygın tarihçi ve sosyal bilimcileri elbette birçok konuda tartışmalarını sürdürmektedirler. Ne var ki, son 30 yılın birikimleriyle üzerinde neredeyse tam bir mutabakat oluşturdukları alanlar da var. Bunların başında, ulusal ve etnik kimliğin dinamik, değişken ve en nihayetinde öznel bir durum olduğu bilgisi yer alır. Kimlikler tarih içinde değişir, dönüşür, farklılaşır. O nedenle bazı Kürt aşiretlerinin uzak geçmişte Türkmen kütlesi içinde gözükmesinin, kimlik bakımından bir anlamı yoktur. Onlar bugün kendilerine ne diyorlarsa, hangi dili konuşup aidiyetlerini hangi çerçevede açıklıyorlarsa, kendilerini nasıl hissedip tanımlıyorlarsa, odurlar. Modern

sosyal bilim yaklaşımı bunu sorgulamaz. Kaldı ki, kendisine bugün 'Türk' diyen toplulukların içinde de geçmişte Kürt kütlesi içinde yer alanlar mevcuttur. Buradan da siyasal ve kültürel bir sonuç çıkmaz. Ayrıca Halaçoğlu'nun ifşa ettiği yeni bir şey de değildir. Bunlar çoğunlukla bilinen konulardır. Örneğin Urfa'daki Karakeçili ve Türkmen aşiretleri, büyük ihtimalle uzak geçmişte adlarının ele verdiği vechile- Türkmen kütlesi içindeydiler. Ancak bugün tamamen Kürtçe konuşup o yörenin bütün Kürt topluluklarına teşmil edilebilecek bir yaşam biçimini paylaşımlaktadırlar. Şımdı onlara gidip 'şiz aslında Türksünüz, haydi asıl kimliğinize dönün', demek sadece ırkçılıkla izah edilebilecek bir tutumdur. Bunun gibi, eğer bu tutumu esas alırsak, bugün kendisine 'Türk' diyen yüz binlerce insanın üç-dört kuşak öncesinde kendisini başka etnik kimliklerle tanımlayan kişiler olduğu dikkate alırsa, onların eski mensubiyetlerini esas alan çeşitli milliyetçiliklerin de onları 'geri çağırması'na doğal karşılamak gerekir. Ama bu doğallık sayılırsa sadece milliyetçiliğin ve ırkçılığın temel kabulleri açısından doğru sayılabilecek, akademik, bilimsel ve insani bakımlardan kabul edilemez bir durum olacaktır. Nitekim Todor Jivkov döneminde Bulgar hükümeti

benzer bir tutum takınarak, kendisine 'Türk' diyen insanlara, 'sızaslında Bulgar ve Hristiyanınız, sonradan Türkleştiniz' diyerek kendilerini 'asıl kimliklerine' geri çağırması ve bu yönde kabul edilemez baskılar uygulamıştı. Halaçoğlu'nun bugün söylediği şeylerle bu tutum arasında yaklaşım ve temel mantık açısından hiçbir fark yoktur.

HALAÇOĞLU, ÖTEKİLEŞTİRİCİ BİR BAKIŞLA KENDİ İRKCİLİĞİNE DAYANAK ARİYOR

Halaçoğlu, Alevi Kürtler içinde, tehciye uğramamak için Alevileşen Ermenilerin bulunduğunu da söylemiştir. Bu açıklamayla, kendince aşağılayıcı bulduğu 'Ermeni' kimliğiyle 'Alevi Kürt' kimliği arasında bir paralellik kurmaktadır. Söyleyenin zihniyeti konusunda oldukça açıklayıcı olabilecek bu iddiaların bilimsel hiçbir anlamı yoktur. Tarih boyunca farklı etnik gruplara mensup pek çok insan çeşitli nedenlerle toplumsal, iktisadi veya güvenlik kaygılarına bağlı, başka gruplara geçiş yaparak onların içinde erimeyi tercih etmiştir. Bazı Ermenilerin de bu biçimde Alevi Kürt grupları içine girerek bu grupları içine asimile olmaları mümkündür. Ancak bu Halaçoğlu'nun ima ettiği gibi Ermenilikle Alevi Kürtlük arasında tam bir paralellik bulunduğu anlamına asla gelmez. Zira yine pek çok Ermeni Osmanlı vatandaşının tehciye kurtulmak için Müslümanlaştığı ve Sünni grupların içine katıldığı da bilinen bir gerçektir. Halaçoğlu'nun bunları yeni keşiflermiş gibi açıklaması ise ikinci bir garipliktir. Sonradan Müslümanlaşıp Türkleşen Ermenilerin kendi özel hikâyelerinin yansıdığı pek çok yayın bulunmaktadır. Ayrıca bir diğer gariplik, kişilerin belirli etnik kimliklere mensubiyetlerinin ya da o etnik kimliklerle geçmişi belirli soy bağlarının bulunmasının, onları doğrudan doğruya bugünün sorunları karşısında eski aidiyetlerinin gerektirdiği düşmanca tutumlara sevk edeceği düşüncesidir. Halaçoğlu'nun ima ve açıklamalarının altında yatan leitmotivler-

den birisi de budur. Bunun açık adı ırkçılıktır. Halaçoğlu elinde 'Ermeni dönmeleri'nin listesinin bulunduğunu da açıklamıştır. Bu, açık bir tehdittir. En başta, ciddi bir bilimsel etik ve ahlak bakımından çok sorunlu bir duruma işaret etmektedir. Bir bilim insanına yakışıp yakışmadığı bir yana, resmi bir kurumun başında bulunan bir kişinin böyle şeyler söylemeye hakkı yoktur, zira bu sözler o kurumu bağlar. Ayrıca söz konusu kurumun başında olmanın getirdiği araştırma avantajlarını bu şekilde kötüye kullanmak, en hafifinden adli bir vakadır. Üstelik Halaçoğlu'nun bütün sözleri 'Ermeni olma'nın kötü bir şey olduğu temel kabulüne dayanmaktadır. İnsanlar kimliklerini seçmezler, içine doğdukları topluluğun kimliğini 'edinirler'. Bu ne bir suçtur, ne de kaçınılabilecek bir şeydir. Belirli bir topluluğu belirli karakter ve tutumlarla özdeşleştirmek de açık bir ırkçılıktır. Türk Tarih Kurumu'nun başında bulunan kişinin sözleri en başta Türkiye vatandaşı olan Ermenilere yapılmış büyük bir haksızlık ve saldırdır. İddia sahibinin işgal ettiği mevki düşünüldüğünde, Ermeni yurttaşlarımızın bizzat devlet tarafından potansiyel tehlike ve sorun olarak görüldüğü izleniminin doğabilecek olması, tablonun vahametini daha da artırmaktadır.

HALAÇOĞLU'NUN YAKLAŞIMI TARİH METODOLOJİSİ AÇISINDAN SORUNLUDUR

Halaçoğlu, bugünkü bazı Kürt topluluğunun 15-16. yüzyıllarda Türkmen olduğuna söylüyor. 'Acaba aynı topluluklar 10. yüzyılda neydiler?' sorusuna verilebilecek bir cevap varsa ve bu cevap anlamıysa, Halaçoğlu'nun tespitlerinin de bir anlamı olur. Halaçoğlu ne etnisite ne de aşiret konusunda bilgi sahibidir. Etniklik durumsal ve değişkendir, yukarıda belirttiğimiz gibi... O yüzden, örneğin bahsettiği toplulukların, yani Türkmen olanların belki de 10. yüzyılda hiç umulmadık bir kimlikle karışımza çıkması mümkündür. Kaldı ki, aşiretler etnik topluluklar değildir. Daha çok siyasal örgütlenmelerdir.

Günün koşullarına göre, kimi Kürt aşiretleri büyük Türkmen toplulukları içine girerek ittifak etmiş, bazen de tersi olmuştur. Yani 'aşiretli' olmak için aynı etnisiteden olmak gerekmez. Örneğin bugün Midyat bölgesindeki bazı köylerde yaşayan Hristiyan-Süryani yurttaşların kendilerini bir Kürt aşiretine mensup saymaları hiç şartırcı değildir. Zira aşiretli olmak başka şeydir, etnik kimlik başka şeydir. Bunun gibi, belirli bölgelerde birbirleriyle çatışma halinde bulabileceğimiz Türkmen aşiretleri olduğu gibi, aynı bölgede bir Türkmen ya da Kürt aşiretine karşı ittifak etmiş Türkmen ve Kürt aşiretleri de görülebilir.

HALAÇOĞLU'NUN HAYAL ETTİĞİ GİBİ, KAN ÜZERİNE KURULU BİR TÜRK KİMLİĞİ MÜMKÜN DEĞİLDİR

19. yüzyıl boyunca Anadolu'ya Kırım'dan, Kafkaslar'dan ve Balkanlar'dan 4 milyonu aşkın göçmen geldi. Bugün Türkiye nüfusunun çok büyük bir bölümünün, belki de yaridan fazlasının kökenlerinde 19. ve 20. yüzyıllar boyunca gelen göçmenler vardır. Bugün kendilerini Türk olarak kabul eden bu insanların pek çoğunun kökenlerinde Türkmen boyları yoktur. Göçmenlerin yakın tarihimizdeki güçlü yeri, Türk kimliğinin Halaçoğlu'nun yaptığı gibi kan ve ırk üzerine inşa edilmesinin mümkün olmadığını bir kez daha gösteriyor.

HALAÇOĞLU'NUN 'TARİHÇİ'LİĞİ SORGULANMALIDIR

Netice olarak, Halaçoğlu'nun bu son örnekte bir kez daha ortaya çıkan, tarihçilik ve bilim insanlığı açısından bu sorunlu ve tartışmalı durumuyla TTK'yı nerele sürüklediğini kamuoyunun takdirine sunuyoruz.

Bu vesileyle, bir anayasal kurum olarak TTK'nın konumunun, yeni anayasa hazırlıklarının eşliğinde olduğumuz bu günlerde yeniden ele alınmasını yararlı bulduğumuz belirtmek istiyoruz.

MAĞLOVA KEMERİ ÜZERİNE SEMAVİ EYİCE İLE SÖYLEŞİ

KEMERİN BARAJ UĞRUNA FEDA EDİLMESİNE TARAFTAR DEĞİLİM

**ECE ZERMAN
FATİH TATARI**

Bu ay kuraklık hep gündemdeydi. Barajlar kurudukça, sular altından beliren "tarihi eser"lerin haberlerini aldık: İstanbul'da Ömerlı Barajı'nın suları çekilince 400 yıllık Osmanlı mezar taşları belirdi; Alibeyköy Barajı'nın kurumasıyla Mimar Sinan yapımı Mağlova Kemerı tamamen ortaya çıktı. Bir yandan kuraklık sorununa nasıl çözüm bulunacağı tartışılırken, diğer yandan da bu "sorun"un açığa çıkardığı önemli tarihi yapılar söz konusu. Bunların

arasında Mimar Sinan'ın en önemli eserlerinden biri sayılan Mağlova Kemerı hakkında, İstanbul tarihi ile Bizans ve Osmanlı sanatı konularında uzman Prof. Dr. Semavi Eyice ile konuştuk.

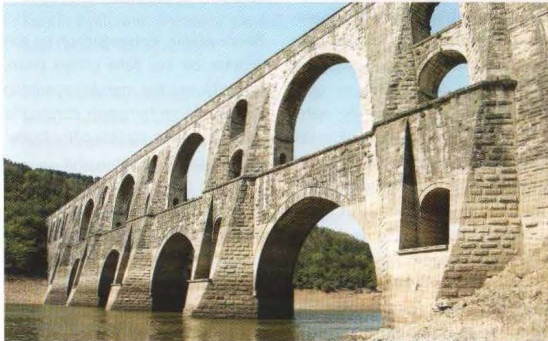
Sizden Mağlova Kemerı'nin tarihi ve önemi hakkında bilgi alabilir miyiz?

Mağlova Kemerı İstanbul'un Osmanlı döneminde su ihtiyacını karşılamak üzere yapılan çeşitli su tesislerinin en önemlilerinden biri. Bizans zamanında su ihtiyacı sarnıçlarla sağlanıyor, halbuki Türk Müslümanlarda

akarsu esastır. Bu nedenle de fetihten sonra sarnıçlara pek fazla önem verilmemiştir. Önce bazı su kemerleri yapılmış ve akarsulardan su getirilmiş İstanbul'a, sonra bu yeterli olmamış, Kanuni zamanında Mimar Sinan, hassa baş mimarı olarak bu işi üstlenmiş. Hatta yine kaynaklardan öğrenildiğine göre, Kanuni'nin baş mimar Sinan'a emir verirken, "Öyle su getirilsin ki bu şehre, en yüksek yerlerde bile küçük çocuklar ve dul, ihtiyar kadınlar testilerini, kaplarını kacaklarını alıp çeşmelerden su doldurabilsinler ve benim devletimin yaşaması için dua edeler," şeklinde bir de talimat verdiği söylenir.

Mağlova Kemerı'ni de içine alan Ömerlı Barajı'nın kuruduktan sonra ve kurumadan önceki halleri.

ÇEKİL Vakfı Sinan'a Saygı Projesi arşivi.

Bazı kaynaklarda kemerin adı'nın "İustinianos" olarak geçtiği biliniyor ve 1560'larda bir sel felaketi sonunda yıkılıp yeniden yapıldığından bahsediliyor. Bu bağlamda, Mağlova Kemerı mimari açıdan daha önce yıkılmış olan kemerin bir devamı sayılabilir mi, yoksa Mimar Sinan'ın tamamen yeni baştan yarattığı özgün bir yapı mıdır?

Elbette Roma devrinde de su kemerleri yapılmış fakat Osmanlı su tesisleri Roma sisteminin devamı değil. Bir tek Eyüp'ün arkalarında bir kemer vardır Roma kemerı olarak, sanırım Osmanlı döneminde Halkalı suyunun üzerinden geçirilmesi için restore edilmiş, kullanılmıştır. Avrupalı araştırmacılar Mağlova Kemerı'ni -mimari ve estetik bakımdan çok güzel olduğundan, sadece su getirmek üzere yapılmış bir tesis olmadığından- Türklere yakıştıramadıkları için Roma eseri sanmışlardır Roma eseri değil, temelden itibaren Osmanlı-Türk mimarisinin eseridir.

Mağlova Kemerî mimari ve mühendislik açısından daha önce yapılmış hangi kemerlerle kıyaslanabilir? Bu kemerî benzerlerinden ne gibi özellikleri ayırıyor?

Roma çağından kalma Bozdağı Kemerî vardır İstanbul'un içinde. Yüksek bir duvar, göz göz kemerler halinde. En yüksek yeri 18-20 metre kadardır. Üzeri genişçe bir yol halindedir, kanal vardır üstünde. Osmanlı döneminde de kullanılmıştır. Gelen bir suyu bu kemerin üzerinden geçirmişlerdir. İstanbul'un da bir simgesi olmuştur. Ancak mimari ve estetik bakımdan bir özelliği yoktur. Mağlova Kemerî böyle alelade bir su kanalı/kemerî mahiyetinde değildir. Altın itibaren geniş başlayıp yukarıda darlaşır. Gayet sağlam yapıdır; dediğiniz gibi 2 kat kemere sahiptir. İki kat kemer öyle organize edilmiştir ki, aralarından bir yol bir tepeden diğer tepeye, ileriye doğru uzanır. Hem gayet hesaplı yapılmış hir kemerdir hem de estetik bakımından güzel bir eser olması için uğraşmıştır.

Mimar Sinan'ın diğer eserlerini de düşündüğümüzde, Mağlova Kemerî'nin onlar arasındaki yeri nedir?

Mimar Sinan'ın çok çeşitli eserleri var tabii. Eserlerinde dini mimari başta geliyor. Onun dışında da saraylar, kasırlar gibi birçok eser yapmıştır. Tüm bunların dışında bir de genel fayda sağlayacak, insanların ihtiyaçlarını cevaplayacak birtakım tesisler yapmıştır. Bunların başında su kemerleri ve suların üzerinden aşmayı sağlayacak köprüler gelir. Örneğin, bu köprülerden Büyüçekmece Köprüsü de bir şaheserdir. Dikkat edilirse, kendisi de o eseri o kadar özenerek beğenerek yapmıştır ki, üzerinde kendi ismini, imzası olan yegâne eseri bu Büyüçekmece Köprüsü'dür. Onun kitabesinin köşesine Sinan kendi imzasını atmıştır. Karayoluyla Avrupa'dan gelen Batılılar dahi bu köprüden geçtiklerinde hayranlıkla

bahsetmişlerdir. Yani böyle genel fayda sağlayacak eserler üzerinde de Sinan'ın himmeti vardır.

Mağlova Kemerî'nin baraj gölü altında kalma süreci nasıl gerçekleşti? Şu anki durumu nasıl değerlendiriyorsunuz?

Bizim uzmanlarımız maalesef başka çaresi yokmuş gibi bu kemerî baraj gölü içerisinde bırakmayı uygun gördüler. Bu konu anıtlar kuruluna 30 yıl önce ilk kez geldiğinde ben buna itiraz ettim. Kurul üyesiydim. Hatta bir tek bendim itiraz eden. Birtakım gerekçelerle bu kemerin göl içinde kalması kabul edildi. Ben hatta bir gerekçe yazdım o zaman. Ben bunu imzalamam çünkü bu Türk sanatı, Türk kültür tarihinde bir cinayettir dedim. "Su ancak birinci kat kemerin sonuna kadar yükselecek, üst kat kemerler köprü gibi su üstünde kalacak" dediler. Ben bunu imzalamam dedim. Hatta aynı şu cümleyi kullandım: "Mimar Sinan'ın eserleri arasında Süleymaniye Camii dini mimaride neyse, sivil mimaride de Mağlova Su Kemerî budur. Tarih karşısında, Türk kültür tarihine yönelik böyle bir cinayetin sorumluluğunu yüklenemem, bunun altına imza atmam." dedim. Eğer bir şekilde yok edilmediyse, bu gerekçemin dosyada hâlâ var olması gerekir.

Bir husus daha var: Teknik Üniversite'den su profesörü olan rahmetli Prof. Kazım Çeçen'in bana söylediğine göre, bir baraj gölünün ömrü en fazla 40-50 senedir. Yamaçlardan, hele açagçandırılmazsa toprak iner ve içini çamurla doldurur. Zamanla böyle bir tarihi eser toprak altında kalacaktır, en azından yarısına kadar çamura gömülecektir. Bunu da bildiğim için gönlüm razı olmadı. Zannedersen Allah da razı değilmiş! Duyduğum kadarıyla bu baraj beklenen miktarda su tutmuyormuş. Arazide çatlaklar mı varmış ne, tamamen teknik bir konu, tam bilmiyorum. Baraj içindeki su mahmuzlardan yukarı yükselmiyor derler. 1. kat su içinde kalacaktı ama o kadara dahi yükselmüyordu

başlarda. Sonra tedbir alıp yükselttiler mi bilemiyorum tabii. Ben Mağlova Kemerî'nin bir baraj uğruna feda edilmesine taraftar değilim. Bu kemerî daima Osmanlı devri Türk mimarisinin su tesislerinin en muhteşemi olarak kabul etmişimdir. Belki başkaları bunu kabul etmezler, "bir su kemerî, ne olacak, çamurun içine gömülmüş de olabilir," deyip geçebilirler, onu bilemem ama benim kanaatim budur.

ECE ZERMAN
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ ÖĞRENCİSİ

FATİH TATARİ
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ
İKTİSAT BÖLÜMÜ ÖĞRENCİSİ

Hem zariף hem dayanıklı...

Mağlova Kemerî, 1554-1563 yılları arasında İstanbul'a su temin etmek amacıyla inşa edilen Kırkçeşme Su Tesisleri'nin en önemli yapısidir. 1563 yılında meydana gelen sel baskınında tamamen yıkılmış, ardından yeni bir sistemle Mimar Sinan tarafından tekrar yapılmıştır. Kemerin orta bölümünde 8 büyük göz, yanlarda 4'er küçük göz, 5 aygının her birinin üzerinde 3'er hafifletme gözü vardır. Ayrıca yaya geçidinin giriş ve çıkışı olan 2 küçük gözle birlikte Mağlova Kemerî'nde toplam 33 adet göz bulunmaktadır. Kemerin tepe uzunluğu 258 m, temelden yüksekliği ise 47,11 metredir. Bu yükseklikte bir yapının deprem ve rüzgâr gibi yatay kuvvetlere dayanması neredeyse imkânsızdır. Mimar Sinan, kemerin ayaklarını aşağıya doğru iki ayrı piramit şeklinde genişleterek hem stabiliteyi sağlamış hem de ayakların ortalarına üçer kemer yerleştirerek bunları hafifletmiştir. Bu şekilde eser hem zariף bir görünüme sahip olmuş hem de yatay kuvvetlere karşı dayanıklı hale gelmiştir.

ÇEKÜL Vakfı Sinan'la Saygı Projesi arçivi.

İSTANBUL'DA ESKİ ESERLERİN FOTOĞRAFLARINI ÇEKEBİLME HAKKI: BİR AYIBINIZ VARSA BİZ DE BİLELİM...

Son zamanlarda eski eserlerin fotoğrafılanmasına yönelik kısıtlamalar araştırmacılara sıkıntı yaşatacak boyutlara ulaştı. Birçok eski eserin fotoğrafılanabilmesi için ilgili kurumdan izin alınması lazım. İlgililer tarafından öne sürülen, fotoğrafılanmanın eski eserlere zarar verdiği yönündeki bahaneler ise inandırıcılıktan uzak. Bu kısa yazı, eski eserlerin fotoğrafılanmasına türlü bahanelerle engel olan ilgili kurum ve kuruluşlara ithaf olunur.

BURAK ÇETİNTAŞ

Son bir seneden beri -yoğun olarak çalışma ve araştırma yaptığım bir bölge olduğu için rahatlıkla isim verebiliyorum İstanbul'daki eski eserlerin fotoğraflarının çekilmesi çeşitli makamlarca engelleniyor. Bunlar arasında bazı müftülüklerden kaymakamlıklara, cami imamlarından camilerin tuvaletçilerine işletmekten sorumlu kimselere, bazı özel güvenlik şirketlerinin şefleri ve elemanlarından işgüzar

memurlara ve hatta meraklı mahalleliye kadar geniş bir kitleden bahsetmek mümkün. İşin garibi, tarihi eserleri fotoğraflamak için yola dökülen ben ve benim gibilerinin çoğu neden engellendiklerini anlayamıyor da. Diyalog kurmaya muvaffak olup da konuştuğunuzda, bu engelleme işinin hukukî dayanağı ve resmiyeti olmadığı, kimi amirlerin isteklerine, bazı hallerde ise tamamen görevlerinin şahsi karar ve arzusuna dayandığı anlaşılıyor.

19. yüzyıldan itibaren fotoğraf makinelerinin yaygınlaşması ile dünyanın dördü bir tarafındaki birçok eski eser profesyonel ve amatör fotoğrafçılara tespit edildi. Geçen yüzyıllarda, çoğu sadece manzara için çekilmiş eski fotoğraflar, bugün bir köşesinde gözükten eski bir eserin yenilenmesi, hatta sıfırdan yapılması için kaynak oluyor. Bu da, en basit ilade ile fotoğrafın mimarlık, sanat tarihi, kültür tarihi ve benzeri alanlarda ne kadar önemli ve yararlı

bir kaynak olduğunun en güzel, en somut göstergesi. Bir başka açıdan bakılacak olursa, bugün hangi kurum, kuruluş veya şahıs tarafından olursa olsun, yapılan tespitler ve fotoğrafılanma çalışmaları da yarın için kaynak niteliği taşıyacak, eski eserlerin ihyası, kurtarılması ve elden geçirilmeleri noktasında referans alınacak belgeler olacak. Hal böyleyken, tespit faaliyetlerini desteklemek yerine türlü engeller yaratmanın temelinde ne yattığını, anlamak güç.

Cerrahpaşa Camii restore edilirken çekilen bu fotoğraf için izin almak çok zor oldu.

Fotoğraflar:
Burak Çetintaş

Yakın geçmişte eski eserlerin fotoğrafla tespitine yönelik bu engellemelerin sayısı arttığı ve tuhaf uygulamalar ayyuka çıktığı için bu yazıyı kaleme alma ihtiyacı hissettim. Şu satırları yazarken ben bile hayrete düşüyorum. Bu kısa serzeniş okuyacak olanların şaşırması gayet doğal. Bir caminin, mescidin, türbenin önüne gidiyorsunuz; civarda o işgüzar güvenlikçilerden biri veya civarın yerlisi, kiracısı, sade fakat meraklı ve sahiplenme duygusu hayli gelişmiş vatandaşa yoksa, mesele de yok. Fotoğraflamanızı, gerekli tespitlerinizi yapıyor, işinizi tamamladıktan sonra oradan kafanızda tasarladıklarınızı yapmış olmanın iç huzuruyla ayrılabilyorsunuz. Civarda birileri varsa, önce o şahsın kimlerden olduğunu

Yazık ki, tespitlerini akademik seviyede yürüten araştırmacıları engelleyen bu anlayıştaki mahalle sakinleri eski eser ihyasını elde fırça, gördüğü mezarı, çeşmeyi, mescit kapısını türbe yeşiline boyamak, bilmem kaç yüz yıllık bir duvarı, betonla sıvamak, 400 senelik bir serviye veya dişbudacı, buduyorum diye kuşa çevirmek, tombak işçiliğinin en zarif örneklerinden olan mesela bir 16. yy şamdanını karardığı gerekçesiyle soba yalızıyla boyamak, anıka halıları çöpe atıp yerine duvarın duvara halı yapımak olduğunu zanneder; böyle işler yaparak o anda adeta cennete müjdelenişçesine iç huzuruna kavuşur. Civardaki memurlar da resim çekmeye, hatta eski bir esere biraz dikkatli bakmaya

Üsküdar'da, bugün Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'ne tahsisli olan tarihi Valide-i Atik İmareti'nin ana kapısı. Değil bir araştırma için, sokaktan geçerken kapının fotoğrafını çekmeye kalktığımızda bile üniversitenin güvenlik görevlileri hemen engel oluyor.

Memurlar resim çekmeye tavır koyan ikinci gruptur. Caminin dış veya iç mekânını çekebilmeniz için il veya ilçe müftülüğünden izin almanız gerektiği yüzünüze tokat gibi çarpılır. İzin belgenizde fotoğraflama yapacağınız bölgede yer alan yapılardan mesela biri unutulmuşsa, o binada fotoğrafl çekemeyeceğiniz söylenir.

tespit etmeniz şart! Kimlerden derken bir güvenlikçiyle mi, görev alanı o civar olan imam, müezzini gibi bir memurla mı, yoksa merak hisleri gelişmiş bir mahalle sakini ile mi karşı karşıya olduğunuzu kastediyorum. Zira bu noktada şahsın mensubiyeti çok önemli

Şayet karşınızdaki sade fakat meraklı bir vatandaşsa, "Burada resim çekmek yasak kardeşim..." den, "Neye baktıydın, geçende buralarda bir katabe çaldılar bak ona göre"ye kadar türlü ihtarın muhatabı olmanız mümkün. Meraklı vatandaşlar arasında, yoldan geçerken yüzünüze gülüp köşeyi döndükten sonra karakolu arayarak, "Amanın yetişin, çeşmeyi kökünden söküp götürüyorlar..." diyenler dahi vardır. Birkaç dakika önce takdirkar sözleriyle moral bulduğum bu türden bir mahallelinin az zaman sonra bir polis otomobilinin içinde beni işaret ederek, "Memur bey, işte aradığınız kaçakçı budur..." dediğine şaşkınlığa düşerek şahit olmuştum

tavır koyan ikinci gruptur. Caminin dış veya iç mekânını ödev, yayın, araştırma gibi sebeplerle çekebilmeniz için il veya ilçe müftülüğünden izin almanız gerektiği iç elde yüzünüze tokat gibi çarpılır. Yüzler ask, ses tonları ciddi ve resmidir. Müftülük imzalı, kaymakamlık onaylı izin belgeniz istenir. Benim başıma geldiği gibi, izin belgenizde fotoğraflama yapacağınız bölgede yer alan yapılardan mesela biri unutulmuşsa, ne sizin çalışmanız, ne de elinizdeki resmi onay dikkate alınır. Adının listeye eklenmesi unutilan binada fotoğraf çekemeyeceğiniz söylenir. Topkapı'da Kara Ahmed Paşa Camii'nin, Fındıklı'da Moîla Çelebi Camii'nin, Beşiktaş'ta Sinan Paşa Camii ve mesela Fatih'te Cerrahpaşa Camii'nin imamları, çekmek istediğiniz birkaç kare fotoğraf için resmi izin, kaymakamlık imzalı kâğıt ve benzeri belge isteyen görevlilerden sadece birkaçıdır.

Aynı sert tavır diğer kurumlarda da sergilenir.

Mesela Marmara Üniversitesi'nin Güzel Sanatlar Fakültesi'ne tahsis edilmiş olan Üsküdar Atik Valide İmarethanesi'nin anıtısal cümle kapısı şu satırların yazarı

tarafından bir çalışma için fotoğraflanırken, güvenlik görevlisinin engellemesi ile karşılaşmıştır. "Birader neden çekiyorsun?" sorusuna resmi kimliğini gösterip araştırma

Güreba Hastanesi Camii, yıl 2004. Deklanşöre bastığım sırada avludan bir görevli fırlayıp beni durdurmaya kalkmıştı. Bir taraftan da, "Camilerin resimlerini çekmek için müftülüktan izin kâğıdı getirmen lazım..." diye bağırıyordu.

Silahtar Mehmed Aga'nın 1759'da Kadirga'da yaptırdığı hayır eseri sıbyan mektebi bugün bu harap halde.

Süleymaniye'de çoktan terk edilmiş bu harap konanın resmini çekmek isterseniz duruma derhal otopark değnekçileri müdahil oluyor.

Vezneciler'de, bugün tamamen yıkılmış olan Helvacı Yakup Dede Tekkesi'nin 2006'nın Eylül ayındaiki harap hali.

alanınızı anlatarak cevap verdiğiniz halde, binanın caddeye bakan -bir başka deyişle kamuya mal olmuş, herkesin malı olan- cephesini fotoğraflamayacağınız ısrarla vurgulanır. Kimse harap haldeki yapının tahsis edildiği kuruma dönüp de, "Size emanet edilmiş bu tarih mirasına neden hakkıyla sahip çıkmıyorsunuz? Bu ne hal?" demez de, herkes o hali fotoğraflayan araştırmacının üstüne, "Çekme kardeşim, yasak..." diye çullanır. Herkesin tek derdi vardır: Varsın eski eser çöksün, yeter ki o perişan manzara belgelenmesin!

Halbuki sokaktan gelip geçen turistler gözlerine kestirdikleri, hoşlarına giden

her türlü binayı istedikleri gibi fotoğraflar. İmrenirsiniz.

Zarar vermemek, tahrip etmemek kaydıyla resmi ve yetkili kurumların, tarihi binaların iç ve dış fotoğraflarının çekilmesine izin vermemek gibi bir yetkisi ve yaptırımı yoktur. Her şeyden evvel Türkiye Cumhuriyeti'nin bir vatandaş olarak, yaşadığımız şehirlerin artık süsü ve sembolü haline gelmiş olan böyleleri eserleri gönlümüzde fotoğraflamak bizim hakkıdır, hem de en az ülkemizi bir süreliğine ziyaretçi gelen yabancı misafirlerimize olan turistler kadar. Bunu konuşmak, tartışmak bile suç sayılmaz değil mi? Eski bir eserin fotoğrafını çekebilmek için mutlaka bir üniversiteye mensup olmak, akademisyen

sıfatı taşımak da gerekmez. Valilikten, kaymakamlıktan, müfettühten, imamdan, polisten, hele özel güvenlikten valvar yakar izin kağıdı almanız da lüzum yoktur. Zaten olmaması da gerekir. Yapmak istediğiniz, üzerinde çalıştığınız eski eserin birkaç kare fotoğrafını almaktır. Yoksa yurtdışında açacağınız bir sergi için altı ay süreyle söküp götürmek değil.

Ülkemizde anayasanın ve hukukun biz vatandaşlara tanıdığı haklardan biri de haber alma özgürlüğüdür. Hakta tecavüz etmemek, çevreye zarar vermemek koşuluyla insanları istediği araştırmayı yapabilir.

Süleymaniye'nin son cemaat mahallindeki sütunlardan birini fotoğraflamak ile Beyazıt Kütüphanesi'ndeki bir kitabı okumak, şayet yazma veya nadir değişle fotokopisini bile almak aynı şeydir. Yoksa o sütunu da olduğu yerden kaldırıp Topkapı Sarayı'nın yazma eserler kütüphanesine kaldırın, pamuklar içinde saklayın, gelen gidenin bağrında açtığı çakı kazınlarına müsaade etmezlerdi!

Düğün için ise tuhaf bir anlayış hâkimdir. Camilerde vakıflar, müfettühten, kaymakamlıklardan fotoğraflamaya engel olur. Cami görevlileri, imamlar, müezzitler, tuvalet bekçileri kimi zaman fotoğraf makinesini çantadan çıkarılmasına bile tepki gösterir!

Bugün İstanbul'un mezarlıklarında ilgili müdürlük ısrarla, hesabına çalıştığınız

ilgili kurumdan izin belgesi, çalışan kimseden de alan bildirmesini istiyor. İzininiz çıksa bile sadece başvurunuzda bildirdiğiniz mezarlık için geçerli. Başka bir alanda tarama yapamaz. Fotoğraf çekemezsiniz. Üstüne üstlük elinize "izin verildi" kağıdı taşıyan, velev ki iki satırlık olsun bir belge, bir kağıt da verilmeyen. Bütün bunlar baştan aşağıya yanlış uygulamalardır.

Yetkili ve ilgili kurumların görevi, sorumluluklarındaki tarihi eserleri olduğu yerde, olduğu gibi korumak, bunun için uygun koşulu sağlamaktır. Yoksa eserin fotoğrafının çekilmesini, kitabesinin okunmasını, hakkında yayın yapılmasını engellemek değil. Kimse eski eserlerin üzerinde uygulanan yanlış restorasyon yöntemlerine değinmezken, mezar taşını kumlamak, tazyikli su ve kimyevi madde kullanarak temizlemenin sakıncalarından bahsedilmez, hatta böyle uygulamalara izin verilirken, bu yetkili makamlar biz araştırmacılara ısrarla süren, mezar, minare, çeşme, artık eski eser namına göz önünde ne kadar taş varsa bunları fotoğraflamanın yasak olduğunu vurgular.

Şimdilerde, Mezarlıklar Müdürlüğü yazılı başvuruda bulunulduğu takdirde hayli uğraştırdıktan sonra fotoğraf çekimi için gereken izin -yazılı herhangi bir belge, izin kağıdı vs. düzenleneksizin- veriyor. Halbuki böyle güçlüklerde hiç gerek yok. Mezar taşı fotoğrafı çekmek neden yasaktır? Taşın yerini değiştirmedikten,

sırtlayıp götürmedikten, taş zarar vermedikten sonra mezar taşlarının kitabelerini tespit etmek, bunları fotoğraflamak neden mahsurlu bulunur? Yetkili makamlar güzel işlere imza atarak yakın geçmişte mesela mezarlıkların güvenliğini ele aldı. Güvenlik işi ihale edildi ve bazı firmalar bu işi üstlendi, mezarlıklara vardiya usulüyle güvenlik görevlileri kondu. Öyle söyleniyor ki, bugün İstanbul genelindeki mezarlıklarda toplam 600 kışur güvenlik elemanı var. Güzel. Bunlar mezarlıklarda bir taraftan güvenliğini, diğer taraftan mezarların temiz kalmasını ve tahrip edilmemesini sağlıyorlar. Pekâlâ, araştırma yapmak üzere mezarlıklara gelerek burada fotoğraf çekenler neden her defasında engelleniyor, bunun sebebi nedir? Açık havanın bütün yıpratıcı koşullarına, güneşe, yağmura, kuru, kışın ısı düşüşlerinden dolayı meydana gelen donlara asırlardan beri maruz kalan bu taşları, araştırmacıların fotoğraf makinelerinin flaşları mı tahrip edecek? Yoksa pelür inceliğindeki istampa j kağıtları veya tebeşirleri mi? Araştırmacıların engellenmesi pahasına dahi olsa eski taşların başına bir şeyler gelmese yine gam veremeyeceğim ya, bunca güvenlik tedbirine rağmen taş hırsızlıkları sürüp gidiyor. Bu işin bu kadar sıkı tutulmasının başka bir sebebi olmalı. Ben, hayli zaman önce başlamış olmama rağmen bir süre önce Mezarlıklar Müdürlüğü'nden, Mezarlıklar Müdürü Adem Avcı Bey'in şahsen ilgilenmesi ve yardımcı olması sayesinde resmi izin alımı ve belirli mezarlıklarda çalışmalarını sürdürme imkânı buldum. Ama yakın geçmişte sadece ve sadece fotoğraf çektiğim gerekçesiyle Anadoluhisari mezarlığında güvenlik kulübesinde bir süre bekletilmişim, Karacaahmet'te gümdüz vakti ve mezarlığın en yığın olduğu bölgede yine fotoğraf çektiğim gerekçesiyle güvenlik tarafından bir motorsikletle bölge müdürlüğü binasına götürülmüş ve orada uzunca bir süre bir odada tutulmuşum. Bir başka mezarlıkta ise 4-5 güvenlik görevlisi tarafından hem

hakarete uğramış hem de zorla mezarlıktan çıkarılmaya çalışılmışım. Sebep neydi? Sadece ve sadece araştırmalarını sürdürmeye çalışıyor olmam, fotoğraf çekmek istemem. Pekâlâ, beni engelleyenlerin gerekçesi neydi? İşte onu bilemiyorum. Yalnız engellenme sebebinin güvenlik, mezar tahribi, hırsızlık, mezar ve ölüye saygısızlık olmadığı kesindi.

Senelerce cami cami dolaşıp gözüne kestirdiği çinilerin fotoğraflarını çektiğinden sonra "işinin uzmanı" birilerine "Şu panolarla bu kuşak yazılarını istiyorum..." diye sipariş veren malum zevata gık denmekten, bu işi merak, heves ve sevgiyle yapan araştırmacıların önünün eski eser korumacılığının arkasına saklanılarak kesilmesi, tespit çalışmalarının türlü bahanelerle engellenmesi büyük bir haksızlık ve ayıptır.

Yetkililere sorduğunuzla ise sizin yaptığınız araştırmalardan en çok kendilerinin memnun olduklarını ve kesinlikle engellemek gibi bir düşüncelerinin olmadığını, fotoğraflama ve tespit yasalarının eski eserlerin korunmasına yönelik olarak alınmış bir dizi önlemden sadece biri olduğunu vurguluyorlar.

19. yüzyıl sonlarından itibaren imparatorluk coğrafyasına gelen bazı araştırmacılar ve fotoğrafçılar türlü güvenlik sebebi dolayısıyla saraydan izin aldıktan sonra işlerini görür, fotoğraflarını çeker, memleketlerine dönerlerdi. Amatör ve seyyahlarla, turistlere karışan olmazdı. 1920'lerden 1990'lara kadar ise kimse, hiçbir ilgili müdürlüğün aklına fotoğraf çekmeyi yasaklamak gelmemişti. Araştırmacı, akademisyen, öğrenci, meraklı, turist, aklınıza kim gelirse herkes -askeri bölge dışında kalan eski eserleri- istediği gibi çekerdi. 2000'lerin başından sonra piyasaya bu tuhaf anlayış hâkim oldu. Bir camiden detay almaya kalktığınızda veya bir kitabeyi fotoğraflayacağınız sırada başınıza biri dikiliyor ve resim çekmenin yasak olduğunu sert bir dille anlatıyor.

Bütün bunları düşündükten ve yetkililerin sergiledikleri duruşu gördükten sonra, doğrusu insanın aklına tek bir şey geliyor ve ister istemez şu tepside bulunuyor: Mademki araştırmaları teşvik ediyor, çalışmalar olumlu karşıyorsunuz,

mademki engel olmak gibi bir düşüncenin olmadığını söylüyorsunuz, o halde bizim bilmediğimiz bir ayıbınız mı var ki bu tür çalışmalarını engelliyorsunuz?

BURAK ÇETİNAŞ
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ TARİH
BÖLÜMÜ MASTER ÖĞRENCİSİ

Merkezefendi Mezarlığı. 2004. 2005 yılının haziran ayında gerçekleştirilen bir soygunda, bir gecede tam 18 eski mezar kurcalandı. Yukarıdaki iki resimde, bunlardan, Nafiz Paşa'nın oğlu Nureddin Bey'in 1894 tarihli mezarının hem sağlam hem de parçalanmış ve dekoratif pehveleri sökülüp görülmüş olan eski ve şimdiki hali görülmüyor.

Yıl, 1999. Karacaahmet'te taş katliamı. Vaktiyle bu resimler çekilmeseydi, yok olan şu taşlardan kim, nasıl haberdar olacaktı? Olan biteni anlatan bilizlere kim inanacaktı?

SAGALASSOS KAZILARINDA BÜYÜK KEŞİF HADRIAN HEYKELİNİN PARÇALARI

**PROF. MARC
WAELENS**

**ÇEV: ECE ZERMAN
FATİH TATARI**

Sagalassos'taki Roma hamamı kazıları sırasında arkeologlar yan yana, oldukça büyük bir kafa (yük: 0.70m.) ve ayak şekli (uz: 0.80 m.) oluşturan iki bitişik parça ve dize kadar muhafaza edilmiş bir çıplak bacak (uz: 0.70m.) buldular.

Sagalassos'taki, Hadrian'in hükümdarlığı sırasında başlanıp, yaklaşık MS 165'te, Marcus Aurelius ve Lucius Verus zamanında tamamlanan Roma hamamının "haç formundaki soğukluk I" kazısı sırasında, 1990'dan bu yana Sagalassos'un Pisidian şehrinde (Ağlasun yakınları, Burdur, güneybatı Türkiye, Antalya'nın yaklaşık 109 km kuzeyi) kazı çalışmalarını sürdüren Leuven Katolik Üniversitesi'nden (the Catholic University of Leuven, Belçium), Prof. Marc Waelens

yönetimindeki uluslararası ekip büyük bir keşifte bulundu. Hâliâ orijinal, siyah-beyaz müzalkle kaplı bir zemine sahip olan bu haç formulu salonun büyük ihtimalle orta kısmında büyük bir havuz vardı ve bu kısım taştan yapılmış çok büyük sütunlarla çevriliydi. Harç tonozlar 12 metreden daha uzun taştan kemerlerin desteğiyle bu sütunlar tarafından taşınıyordu. Toplamda yaklaşık 1150 m²'lik bir alana sahip olan yapının küçük kollarını ufak havuzlar dolduruyordu. Odaanın büyük kollarının her biri üçerden iki sıra halinde küçük sütunlarla çevrili.

Arkeologlar, güneydeki kolunun bir köşesinde yan yana uzanan, oldukça büyük bir kafa (yük.: 0.70m.) ve bir ayak şekli (uz.: 0.80m.) oluşturan 2 bitişik parça ve dize kadar muhafaza edilmiş bir çıplak bacak (uz.: 0.70m.) buldular. Bu buluntular, toplam yüksekliği 4-5 metre olan bir heykelin varlığına işaret ediyor. Mermerin üzerindeki patina, bu mermerin kaynağının Dokimeion'daki (Alfyon yakınlarındaki Isehisar) meşhur mermer ocakları ve atölyeleri olduğunu gösteriyor. Heykelin bir imparatora ait olduğunu kanıtlayan çıplak bacak ve sandaletlerin de işaret ettiği üzere, vücudun zırhlı birine ait olduğu kesin. Bu imparatorun kimliği konusunda şüpheli yer yok: Heykel, sade gözlerin de (püpi ya da iris oyuntusu olmadan, saçlarda oymalar çok kullanılmadan) gösterdiği gibi, genç Hadrian'i (MS 117'den MS 138'e kadar tahtta kalan) temsil ediyor. Hamamlardaki bu heykel, Hadrian'in 8 büyük heykel tipinden birine, büyük ihtimalle Charamontı tipine (yaklaşık MS 118'de yaratılan) ait. Aynı zamanda bu heykel, Pamphylian Perge'nin güney kapısında (Antalya yakınlarında) bulunan ve AD 121 tarihine ait kendisinin yarı büyüklüğündeki bir diğer heykelle büyük paralellikler taşımaktadır.

Hadrian Sagalassos'ta çok popülerdi: Roma hamamının hemen batısında, MS 128-132 arasında ona adanmış ve üst katın ortasında, imparatorun bronzdan yapılmış bir heykel olan nymphaeum bulunur. Bu popülerliğin nedeni, şehri Asia eyaletinden alıp limanları Sagalassos ticaretinde çok önemli olan (örneğin, kırmızı kilden Sagalassos seramikleri olarak bilinen, yerel olarak üretilen ince tabletlerin (hracatı) Likya-Pamfilya eyaletüne bağlayıp, şehre refah getirmesidir. Hadrian, ayrıca Sagalassos'u Pisidia'nın ilk şehri, Romalıların dostu ve mutfağı ile ilan etmiş ve şehre yalnızca imparatorluk kültürüne ev sahipliği yapan ve

bütün bir eyalete veya büyük kısmına hizmet eden (burada Pisidia'nın büyük kısmı) bir tapınağa sahip şehirlere verilen "neokoros" ismini vermiştir.

Gerçekten de bu tapınak hâlâ şehrin güneydoğu sınırında bulunan doğal bir düzlükteki orijinal yerindedir. Birkaç yıl önce, ilkin Antonius Pius Tapınağı olarak bilinen mabetin kazılarında, gerçekte tapınağın yapımına Hadrian döneminin ortalarında başladığı ve ancak onun ardından gelen Antoninus Pius'un zamanında tamamlandığı, fakat iki "anısıl" a birden (yani ölmüş ve tanrılaştırılmış) Hadrian ve Antonius Pius'a adanmış olduğu ortaya çıkarmıştır. Günümüzde Olimpiyat Oyunları'nın organizasyonlarının olduğu gibi, bir bölge/eyalete resmen imparatorluk kültürüne merkezi olarak kabul edilmesi bir şehre refah getiriyordu ve bu, - imparatorluk inancıyla ilgili festival ve oyunların (burada bahsedilen Klavian Oyunları) "neokoros" şehrine binlerce ziyaretçi çekmesinde olduğu gibi - şehirler arasında şiddetli rekabetlere neden oluyordu.

Bu, Sagalassos'taki devasa Roma hamamı, geniş odon (yaklaşık 2000 oturma yeri) ve tiyatro (9000 oturma yeri) gibi halka açık yapıların neden en fazla (yaklaşık) 4500'ü aşmayan şehir nüfusu için fazla geniş olduğunu açıklar.

Gelecek dönem, heykelin kalan kısımlarının ve muhtemelen başka heykellerin (örneğin, eşi Sabina), çoğunlukla Roma harcından ve büyük taşlardan oluşan 6 metreden derin enkaz alanından ortaya çıkarılması beklenebilir.

PROF. MARC WAELENS
SAGALASSOS KAZILARI BAŞKANI
KATHOLIEKE UNIVERSITEIT
LEUVEN

Bu yazının kullanımı hakkı "Sagalassos project" e aittir. Detaylı bilgi için bkz. www.sagalassos.be ve Interactive Dig Sagalassos (Archaeology.org)

BEZEKLİ DUVAR PANELİ, İNSAN YÜZÜ BİÇİMİNDE BİR KAP, ORGANİK BOYA

ÇATALHÖYÜK'TE SON BULUNTULAR

Çatalhöyük kazılarında çizi bezekli bir duvar paneli açığa çıkartıldı. Daha önce örneğini görmediğimiz bu uygulamada, duvara kazınarak yapılmış bezemedeği motifin Çatalhöyük'te bulunan ve olasılıkla, tekstile ya da deriye desen yapmakta kullanılan "damga mühür"lerde görülen bezeklere oldukça benzediği görülmüştür.

DR. NURCAN YALMAN

Günümüzden 9 bin yıl öncesine tarihlenen Çatalhöyük, Konya'nın Çumra İlçesi'ne 12 km uzaklıkta, neolitik döneme (ilk üreticiliğe geçiş) ait bir yerleşimdir. Koyun ve keçinin evcilleştirildiği, ancak siğir, domuz, at gibi hayvanların av hayvanı olarak değerlendirildiği, sınırlı bir tarımın yapıldığı bir yerleşimdir. Burada yaşayan insanlar, birbirine bütünlük konumlu evlerde yaşamış, sokak ve meydanlık olmadığından, kapısız evlerine damarlardan girip çıkmış ve dam üstlerini de bir faaliyet alanı olarak kullanmışlardır. İki ev giriş hem de içerideki birinin dumanı için baca olarak kullanılan delikten gündüzleri aydınlatma sağlamaktadırlar.

Çatalhöyük insanlarını çağdaşlarından ayıran en önemli özellik, zengin boyamalar, sanatsal üretimlerle ifade bulan hayal gücü, inanış ve sembolizmdir. Bu ürünler, yapıların içlerinde yer alır. Sembolizm, Çatalhöyük'te yalnızca duvar resimleri, kabartmaları ve ben nesnelerde değil, hayvanın çok çeşitli alanlarında tılsım uygulamalarıyla kendini gösterir. Örneğin, bir evin işlevi bittiğinde içi doldurulurak kapatılır ve dışarı sonra bu ev korunarak üzerine başka bir ev yapılır. Ev kapatma sırasında, duvar resimlerinin üzeri sıvanır, kabartmaların bazı yerleri karılır, ocakların içi özenle doldurulur, bazı hayvan kemikleri, üzeri sıvanarak terk edilen yapının içine saklanır. Yeni yapılacak evlerin temellerine de bazı nesneler gömülür bunlardan en çarpıcı olanı bebek iskeletleridir.

Bu yıl Çatalhöyük kazılarında, 4040. Güney ve TP alanları ile kalkolitik döneme tarihlenen Batı Höyük'te çalışmalar yürütülmüştür. Sezonun son günlerine doğru Polonya, Poznan Üniversitesi ekibinin çalıştığı alanda çizgi bezekli bir duvar paneli açığa çıkartıldı. Daha önce örneğini görmediğimiz bu uygulamada, duvara kazınarak yapılmış bezemedeği motifin Çatalhöyük'te bulunan ve olasılıkla, tekstile ya da deriye desen yapmakta kullanılan "damga mühür"lerde görülen bezeklere oldukça benzediği görülmüştür. Çatalhöyük'te duvarlarda görülen duvar kabartmalarının genellikle bir de mührünün varlığı son dönem kazılarında belirginlik kazanmıştır.

İlk kez geçen sene birkaç parçası bulunan bir toprak kabin bu yıl devam edilen kazılarda çıkan diğer parçalarla birleşmesi sonucu, yine daha önce görülmemeyen bir biçimlendirmeye örneği ile karşılaşılmış oldu. Söz konusu kap, oval biçimli küçük ve sepet kulpludur. Oval biçimin kısa taraflarında, son derece ustalıkla biçimlendirilmiş birer insan yüzü vardır. Bu yıl bulunan parçaların birleştirilmesi ile ortaya çıkan uzun yüzeylerde ise cepheaden bir boğa başının yer aldığı görülmüştür. Boğanın boynuzları, kısa kenardaki insanların kaşı ya da saç olacağı şekilde çizilmiştir. Hem çizgi hem kabartma bezegin birlikte görüldüğü bu tarz, şimdilik bilinen en eski örnektir. Ayrıca, şimdiye kadar Çatalhöyük'te sıvalı ya da kabartma olarak betimlenen boğa başı formu, ilk kez Çatalhöyük'lüler tarafından çizilmiştir. Genellikle bezeksiz ve sade olarak bulunan Çatalhöyük neolitik dönem

toprak kapları içinde bu örnek oldukça farklı bir yere sahiptir.

Bu yıl açığa çıkarılan özel buluntular arasında, 32 bireyin gömülü olduğu çoklu bir mezarda, bir kadın iskeleinin omzu üzerinde bulunan bir kese mavi boya sayılabilir.

Boya organik olduğu için çürümüş kesenin biçimini almış bir şekilde, öylece kalmıştır. Keseye sokulu bir durumda, bir de kemik spatul bulunmuştur. Söz konusu buluntu, konservatör tarafından toprağı ile birlikte olduğu gibi çıkartılmıştır.

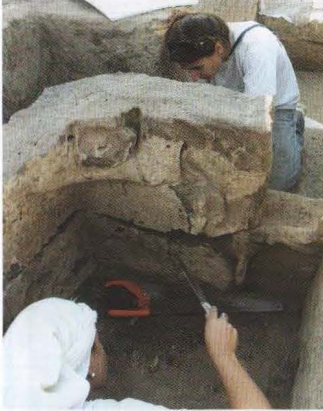
İlk kez geçen sene birkaç parçası bulunan bir toprak kabin, bu yıl devam edilen kazılarda çıkan diğer parçalarla birleşmesi sonucu ortaya ustalıkla biçimlendirilmiş insan yüzü çıktı.

İleri bir el ve tasarımcı becerisi ortaya koyan kolye.

Tüm görseller Çatalhöyük Araştırma Projesi Arşivi'nden sağlanmıştır.

Bezekli duvar paneli

Bir kadın iskeletinin omzu üzerinde bulunan mavi boya ve keseye sokulu durumda bulunan kemik spatul. (sağ alt)

Ayı başlı "doğurgan tanrıça" figürü.

Çatalhöyük'te yetişkin gömülerinde mezar hediyesi çok yaygın değilken, bu çoklu mezarda oldukça fazla sayıda hediye ele geçmiştir.

Bu mezarın hemen yanındaki başka bir mezar için de aynı durum söz konusudur. Burada bulunan kemik ve deniz kabuklarından yapılmış bir

kolye son derece ileri bir el ve tasarım becerisini ortaya koymaktadır.

Çatalhöyük'ün 1960'lı yıllardaki kazılarında bulunan

ve yıllarca "tanrıça" ya da "doğurgan tanrıça" olarak adlandırılmış tipik bir kabartması vardır. Bunlar elleri ve kolları yukarı kıvrık, göbek deliği belirlenmiş, kafası ve el uçları bir ev kapatma ritüeli dahilinde o zaman kırılmış kabartmalardır. Son dönem kazılarında ele geçen ve benzer biçimli bir damga mühürde ayı başının görülmesi, bu kabartmaların da ayıyı betimlediğini göstermiştir. Yüzeyle çok yakın bir binanın köşe kısmına yapılmış bu kabartmalardan biri, bu yılki kazının son günlerinde bulunmuştur. Üst kısmı erozyon nedeniyle yok olmuş kabartmada alt ayaklar ve göbek oldukça belirgindir.

NURCAN YALMAN
ÇATALHÖYÜK
ANA KAZI EKİBİ ÜYESİ

UŞAK ARKEOLOJİ MÜZESİ YİNE SOYULDU!

Geçen yıl Kanatlı Denizaltı broşunun çalındığı Uşak Arkeoloji Müzesi'nde bir kez daha soygun yaşandı. Eserlerin çalınmasında birinci derecede sorumlu tutulan Müze Müdürü Kazım Akbiyikoglu'nun tutuklanmasının sonrasında müfettişlerin yaptığı sayımda, 38 arkeolojik değerdeki altın eserin müzenin çelik kasasından son 1 yıl içinde çalındığı belirlendi.

Karun Hazinesi olarak bilinen Lidya Hazinesi'ne ait "Kanatlı Denizaltı" broşunun geçtiğimiz yıl sahtesiyle değiştirildiği ve gerçek broşun İstanbul'da pazarlanırken kimliği belirsiz kişilerce gasp edildiği belirlenmişti. Olay ortaya çıkarıldıktan sonra soruşturma başlatılmış, Akbiyikoglu, eserlerin çalınmasından birinci derecede sorumlu tutularak memurluktan atılmış ve 24 yıl

hapis cezasıyla yargılanmaya başlanmıştı. Mahkeme sürerken, bu kez müze ikinci bir soygun haberiyle sarsıldı. Müzenin kasasında bulunan yüzük, kolye, bilezik, küpe gibi takılardan oluşan 38 parça arkeolojik değerde altın eser ortadan kayboldu. Çalunan eserlerle ilgili olarak Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nce görevlendirilen komisyon üyesi Necati

Kodalak raporunda, Müze Müdürü'nün Mayıs 2006'da tutuklanmasından sonra çelik kasanın, içinde korunan altın eserlerin herhangi bir tespiti yapılmadan 2006'dan bu yana birden fazla kez açılıp kapatıldığı kanaatine vardığını belirtti. Müze'de bu olaylar sonrasında da güvenlik bakımından pek fazla değişik yapılmadı.

TARİH ÖNCESİ ÇAĞLARDAN GÜNÜMÜZE ANADOLU'DA KULLANILAN TARTI VE ÖLÇÜ ARAÇLARI

**DERLEYEN:
ECE ZERMAN**

"Anadolu Ağırlık ve Ölçüleri" Koleksiyonu, Mezopotamya'nın tarih öncesi zamanlarında kullanılan ağırlık ve ölçüleri ile başlıyor. Bu dönemde karşınıza genellikle hayvan, özellikle de uyuyan ördek figürlü ağırlıklar çıkıyor. İÖ 2000-1000 yıllarından kalan bu ağırlıkların alt bölümlerinde sahibinin kimliğini belirttiği düşünülen, oyularak işlenmiş kompozisyonlar görülüyor. Okunan ticaret belgelerinden, ilaha sonra Anadolu'da da Mezopotamya kökenli ağırlık birimlerinin kullanıldığı anlaşıyor.

Antik Yunan döneminde Atina'da uygulanan yasalarda Anadolu'da da geçerli olduğu düşünülüyor. Ağırlık birimi olarak genelde talanton ve mina kullanılıyor. Bu dönem Anadolu'da kullanılan uzunluk ölçülerinin hemen hepsini *Herodotos'un Tarihi*nde bulmak mümkün. Anadolu Roma dönemine geldiğimizde, Romalıların Yunanlılardan farklı olarak kendi ağırlık ölçülerini olan libra'yı kullandıklarını görüyoruz. Ancak bu sistem de zamanla değişimine uğruyor ve tüm Akdeniz bölgesinde, daha sonra Bizans'ın da kullandığı, Grek-Roma ölçü sistemi uygulanıyor.

DÜRÜSTLÜĞÜN SİMGESİ ATİHENA

Tarın aygıtı olarak, antik dönemde terazi (libra), Roma ve Bizans dönemlerinde terazi ve kantar (statera) birlikle kullanılıyor. Müze ve özel koleksiyonlardaki örneklerden, Roma ve Bizans dönemlerinden yakın dönemlere (günümüzden) yakınlık yirmi yıl öncesine) değeri kullanılan kantarın, oyuncaklar boyanmış ufak figürlerine uğradığı anlaşıyor. Teraziye günümüze kadar hiç değinmeden gelmiş ve bugün de aynı biçimde kullanılıyor. Tarih abidesinde olduğu gibi ağırlıklarda da kantarla kullanılan büst biçimli ve

terazi kefesinde kullanılan düz ağırlıklar olmak üzere iki tip mevcut. Ağırlıklarda çoğunlukla imparator, imparatoriçe ya da tanrıça Athena (Minerva) büstlerinin kullanılması ilgi çekici: Bu figürlerinin kantar ağırlığı olarak yeğlenmesinin nedeni ise, satıcılar için doğruluğu ve dürüstlüğü, alıcılar için de güvenilirliği simgelemeleri.

İslamiyetin doğuşundan sonra, daha önce büyük olasılıkla Sasanî, Roma ve Bizanslıların kullandığı ölçü birimlerini kullanan Araplar eski ölçü birimlerini de kullanarak kendi sistemlerini geliştiriyorlar. İslamiyetin ilk dönemlerinden günümüze cam ağırlıklar ve değerli madenden basılan sikkeye ölçü oluşturmak amacıyla yapılmış ve kimilerinin üstünde halife, vali, imam ya da şurta adlarıyla Aslahü Allah, Ekremehü Allah, Emta'ü Allah Lehü gibi Arapça yazılar ve Kur'an'dan ibareler yer alan cam "sence"ler kalmış.

Osmanlı öncesi Türk ölçü sistemi Orta Asya kaynakları ve hem İranlı hem de Çinli geliştirilen ticari ilişkiler sonucunda oluşmuş. Selçuklu dönemi ağırlık ve ölçüm sisteminin temel birimleri beylikler dönemi ve Osmanlı dönemi sistemlerine de çok etkili bir biçimde yansıyor. Batı Anadolu beyliklerinden Menteşe ve Aydınoluğulları'nın

Bizans, Venedik ve Ceneviz'e geliştirdiği ticari ilişkiler, 14. yüzyılda Anadolu'da bazı Bizans ve İtalyan ölçülerinin de kullanılması sonucunu doğuruyor. Örneğin İtalyan Yarımadası'nda kullanılan ölçü birimi rotolo batı Anadolu'da da geçerli.

Osmanlı dönemi ağırlık, uzunluk ve hacim ölçüleri ayrı ayrı sergileniyor. Uzunluk ölçüleri bölümünde, Sultan Abdülaziz döneminde 20 Cemaziyelahir 1286 (1869) tarihli bir hatt-ı humayun ve karunnameyle başlayan metrik sisteme geçiş sürecine de ayrıca yer ayrılmış. Serginin son bölümünde ise, Osmanlı dönemi içinde tematik sayılabilecek bir dizine sarraf terazileri, denizcilikte, eczacılıkta kullanılan ölçü ve ağırlıklarla halk işi kantarlar, teraziler ve ağırlıklar sergileniyor.

Bütün bu ağırlık ve ölçü aletlerinden çeşitli çıkarımlar yapmak mümkün görünmüyor. Kronolojik dizin, dönemler arasındaki süreklilikleri, değişimleri ve etkileşimleri takip etmeyi olanaklı kılıyor. Uygarıklar/bölgeler arası ticari ve/veya kültürel ilişki ağlarının da kullanılan ölçü birim ve aletlerini doğrudan etkilediği anlaşıyor. Bunların ötesinde, ölçüm aletlerinin yapımında kullanılan madde, yapımındaki "titizlik" gibi birçok özellik sınıfsal/mesleki farklara işaret ediyor. Şekillerinden, üzerlerindenki

dama/yazılardan, devlet denetiminden "etik" değerlere kadar -ki bu genellikle "adalet" oluyor- birçok konuyu okumak mümkün. Bu ve benzeri çeşitli bağlamlarda, "Anadolu Ağırlık ve Ölçüleri"nin araştırmacılara ve hatta yalnızca onlara "bakanlara" söyleyebileceği çok şey var

Kantar ve 1910 tarihli ve içi kurşun doldurulmuş, pirinç kantar ağırlığı.

Büst kantar ağırlığı. MS 2. yy. Herakles.

KARACAAHMET'İN SORUNLARI, DÜZENLENEN BİR PANELLE ELE ALINDI

Üsküdar Belediyesi'nin düzenlediği, "Karacaahmet Mezar Taşları ve Mezarlık Kültürü" adlı panelde İstanbul'un en eski mezarlarından olan Karacaahmet Mezarlığı'nın sorunları, bu sorunların sorumluları ve çözüm önerilerine ilişkin konuşmalar yapıldı.

BURAK ÇETİNTAŞ

Osmanlı, İstanbul'un fethinden sonra gerek şehir surlarının dışında ve Anadolu yakası ile Galata'da büyük mezarlıklara büyük alanlar tahsis ve vakfetmiş, gerekse şehir merkezinde cami, mescit ile benzeri vakıf eserlerinin etrafında ve mahalle aralarında pek çok irili ufaklı hazireler, yani küçük mezarlıklar oluşturmuştu. Sadece eski İstanbul'un sur içi bölgesinde 496 adet irili ufaklı hazire yer alıyordu. Son bir yüzyıldır umarsızca tahrip edilen; çoğu imar planları doğrultusunda yapılan işiylemlerle, bazıları ise keyfî uygulamalarla ortadan kaldırılan mezarlıklardaki

kavuşarak son bulurdu. Ancak, o gün de bakımsız olan mezarlıkta, ıppkı diğer Osmanlı mezarlıklarında olduğu gibi taş tahribi söz konusu değildi. Bugün ise geniş mezarlık alanlarını kuşatarak büyüyen şehir, bu eski gömü bölgelerinde yeni alanların açılmasını olanaksız hale getirdi. Dolayısıyla eski ve sahihsiz mezarlar birer ikiye ortadan kaldırılmaya başlandı.

Bu hızlı taş erozyonunun bir şekilde önünün alınması gerektiğini düşünen Üsküdar Belediyesi, bu bağlamda "Karacaahmet Mezar Taşları ve Mezarlık Kültürü" adı altında bir panel düzenledi. İstanbul'un, aynı zamanda Anadoluhisarı mezarlığı ile birlikte en eski mezarlığı olan Karacaahmet Mezarlığı'nın sorunları, bu sorunların sorumluları ve çözüm önerilerine ilişkin konuşmalar yapıldı. Panel, Prof. Dr. Mustafa Uzun'un orurum başkanlığında yürütüldü ve yaklaşık iki buçuk saat sürdü. Üsküdar Belediye Başkanı Mehmet Çakır, Üsküdar ilçesi sınırları içinde kaldığı için belediye olarak ayrı bir önem verdiklerini belirttiği bu büyük mezarlık için yapmayı tasarladıkları birçık proje olduğunu, bunların başında ise tarihi taşların kurtarılmasının geldiğini belirtti. Ardından söz alan emekli yarbay ve Kulci Askeri Lisesi tarih öğretmenlerinden Tuğsan Saraçoğlu, 1950'lerden bu yana Karacaahmet'te yürüttüğü tespit ve araştırma çalışmalarını anlattı. Karacaahmet sınırları içinde 23 binden fazla eski mezar taşının istampajını aldığı sözlerine ekleyen Saraçoğlu, günden güne yok olan tarihi taşların bir an önce koruma altına

alınması gerektiğini vurguladı ve Karacaahmet Mezarlığı'nın maruz kaldığı bunca tahribatın ardından şu günlerde var olma savaşının son merhalesinde olduğunu sözlerine ekledi. Mimar Besim Çeçener ise doğma büyüme bir Üsküdarlı olarak çocukluğundan beri gırip çıktığı, zaman zaman içinde gezme fırsatı yakaladığı eski Karacaahmet'in o senelerdeki halini panel izleyicilerine aktardı. Çeçener konuşmasının sonunda, yakın geçmişte mezarlığın eski duvarlarının üzerine inşa edilen taş parmaklıkların çirkinliğinden ve nasıl bir yanlış uygulamaya olduğundan bahsetti, bu duvarların genel Osmanlı mezarlığı dokusuna tamamen aykırı olduğunu ve mezarlık duvarı yenilenirken, eski duvar dokusunun tamamen tahrip edildiğini, sofa mimarisinin Karacaahmet'in tanımlanması ve deşifresyonunda ayrı bir öneme sahip olduğunu, ne var ki bazı aile socalarının duvarlarının da bu uygulamaya kurban edildiğini sözlerine ekledi.

Senelerden beri tarihi mezarlıklarla ilgili çeşitli yayınlar yapan Nazan Sezgin ise konuşmasında sadece Karacaahmet Mezarlığı'nın değil, İstanbul genelindeki, hatta Türkiye'deki diğer pek çok tarihi mezarlığın yoğun bir tahribat altında olduğundan söz etti, bazı eski mezarlıkların yıkıya nasıl kaldırıldıklarının hikayesini izleyicilere paylaştı.

Panelin dördüncü konuşmacısı Prof. Dr. Huseyin Subaşı idi. Subaşı da senelerden beri hocalık yaptığı Marmara Üniversitesi bünyesinde Karacaahmet Mezarlığı ile ilgili yaptığı çalışmaları

dinleyicilere aktardı, çalışmalarına örnek olarak, tamamlanmış yedinci ve dokuzuncu adanın tespit ve tescil çalışmalarından örnekler gösterdi. Subaşı, asistanlık yıllarından itibaren Karacaahmet Mezarlığı'nda nasıl çalıştığını, karşılaştığı güçlükleri ve o tarihlerde üzerinde çalıştığı bazı taşların zaman içinde göz göre göre nasıl yok olduklarının hikayesini aktardı.

Mimar İsmail Büyükseçgin ise Karacaahmet Mezarlığı'nı değil ama Üsküdar sınırları içinde projelendirmesini yaptıkları bazı eski eserlerin restorasyon serüvenini projeksiyon eşliğinde anlattı; Üsküdar Belediyesi'nin yapmayı planladığı diğer restorasyon projelerine kısaca değindi.

Panelin son konuşmacısı Burak Çetintaş da İstanbul genelindeki tarihi mezarlıklarda yaşanan tahribatı etkileyici görsel malzemeler eşliğinde anlattıktan sonra, Karacaahmet Mezarlığı'nda yaptığı çalışmalardan ve burada yok edilen taşlardan bahsetti. Çetintaş, taşların neden tahrip edildiğine ve tahribat önüne nasıl geçilebileceğine dair bazı bilgiler de verdi.

Karacaahmet'in bir an evvel kurtarılması için neler yapılması gerektiğine dair konuşmalara cv sahipliği yapan panel sona erdikten sonra, Üsküdar Belediye Başkanı Mehmet Çakır tarafından Altınazade Kültür Merkezi fuayesinde 178 adet fotoğraf, proje, istampaj, minyatür, gravür ve haritada oluşan bir de sergi açıldı. Sergi, ziyaretçiler tarafından büyük ilgi gördü.

Hanya fatihi Silahdâr Yusuf Paşa'nın bugün Karacaahmet'te sağlam kalmış bu anısal taşın benzeri sandukalı, pehlili mezar neredeyse yok gibidir. (Karşı sayfa üst)

ÜSKÜDAR BELEDİYESİ

KARACAAHMET MEZAR TAŞLARI
VE MEZARLIKLAR KÜLTÜRÜ

tahrip bugün yine gündemde. 600 küsur sunelik bir imparatorluğa başkentlik etmiş olan İstanbul'un en eski ve en büyük mezarlığı Karacaahmet'ti. Üsküdar'ın fakirlerinin sığındığı, dar ve destek alırcasına birbirine yaslanmış küçüklü büyüklü evlerin sıralandığı son sokaklar en nihayet geniş bir alana yayılan bu mezarlığa

Panel'den sonra Karacaahmet'e dair netlik kazanan noktalar

Panelin sonunda genel bir sonuç bildirgesi hazırlanmamış olmakla birlikte, Karacaahmet'teki tarihi taşlarla ilgili olarak aşağıdaki genel durumun varlığı netlik kazanmıştır:

- Karacaahmet Mezarlığı, geniş ve yakın geçmişe kadar kesin sınırlarla bellî olmayan bir sahaya yayılıyor olması dolayısıyla, geçmişte yaşanmış herhangi bir taş tahribi yoktur. Mezarlık, def'in alanına ihtiyaç duyuldukları civardaki baş alanlara doğru genişlemiştir.

- Bugün, Karacaahmet Mezarlığı'nın yüzde 95'i tamamen tahrip olmuştur. Mevcut eski taşların çoğunluğu 19. yüzyıla kadar, Mezarlık alanı, İstanbul'un (lehinden önceki) tarihlerde kullanılmaya başlandığı halde bugün için 14, 15 ve hatta 16. yüzyıla ait taşları rastlamak neredeyse imkânsızdır. Mezarlık genelindeki en eski tarihli taşın, ünlü hattat Şeyh Hamdullah'ın hicri 927, miladi 1520 tarihli devşirme malzemeden imal edilmiş mezar taşı olması dışındır.

- Yapılan istisnalar, yol düzenlemeleri ve bazı uygulamalar mezarlık hayli tıran yemiy ve dönümlerle ilade edilebilecek kadar büyük alanlar kaybetmiştir.

- Yeni def'in alanları açmak için geçmişte taşlar gruplar halinde ortadan kaldırılmış ve tahrip edilmiştir. Bu büyük çaplı tahrip yakın tarihte kadar devam etmiştir. Bahis konusu tahrip sırasında hem tarihi hem sanatsal ve hem de helgesel öneme sahip pek çok taş kırılmış, kırılmış ve ortadan kaldırılmıştır.

- Çok önceden yapılması gereken taş dikümü ve kitabe tespiti hâlâ yapılmamıştır.

- Taşların, yeni mezar yeri açmak gayesiyle önceden helirilmesi bir alana toplannması uygulaması Karacaahmet'te yapılmış, ancak böyle görünüyorki hayırlıya ulaşmamıştır. Yeni def'in alanının ortasında kalan bu toplama alanda taşların kırılmıydu, hatta diğer bölgelere orana

tahribe daha fazla maruz kaldığı gözlemlenmiştir. Taşların nakledilmesinin, burada sıralanması uzun sürecek sayısız mahsurlarını da ayrıca dikkate almak gerekmektedir.

- Yeni mezarlar yapılırken, görevlilerin itinasız tutumu civardaki eski mezarların zarar görmesiyle sonuçlanmakta, bu arada tescilli dahi gerekli olacak derecede öneme sahip taşlar bile tahrip olmaktadır.

- Taş tahribi -kim ne derse desin- bugün de sürmektedir. Bugünkü taş tahribi "kitlese" şeklinde nitelendirilmesinde yapılan mezarlardan çıkan toprak dolayısıyla zeminin yükselmesi, taşların sökülüp başka yerlere taşınması yahut yeni yapılan mezarlar arasında sıkışıp kalması ve kitabelerinin bu nakiller esnasında zarar görmesi şeklinde özetlenebilir. Geçmiş senelerde taş kırma işi görevli gruplar tarafından yapılmış, son 1996'da Çekçik bölgesindeki tarihi taşlarla dolu bir ada yeni gömüyü açılacağı gerekçesiyle dozerlenerek taranmış, eski taşlar nakledilmeksizin tahrip edilmiştir.

- Yine Karacaahmet Mezarlığı üzerinden görülmüş olmakla birlikte, İstanbul genelindeki mezarlıklar ve bu mezarlıklardaki mezar taşları ile ilgili olarak temelde şu orak noktalar üzerinde durulmuştur:

- Tarihi mezarlıklarımız günden güne kimliklerini yitiriyor, tanınmaz hale geliyor. Yüzyıllardan beri kullanılagelen eski mezarlıklarımızda, bunun işareti olan birkaç yüz taştan başka bir şey kalmamıştır. Daha 1970'lerde sadece Karacaahmet'te 60-70 bin mezar taşından bahsedebiliyorken, aradan geçen 30 sene içinde bu sayı binlerle ilade edilecek seviyeye düşmüştür. Tarihi mezar taşlarımızın SOYU TÜKENMEKTEDİR...

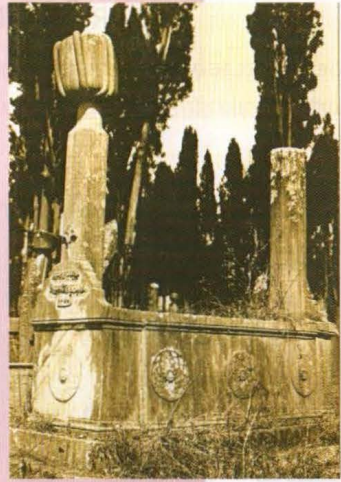
- Zaten doğal koşullardan ve zamanın yıpratıcı etkisinden dolayı büyük oranda ıslazulan ve vassıfıyın yitiren mermer ve diğer malzeme, devreye bir de bilinçli tahrip girince

hızlı bir yok olma sürecine girmektedir.

- Bugüne kadar mezarlıklarla ve mezar taşlarıyla ilgili bazı yayınlar yapılmıştır. Ne var ki bunların çoğu şahsi yorumdan öteye geçmeyen çalışmalar ve böyle olması da doğaldır. Zira Osmanlı mezarlıkları ve mezar taşları ile ilgili birçok nokta hâlâ çözülenmiştir. Bugün için mezar taşlarımızın en belirgin öğeleri olan serpuşlar, yani başlıklar hakkında bile dört dörtlük bilgi sahibi uzmanımız yazık ki yoktur. Bazı araştırmacılar tarafından, tabir yerindeyse "ihdas" edilen yeni kavramlar ve isimlerin ne ciddiyetle, ne akademik anlayışla ne de gerçekte bağdaşır tutulmuşlardır.

- Mezarlıklar ve mezar taşları meselesi tek kişinin üstesinden gelebileceği veya hülgesel olarak ele alınıp yorum yapılabilecek bir iş değildir. Bugüne kadar geçen zaman içinde verilen kayıplar ve ortadan kalkan örnekler, bazı bilgilerin yeniden elde edilemeyecek şekilde tarihte intrikalı olmuş olduğunun göstergesidir. Bu noksanlarla birlikte yapılacak her türlü mezarlık ve mezar taşı çalışması eksik ve hatalı olmaya mahkumdur.

- En azından bazı önemli mezarlıklarımız için aslında çoktan yapılması gereken ve hayli gecikilmiş olan ciddi envanter ve tahrif çalışmalarının yapılması şarttır. Karacaahmet Mezarlığı hakkında müstakil bir yayın yapılması şart olan büyük mezarlıklarımızın başında gelir. Bu yayın yapılmadığı takdirde, bugün olmasa bile ileride literatürde şiddetle hissedilecek büyük bir eksiktir. Yapılacak yayında, önceki yayınlarda gözlemlenen kitabe yanlışları, okunabilecek kitabelerin dahi bazı yerde okunmaması olması, başlık (serpuş) bilgilerindeki yanlışlar, eksik/kayda alınmamış taşlar, kötü baskı, görsel malzemenin anlaşılacak şekilde kullanılması, vs... gibi bazı aksaklıkların hızla giderilmesine yönelik olarak tespit ve teşhis çalışmasının yapılması şarttır.

- İstanbul genelindeki tarihi mezarlıkların bakımı ve tespit çalışması Mezarlıklar Müdürlüğü'nün bugünkü imkân ve koşullarda tek başına üstesinden gelebileceği bir proje değildir. Bunun için uzman kimselerden oluşan bir ekip kurulması ve bu ekibin sadece Karacaahmet'te değil, İstanbul genelindeki diğer tarihi mezarlıklarda da bir an önce tespit çalışmalarına başlaması gerektir.

Ünlü hattat Şeyh Hamdullah'ın hicri 927 (m. 1519/20) tarihli anısal taşı bugün için Karacaahmet Mezarlığı'nın en yaşlı mezar taşıdır.

Burak Çetintaş Arşivi

PERA MÜZESİ'NDE "İMPARATORLUKTAN PORTRER"

Sergideki tablolar genellikle minyatür veya oryantalizmin ortaya çıktığı neo-klasik tarzda gerçekleştirilmiş.

Antoine de Favray, Fransız Ekşi Vergennes'in eşinin Türk giysileri içinde portresini yapmıştı.

Batılı ressamların kadına ilişkin resimlerinde önemli bir grup, giyim kuşamı öne çıkaran portrelerdir.

DÜRNAZ AKŞİT

Osmanlı yaşam tarzının Batılı saray ressamlarının gözüyle yansıdığı "İmparatorluktan Portreler" başlıklı sergi, Pera Müzesi'nde gösterimde. Saray yaşantısı, harem gizemi, Doğu tarzı ihtişam gibi popüler olarak Batılıların merakını uyandıran konular

saray çevresinde çalışan ve çoğunluğu erkek olan ressamlar tarafından eskiden beri çalışılmaktadır. Müzede, bu anlayışla yapılmış çok sayıda eser sergileniyor.

Saray çevresine ve hareme girebilen sınırlı sayıda gayrimüslim kadının daha gerçekçi ama daha az egzantrik tanıklıkları pek etkili olmamış. Doğu'nun dedebesine merak salan Avrupalılar Doğulu kıyafetlerle poz vermiş, sanat tarihinde çok da makbul sayılmayan tablolar ortaya çıkmıştır. Resimlere bakıldığında tüller, kürkler içinde, başından herhangi bir trajik veya dramatik olay geçmesi mümkün olmayan kadınlar, garip bir şekilde kasılan, sarışın, sarıktı erkekler görülmekte.

Portrelerini gönüllü olarak yaptırın padişahların resimlerini fotoğrafik belgeler olarak görmek mümkündür. Özellikle

figürlerin bulunduğu iç mekânlarda ve kullanılan eşyalar döneme ışık tutmaktadır. Bir yanda Doğu'nun sediri veya tahtı, diğer yanda Batı anlayışıyla yapılmış mobilyalar, çüppesi ve sarığıyla oturan sultan, Batılı moda anlayışına oldukça yakın giydirilmiş şehzade ile aynı odada resmedilmiştir.

Tablolar genellikle minyatür veya oryantalizm ortamına çıktığı neo-klasik tarzda gerçekleştirilmiştir. Jean Etienne Liotard, Tristram James Ellis, Antoine de Favray, Henry Bone gibi ressamların eserleri yanında, tek Doğulu oryantalist olarak kabul edilen Osman Hamdi Bey'in "Kaplumbağa Terbiyecisi" adlı tablosu da sergilenen resimler arasında. Kendisi de neo-klasik anlayışla çalışmasına rağmen Osman Hamdi Bey'in "Kaplumbağa Terbiyecisi" sosyal gerçekçi tutumuyla diğer süslü portrelerden ayrılmakta.

ESKİŞEHİR'DE BİR ANTIK KENT BULUNDU!

Eskişehir'de Bizans döneminden kalma bir askeri üs bulundu. Eskişehir'in Han İlçesindeki yeraltı şehrinde yapılan kazılarda kentin tarihini gün yüzüne çıkaracak eserlere

ulaşıldı. Ambarların, sığınakların bulunduğu alanın 8. yüzyıla ait olduğu sanılıyor.

İlçede 2 yıldan beri çalışması yürütülen başka

bir kazıda da ortaçağa ait bir kilisenin buluntularına ulaşıldı. Çalışma ile ilgili olarak Kazı Başkanı Ögüz Alp, kilisenin 8 ille 11. yüzyıllar arasında aile olabileceğini belirtti.

ULUSLARARASI İSTANBUL BİENALİ 10. SENESİNDE

10. Uluslararası İstanbul Bienali kapsamında 8 Eylül-4 Kasım 2007 tarihleri arasında AKM, İMÇ, Antrepo no: 3, Santralistanbul ve Kadıköy Halk Eğitim Merkezi'nde 96 sanatçı ve sanatçı grubunun 150'yi aşkın projesi sergilenilecek. Çeşitli konulara el atılan bu seneki bienal programında ağırlık yine kentleşme, geç, kültürler arası diyalog, göçmenlik, kente entegrasyon, küresel ekonomi, üretim biçimlerinin dönüşümü ve kentleşme hayatı dönüştürmesi, küreselleşme çağında üretim ve çalışma hayatı gibi kentleşme ve toplumsal temalar yer alıyor. Santralistanbul'da gerçekleştirilecek olan uluslararası workshoplar, eğitim projeleri, misafir sanatçı programı, paneller ve film gösterimleri gibi çeşitli etkinlikler, mekânı aynı zamanda bir laboratuvar, eğitim alanı ve atölye ortamına dönüştürecek. İstanbul'un gerçek kent hayatıyla iç içe geçebilmesi, daha derinden ilişkilenebilmesi için, İstanbul Bienali'nin sadece bir sergi olarak kalmaması, aynı zamanda meşai saatlerinin dışına taşan bir süreç, kültürel üretim ve paylaşım alanı olması hedefleniyor. Halkı, özellikle gençleri bienal projesiyle doğrudan bir araya getirmek ve demokratik bir katılım platformu yaratmak için ana sergilerin yanı sıra bir dişi gece ve sokak programı hazırlanıyor. Hou Hanru ve onun davet ettiği genç küratörlerin, Çin Devrimi sırasında halkın ürettiği sokak afişlerine referansla kullandığı "dazibao" kavramından hareketle oluşturdukları "gecegezenler" projesi kapsamındaki videolar gece boyunca İstanbul sokaklarında gösterilecek. Bu sayede bienal daha geniş bir mekâna yayılmış ve daha geniş bir kitleyle buluşmuş olacak.

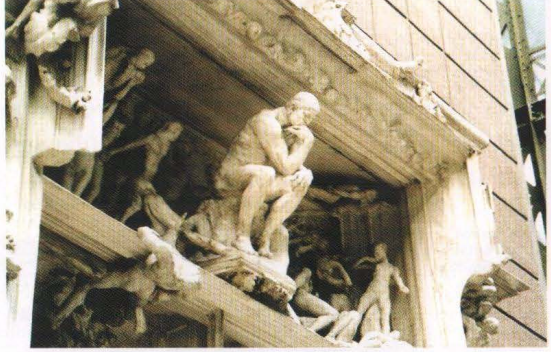
GENÇLER TARİH OKUYOR "HÂKİM ANLATILARI SORGULAMAK İSTİYORUZ"

Karşı sanatta tarih okumaları gerçekleştiren grubun projeyi hayata geçirmesi, Hrant Dink'in öldürülmesi ve sonrasında yaşananlar karşısında duydukları üzüntü ve tepkiyle olmuş.

**DERLEYENLER:
ECE ZERMAN
FATİH TATARI**

"Bugün içinde yaşadığımız toplumun sorunlarını anlayabilmek ve bu sorunların geçmişteki kökenlerini kavrayabilmek için yakın Türkiye tarihi okuması fikriyle yola çıkan" gençler 22 Şubat'tan bu yana her perşembe, Karşı Sanat'ta 2 saatliğine bir araya gelerek tarih okumaları gerçekleştireyorlar. Toplantılarının ilk saatini önceden belirlenen bir kitap üzerine konuşmaya ayırıyor, kalan bir saatteyse daha güncel konular üzerine tartışıyorlar. Bugüne kadar Tümeniler ve İttihat ve Terakki ilişkileri, son dönem Osmanlı ve Türkiye modernleşmesi, Şeyh Said İsyanı ve Kürt meselesi gibi başlıklara yoğunlaşmışlar. Grubun projeyi hayata geçirmeleri, Hrant Dink'in öldürülmesi ve sonrasında yaşananlar karşısında duydukları üzüntü ve tepkiyle olmuş. Grubun bir yöneticisi/moderatörü

yok, yapılan çalışmada sürekli kolektif karar alıyor, okunacak kitapları birlikte seçiyor, çalışmanın seyrini ortak kararlarla belirliyorlar. Bu konudaki yorumlarıysa şöyle: "Biz çalışmamızın en güzel yönlerinden birinin bu olduğuna inanıyoruz. Hem akademik dünyanın da mesele edindiği şeyler üzerine çalışıp hem de bunu akademik kurumsallaşmadan uzak kalma çabası içinde yapıyor olmamız bizim için önemli. Bilgilenmiş birilerinin başkalarına öğrettiği bir yapılandırmadan çok birlikte konuştuğumuz, hiyerarşiyi bozmaya çalıştığımız bir yapılanıma içindeyiz ve bunun getirdiği zorlukları, ayrıca bunu engelleyebilecek durumları da yine kendi çabamızla en aza çekmeye çalışıyoruz. Dolayısıyla ne okuyacağımıza, nelerle ilgili duyduğumuza, bu konularla ilgilenmek için neler yapmak istediğimize hep birlikte karar veriyoruz. Tartışmalarımız sırasında da bu ilkeyi korumaya çalışıyoruz." Grup, kendilerini tarih

okumaya iten temel amacı şöyle özetliyor: "Düşüncelerimizi ve eylemlerimizi şekillendiren hâkim anlatıları sorgulamak istiyoruz. Bu anlatılar hakkında farklılık kazanmak ve böylece kendimize yeni bir ifade alanı yaratmak için tartışıyoruz, okuyoruz ve bir aradayız. Bizler hem kendi coğrafyamızda hem de dünyada var olan adaletsizliklere karşı sorumluluk duyuyoruz ve

yaşamlarımızı bu bilinçle şekillendirmeye çalışıyoruz. Bu çabamızı paylaşmak ve bizimle benzer kaygıları olan insanlarla bir arada olmak istiyoruz."

Yapılan çalışmalar hakkında daha fazla bilgi almak için <http://tar.hokuma.blogspot.com/> veya www.karsi.com/etkinlik.html?i=karsi-sanat-galerisi adreslerini kullanabilir, tarihokuma@gmail.com adresine mail atarak iletişime geçebilirsiniz.

BERGMAN VE ANTONIONI'Yİ KAYBETTİK

GÜLİZ ATSIZ

Her ölüm beklenmedikliği ve zamansızlığıyla şaşırtır, susturur. Susturur da, Ingmar Bergman ve Michelangelo Antonioni'nin arka arkaya gelen ölümleri kadar sinemacıları ve sinemaları kafaaltıcı kelimelerle bırakan da enderdir.

İsvetçi yönetmen Ingmar Bergman 1918 yılında doğmuştur. Yoğun bir din eğitimi alan ve bir papazın oğlu olan Bergman, daha sonradan filmlerinde Tanrı'yı sorgulayacak ve filmlerindeki baba figürleriyle hesaplaşacaktır.

Bergman, durağan filmleri ile sinemada öykü anlatımına ve dramaturji tekniklerine başka bir anlam yükler. Karakterlerini, bilinçaltı analizleriyle ilişkiler, Edebiyat eseri gibi senaryo

yazdığı, resim yapar gibi film çektiği, eleştirmenlerin ortak kanaatidir. Son dönem filmlerinde özellikle mistik ve metafizik konulara yönelmiştir. Yedinci Mühür, Yaban Çilekleri, Persona, Fanny ve Alexander gibi klasiklere inanmış. Büyüklü Fener adlı filmi ise otobiyografik bir nitelik taşır. Sayısız ödülün yanı sıra, Cannes Film Festivali'nde Palmiye'nin Palmiyesi ödülünü alan ilk ve tek yönetmendir.

Antonioni, filmlerinde şehir insanının bunalımlarını, yalnızlığını anlatmış, belki de aslen mimar olmasının da etkisiyle düzenli bloklara sıkışmış kahramanlarıyla yabancılaşma sorununu incelemiş, adeta moderniteyle hesaplaşmıştır. 1950'li yıllarda işçi sınıfının ve orta sınıfın hikâyelerine ağırlık vermiştir. İmkânsız aşkları

anlatan romantik filmleri de bulunan Antonioni, bu filmlerinde tavını; açıkça kadınlardan yana koymuş, güçlü kadın, zayıf erkek imgeleriyle dikkat çekmiştir. 94 yaşında ölen Antonioni, sinemaya miras olarak sadece filmlerini değil, çekemediği film projelerinin olduğu binlerce sayfalık bir de kitap bırakmıştır.

Kitleler arık eğlenceli, hafif romantik komedilerin ya da bol aksiyonlu macera filmlerinin tutkunu olsa da, "sanat filmi" bir filmin sıkıcı ve anlaşılabilir olduğunu anlatmak için kullanılan bir deyiş olsa da, sinemanın Hollywood'un "beyaz perde"si olamayacağını düşünen sinemacı "7. sanat" olarak adlandırılan sinemacı Bergman ve Antonioni gibi devletlerden esilenmeye, bestlenmeye devam edecekler.

15 HAZİRAN 1912

BİNGAZİ VE YEŞİL DAĞ (2)

Rémond'nun Araplara karşı olan karmaşık duygularını bir önceki yazıda incelemiştik: Bir taraftan cesaret ve asaletlerine hayranlık duyarken, diğer taraftan da medeniyetsizlik ve ilkeliliklerini dönemin tipik sömürgeci, hatta ırkçı edasıyla resmetmekteydi. Osmanlı subaylarına biçtiği kaftan ise büyük ölçüde "hâkim ırk" ve Araplara hükmetmeyi bilen "üstün" karakter olarak özetlenebilir.

15 Haziran
1912 tarihli
L'illustration
dergisinin
kapaşı.

Geçen sayımızda L'illustration dergisinin 15 Haziran 1912 tarihli sayısında yer alan ve İtalya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında süren savaşa ilişkin haberleri içeren yazının ilk bölümünü vermiştik. Hatırlanacağı gibi, bu bölümde yazar Georges Rémond çok net bir şekilde İtalyan karşıtı bir tutum sergilemekteydi. Bunu yaparken de Osmanlılara ve Trablusgarblı Araplara sempati duymakla beraber ırkçı birçok klişeden de kendini kurtarılamıyordu. Esas olarak altını çizdiği, İtalyanların haksız olmanın ötesinde cesareten yoksun oldukları, Osmanlı ve Arapların ise ellerindeki çok sınırlı imkânlarla rağmen gayet etkili bir direniş sergiledikleriydi. Modern savaşın yeniliklerinden uçakların hem saldırı, hem propaganda amaçlı kullanıldığı bu savaşla ilgili izlenimlerini aktaran Rémond, bu bölümde savaşın seyrini ve düzeniyle ilgili

incelemesine devam etmekteydi. Bu bölümde Rémond'nun üstünde durduğu konulardan biri, gene İtalyanların pasif çatışma metodları. Hatta biraz da meydan okur bir edayla İtalyanları bekle gör politikalarından ve Trablusgarb dışında yeni cepheler açma yöntemlerinden vazgeçip "adamı gibi" mücadeleye davet etmekteydi. Bu sözlerinin arkasında yatıan anlamak güç değil: Savaş neredeyse dokuz aydır sürmekteydi, ama Trablusgarb topraklarında bir ilerleme kaydedemeyen İtalyanlar, Ege Denizi'ne yönelerek Osmanlı İmparatorluğu'nu On İki Ada'dan vurmaya çalışmış, bunda da gayet başarılı olmuştu: Başta Rodos olmak üzere Güney Ege'deki adalar bir ay gibi kısa bir müddet içinde İtalyan işgaline uğramıştı. Rémond bu tür saldırıların faydasız kalacağını ve asıl zaferin ancak Trablusgarb'da kazanılabileceğini iddia ediyordu ama tarih onu yalancı çıkarcaktı, zira Osmanlılar, Ege'deki yenilgiden sonra Çanakkale'ye kadar ilerleyen İtalyanlar tarafından tehdit edilecek ve en nihayetinde, ekim ayında patlak veren Balkan Savaşı'nın ardından İtalyanlarla baş edemeyeceklerini düşünerek Trablusgarb'ın İtalyan hâkimiyetine geçmesine razı olacaktı. Kısacası, Rémond'nun dediğinin aksine, İtalyanlar Trablusgarb'ı yerinde değil de başka yerlerde savaşarak topraklarına katmayı başaracaklardı.

Burada yayımladığımız metnin diğer ilginç tarafı, yazarın artık doğrudan doğruya Osmanlı subaylarının savaşta oynadıkları rollerden ve Araplarla olan farklarından bahsetmeye başlamasıdır. Rémond'nun Araplara karşı olan karmaşık duygularını bir önceki yazıda incelemiştik: Bir taraftan cesaret ve asaletlerine hayranlık duyarken, diğer taraftan da medeniyetsizlik ve ilkeliliklerini dönemin tipik sömürgeci, hatta ırkçı edasıyla resmetmekteydi. Osmanlı subaylarına biçtiği kaftan ise büyük ölçüde "hâkim ırk" ve Araplara hükmetmeyi bilen "üstün" karakter olarak özetlenebilir. Bu anlamda yazar, Osmanlıları daha çok "beyaz adamı" kategorisinde ve "medenî dünya"ya mensup insanlar olarak değerlendirmektedir. Ancak şu farkla ki, özellikle Binbaşı Aziz Bey'le olan tartışmalarından da ortaya çıktığı gibi, Osmanlılar Araplara kendilerinin olmayan bir düzeni getirmekle beraber, onlara daha insanca bir yaklaşım sergilemektedirler. Osmanlı İmparatorluğu'nun iki dünya arasındaki konumunun ortaya çıkardığı bu ilginç hal, bir taraftan kendi sömürgelerine sahip çıkan bir devlete hizmet ederken, diğer taraftan da kendi ülkesini bir sömürge olarak görmeye meyilli Avrupa devletlerine karşı çıkmaya çalışan Osmanlı subaylarının karmaşık durumunu göstermesi açısından dikkat çekicidir.

İTALYAN ORDUSUNUN HAREKETSİZLİĞİ VE NETİCELERİ

Gerçekten de Italianlar gittikçe sayerek çıkışlar yapıp, şüpheli bir şey gördükleri anda uçakları keşif uçuşuna yollamakla yetiniyorlar. Burada da herkes sabırsızlıkla onları bekliyor. Savaşın başlangıcından beri geçen yedi aya yakın süre içinde ülkenin içlerine doğru ilerlemek için herhangisi ciddi bir teşebbüste bulunmadılar. Halbuki başlarda her şey onların lehineydi: Karşı tarafta düzenli kuvvetlerin olmayışı, kumandanın yokluğu, evsimin uygunluğu, kendi taraflarında ise sayılar ve silahların üstünlüğü, araziden elde ettikleri avantaj. Yeter sayıda deveye sahip olmadıkları söylendi, ancak Bingazi'nin birkaç kilometre ötesinde savaşmak için büyük bir kabileye de ihtiyaç yoktu. İlaştan kesin bir üstünlük kazanmaları Arapların düşünceleri üstünde çok etkili olabiliyordu, ancak bombardmanlara, uçaklara, projektörlere alışıp onlardan artık korkmadıkları gibi, tam tersine düşmanın onlarla doğrudan mücadelede kaçındığı hissi galip gelmeye başladı.

"Şimdiye kadar olan küçüklü büyüklü çatışmalarda Italianların

ya da yüksek komutanın tereddütlerinden olsa gerek, düşman zayıf bir saldırıdan sonra her defasında pes ediyor ve istihkamlarına doğru geri çekiliyordu.

Bugün Bingazi'ye 12 kilometre mesafede çadırlardan oluşan büyük bir kent kurulmuş durumda. Nüfusunu tahmin etmek güç, ama 80.000'den aşağı olmadığını, hatta belki de üstünde olduğunu söylemek mümkün. Her gün de artıyor. Araplar buraya yaşlı, kadın, çocuk, bütün ailelerini getirmişler: onlar da savaşta peşlerinden gidip savaşçıları tahrik ediyor, yaralı ve ölüleri götürüyorlar. Hayat bura-

edemeyecekleri surların karşısında beklemekten usanacaklarını, sonradan da tarla ve hasatlarına döneceklerini ya da para, diplomasi ve casusların yardımıyla aralarındaki kavgalarla bölüneceklerini umabilirler mi? Hiç sanmam.

Barka'nın en önemli ve en zengin kabilelerinden biri olan "Avagır" kabilesinin nezdinde büyük gayret sarf ettiler. Savaşın başında bu kabilenin sadakarı şüpheliydi; kampa katılmış ama mücadeleye katılmakta tereddüt göstererek her defasında kaçmak için bir bahane uyduruyordu. 18 Ocak günü ise kumandan

Barka'da
Araplar veya
Müslüman
Giritliler
tarafından eve
dönüştürülen
mezarlar.

"Savaşa katılan kabilelerdeki her bir Arabın kendi hikâyesi var. Etrafları sarıldığında asla teslim olmazlar. Cephaneleri bittiğinde elleriyle, dişleriyle savaşırılar. Onlarla beraber olunca insan sadece kılıç ve tüfeklerle bile, müstahkem surlara ve koca toplara karşı Bingazi'yi geri almanın mümkün olduğu gibi delice bir düşünceye kapılıveriyor."

genellikle kendilerinden daha az sayıdaki düşman karşısından neden bu kadar kolay geri çekildiklerini hiçbir zaman anlayamadım," diyor İbrahim Aziz Bey. At üstünde ortaya fırlayan, askerlerin başında yürüyen, onları tahrik eden, kendileri tüfek vuruşu atan subayların cesaretini hayranlıkla izliyordum. Askerleri işpek saldırı ve sebatlı görünmüyordu. Ya taktik kararlardan dolayı

da normal bir seyir takip ediyor. Her gün yiyecek ve mühimmat getiren kervanlar geliyor. Türk askeri bandosunun eşliğinde bir zamanlar birbirine düşman kabileler barışıyorlar, yeni gönüllüler geliyor, düğünler ve şölenler düzenleniyor.

Acaba Italianlar hâlâ bu kuvvetlerin kendi kendilerine dağılacaklarını, sabırsız ve istikrarsız Arapların zapt

Zrenia'ya saldırmaya karar vermişti. Çatışma çok sıcak geçmiş, akan kan ise bu kabilenin Italianlardan nefretinin ve Türklere olan sadakatının teminatı olmuştu.

Gerek Türklere hizmet eden, gerek Italianlar hesabına çalışıp yakalanmış olan casusların raporlarına bakılırsa, Italianlar artık çabalarını Büyük Sirta ve Acdabiya tarafla-

rinkdaki Araplara yönelttiler. Diğer taraftan da Sünusi zaviyelerin şeyhlerini kendilerine çekmek için ellerindeki bütün imkânları seferber edip, onları vaatlere ve hediyelere boğdular. Hatta onlara mektuplarında Kufrâ'daki büyük Sünusi ile aynı fikirde olduklarını söyleyip şöyle

Vadesi geldiğinde bunlar elleri koyun kulaklarıyla yüklü bir şekilde şehre gelip şöyle ağlaşmışlardı: "Bütün koyunlarımız vebadan öldü, işte kulakları." Ama getirdikleri sadece kulaklarıydı! Barka pazarları bugün bu kulaksız koyunlarla dolup taşıyor. Arapların dediğine göre inansa

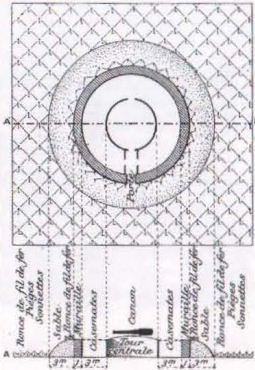
rı gereken yer başka bir yer değil, burasıdır ve bunun incelikle değil, silahla olması gerekir.'

TÜRK SUBAYLARININ ROLÜ

Türk subayının otoritesi kabilelerin arasındaki anlaşmazlıkları engelliyor

İtalyanlar artık çabalarını Büyük Sirta ve Acdabiya taraflarındaki Araplara yönelttiler. Diğer taraftan da Sünusi zaviyelerin şeyhlerini kendilerine çekmek için ellerindeki bütün imkânları seferber edip, onları vaatlere ve hediyelere boğdular (...) Ancak bütün bu para ve diplomasi gayretleri boşuna harcanmış oldu. Araplar parayı ceplerine indiriyor (...) "Banco di Roma"ya iyi bir oyun oynamış olmakla iftihar ediyorlar

Bingazi'de bir İtalyan müstahkem mevkinin planı ve profili.

Croquis schématique, en plan et en profil, d'une fortification italienne à

yazıyorlardı: "Eğer şüphe ediyorsanız, en azından bize karşı savaşmayın ve bu konuda liderinizden bir cevap almayı bekleyin." Bu cevabın gelmesi en az bir iki ay süreceğinden, üstünlük sağlayacak vakti kazanacaklarını düşünüyorlardı.

Ancak bütün bu para ve diplomasi gayretleri boşuna harcanmış oldu. Araplar parayı ceplerini indiriyor, muğlak bazı vaatlerde bulunuyor ve olayları bekliyordu. "Banco di Roma"ya iyi bir oyun oynamış olmakla iftihar ediyorlar. Savaştan önce bu banka, önüne gelene birçok koyun veriyordu; ürün sadece banka ile Araplar arasında paylaşılacaktı.

da inanmasa da Banco di Roma'nın bu delille yetinmesi gerekti. Bugün ise İtalyanlara ve onları destekleyen sahil kentlerinin sakinlerine olan borçlarından kurtuldular, Türk hükümetinden para alıyor, savaşta ise yağmadan kazanıyorlar. Diğer taraftan ise bu seneye ürün iyi olacağı benziyor, kuyularda bütün yaz boyunca susuzluk çekilmeyecek, en nihayetinde savaşın kendisi de hoşlarına gidiyor. Bugüne kadar hiç diğerlerinden, Türklere ve kendilerinden bu kadar memnun olmamışlardı.

İtalyanlar baştan cesur davranmış olsalardı birkaç hafta içinde bütün ülkeye hâkim olabilirdi; ardından da para ve diplomasi, ağırlıklılık ve nefretlerden, kabilelerle şeyhler arasındaki bölünmelerden istifade ederek işin geri kalanını hallederdi. Fransızların Sudan'da, Çad'da ve Wadai'de bir avuç adamla yaptıklarını bir düşünün. Şimdi ise ancak kaba kuvvetin dağıtabileceği bir güç oluşmuş durumda. Yanıldığını sanmıyorum. Herkes aynı fikirde: Hiçbir taviz kabul etmeyecekler ve düşünceler öyle bir raddeye geldi ki, Türkiye Trablus ve Barka'nın toprak bütünlüğünden başka bir ilke üzerinden bir barış imzalayacak olsa, ne buradaki Türkler ne de Araplar bunu kabul edeceklerdir. İtalyanların artık iyice anlamaları gerekir ki, yenmele-

veya hemen hallediyor. Onun burada temsil ettiği: düzen, görüş birliği ve hareket birliğidir. Onsuz muhakkak ki bir direniş olurdu, ama belirli bir planı olmazdı ve gerilla savaşının tesadüflerine bağlı kalırdı.

Onun rolü son derecede zor ve karmaşık. Sonsuz bir sabır, bir askerin prestiji, iyi bir diplomatın esnekliği ve psikolojisi ve Araplar hakkında mükemmel bir bilgi gerektiriyor. Arapların arasında her zaman ve her yerde düzeni sağlayan tek şey onun varlığıdır. Bunlar büyük yağmacılardır. Aralarından biri, küçük bir kabile reisi, bir gün beninin önünde Aziz Bey'e kendi marifetlerini hissettirmek için şunları söylüyordu: "Gece olduğu kadar gündüz de hırsızlık yaparım." Kampın büyük çarşısını talan etmek için kendilerini zor tutuyorlar. Kumandanın çadırının yakında olması onlara mani oluyor. Bazen de onun şeyhlerle meşgul olmasından veya bir şairin, belki de bu amaçla sipariş üzerine, ona gidip destansı bir tarzda savaş hikâyelerini veya kendi methiyesini söylemelerinden istifade etmiyor değiller. Ama esnaf da tezgâhını korumasını biliyor: Kasabın kanca-larına asılı koyun parçaları, butlar koparılıp sağda solda uçuyor; korkunç bağırılmalar duyuluyor ve sopalar kafalara iniyor. Atımı emanet

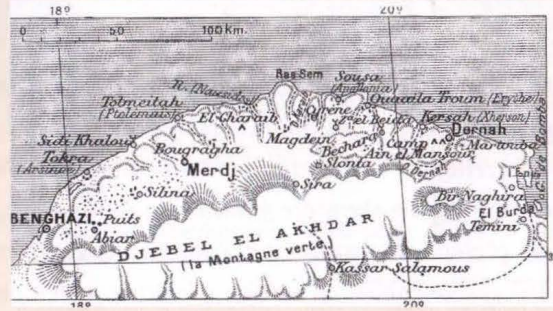
ettiğim oğlanın sesini duyuyorum: "Ey atın sahibi, yetiş, yetiş, atını çalacaklar." Birden peşinde birkaç jandarmayla kumandan çıkageliyor ve her şey sanki sihirli değnek değmiş gibi sakinleşiyor

Araplar saz gibi incecik ve zayıf Mısırlı bir tüccarın tezgâhında sıralanan malların önünden ağgözlü antik heykeller gibi geçip duruyorlar. Ama tüccar da kendini ve mallarını emniyete almak için tezgâhının önüne gözleri parıldayan, ezik burnu yüzünün yarısını kaplayan, dev ağzı diğer yarısını yiyen, ortasındaki kıpkırmızı büyük dilini arada sırada çıkarıp lahit kenarı gibi dudaklarından geçiren ve herkesi dehşete düşüren korkunç bir zenciyl dikmiş. Bir de açık havada bir Arap kahvesi var ki, orada oturup da bu toğalı insanlarla sohbet etmek gerçek bir zevk. *Pallium*'a benzer mantolarıyla, kırmızı ve beyaz *tatellavium* gibi kuşaklarıyla gerçek Romalılara benzeyen bu adamlar, Romalıların torunlarına karşı savaşıyorlar. Romalıların torunları ise çizmeli maymun gibi giyinmişler, zira toga veya bornoz, ceket ve pantolonu karşı derin bir şekilde aşağılar. Konumuza dönersek, bu Romalı-Araplar "Kahwaci" dedikleri kahveciyi çağırıp ona derler ki: "Ey Kahwaci, kahven ne kadar?" — "Bir kuruş." — "Allah seni aydınlatсын, ey kahve tüccarı, yarım kuruşa verir misin?" — "Yok, yok!" — "Pekâlâ, gördüğün gibi üç kişiyiz, üç kahveyi iki kuruşa veriver," Öteki reddeder. tartışma sürer, üç müşteri sonunda pes eder, ama şu şartla ki, çok kahve ve çok şeker olsun. Kahveler içildikten sonra da tartışma yeniden alevlenir, bahanesiye kahvenin ya da şekerin yin da ikisinin de az olduğudur ve konu kavgaya kadar varır.

Ardından da yüzlerce Arap, kumandanın çadırının önünde toplanır. Her birinin alatacak çok uzun bir hikâyesi vardır: Kabileler arasındaki kavgalar, özel meseleler, para müpteleri, silah ve tüfek istemeler, olup bitenle ve yapılması gerekenle ilgili sorular, saldırıya katılma teklifleri, tavsiyeler, harekât planları.

"Nikâhlar kıyıyorum, küsenleri barıştırıyorum, merabitlerin dualarına mazhar oluyorum" diyor bana Aziz Bey. "Gün içinde Roma Kilisesi'ndeki San Pietro'nun ayağından daha fazla öpülüyorum." Hepsini de ısrarlı, gönüdermek mümkün değil. Gayet zekiler ve lafa doymayıp her konuda tatmin

Arapların gözünde hayatın kıymeti yoktur. Karakterlerinin derininde karamsarlık yatıyor; dolayısıyla da bütün zevkleri savaş, silah ve at, bütün arzuları da çatışmada ölmek. "Bulgar komitacılarına, Arnavutlara, dünyanın en cesur adamları olan Yemen Araplarına karşı savaşım

Bingazî'den Derne'ye uzanan Yeşil Dağ (Cebel-i Ahdar).

olduktan sonra birden sorulacak yeni bir şey buluveriyorlar.

Trablus ve Barka'yı geçişim boyunca Türk subaylarının bu görevi ne denli başarıyla yerine getirdiklerini hayranlıkla seyrettim. Bingazî'de Binbaşı Aziz Bey bunu o kadar tabii bir şekilde yerine getiriyor ki hiç zorlanmıyor dersiniz.

Aziz Bey Mısır'da doğmuş, Türkiye'nin bütün savaşlarına katılmış ve bu zor ve karmaşık şartlar altında askerlerini tanımayı ve onlara emretmeyi öğrenmiş. Bu adamları seviyor. Bir Türkten bile daha fazla kendini evinde gibi hissediyor. Bazen, akşamüzeri, fazla uzun bir günden sonra bana "Araplardan sıkıldım" dese de doğru söylemediğini düşünüyorum. Halbuki gerçekten de çekilmiyorlar. Ancak haklarında olumsuz birkaç eleştiride bulunduğumda, birdenbire bunların yanlış olduğunu ve insanları hayalime göre ve gerçeklerden bu denli uzak bir şekilde değerlendirmek için bu kadar uzaktan kalkıp gelmenin gereksiz olduğunu söylüyor. Belli ki sevdiklerinizde olduğu gibi, kusurları bile ona hoş görünebiliyor. Ve gerçekten de bir kumandan için böyle adamlara emretmek müthiş bir şey.

ve emrimde bu son seferde, en iyi Türk askerleri vardı," dedi Aziz Bey. "Anlayacağınız, cesaret konusunda tecrübeliyim. Vallahi, bu Barka Arapları Arnavut, Türk ve Yemenliler kadar var. Onlardan geri kalır tarafları, bir tek savaştan daha az anlamaları ve hep boğayı boynuzlarından tutar gibi doğrudan ve düşünmeden saldırmalarıdır. Size cesaretlerinden örnekler vermemi istiyorsunuz. Yapamam, fazla uzun sürer! Savaşa katılan kabilelerdeki her bir Arabin kendi hikâyesi var. Etrafları sarıldığında asla teslim olmazlar. Cephaneleri bittiginde elleriyle, dişleriyle savaşırlar. Onlarla beraber olunca, insan sadece kılıç ve tüfeklerle bile müstahkem surlara ve koca topraklara karşı Bingazî'yi geri almanın mümkün olduğu gibi delice bir düşünceye kapılıveriyor."²

DİPNOTLAR

1. Son günlerde General Caneva'nın ordular tarafından Trablus yakolanındaki Zenzur'da gerçekleştirilen harekâtı, İtalyanların en azından Trablus'ta yazın sıcaklığına rağmen artık daha fazla ilale olmaya kararlı olduklarını gösterir gibidir.
2. İste Bingazî önleri'ndeki Arap kabilelerinin listesi: Ureybat, Abidiye, Teyrat, Seybat, Fuwaker, Moğarib, Multatib, Fesiyat, İberbat, Fuwaker, Südey, Adabla, Gattina, İbrahim, Barasa, Bdur, Masarim, Urfi, Dersa, Şellmani, Abidi.

13. YÜZYILDAN 20. YÜZYILA

OSMANLI TARİHİNDE GÖÇ OLGUSU

PROF. DR. TANER TİMUR

Batı'da kapitalizmin gelişmesi insanlık tarihinde neolitik devrimden sonra en köklü devrimdir. Kapitalizm başından beri "küresel" potansiyel taşıyan bir üretim biçimiydi ve bu özelliğiyle bir yandan modern "ulus-devlet"lerin oluşmasını sağlayan iç göçlere yol açarken, öte yandan da sömürge imparatorluklarına zemin hazırlayan "dış göçleri" oluşturmıştır. Kapitalizme geçememiş toplumlardan ucuz emek gücü çekme çabası da emekçi göçlerine neden olmuştur. Bu çerçevede, Osmanlı toplumunda tanık olduğumuz göç hareketlerine bakacağız.

Kaşınların
ardında Trakya
ovalarından
Anadolu'ya
göç. 9 Kasım
1912 tarihli
L'Illustration'un
kapağı.

Tarih boyunca iç ve dış göçler, devletlerin ve uygarlıkların kuruluşunda en önemli etkenlerden biri oldu. Gerçekten de insanlar, en eski çağlardan itibaren yaşam kavgalarında daha elverişli koşullara kavuşmak için uzun ve zahmetli yürüyüşleri göze almaktan çekinmediler. Günümüzün en ileri toplumlarını düşünelim: Nasıl Batı Avrupa ülkeleri barbar Germen kavimlerinin göçleri sonucunda kurulduysa, çağdaş Amerika'yı oluşturan devletler de kökeni 17. yüzyıla kadar uzanan göçlerle vücut bulmadı mı?

Tarihte büyük göçlere, insanların yaşam kavgaları yol açtı fakat göçler tarihine bir bütün olarak bakarsak, bunlarda iktisadi dürtülerin yanı sıra, çağlara göre değişen kültürel faktörlerin de rol oynadığını, hatta bunların yer yer maddi faktörlerin ötesinde, "üst-belirleyici" bir işlev üstlendiğini de görürüz. Örneğin 11. yüzyılda Hristiyanlığın kutsal topraklarını fethetmek ve oralara yerleşmek isteyen Haçlı ordularının büyük kısmı Batı Avrupa tarımındaki teknolojik devrimin yol açtığı nüfus patlamasının ürünüydü.¹ Fakat bun-

Osmanlı vakantivislerinin "şenlendirme" olarak isimlendirdikleri göçürme hareketleri imparatorluğun son dönemine kadar sürmüştür. 1915 "Ermeni tehciri" bu yöndeki Osmanlı operasyonlarının en dramatik halkasıdır.

www.wikipedia.org

dirme" olarak isimlendirdikleri bu göçürme (tehcir-déportation) hareketleri imparatorluğun son dönemine kadar sürmüş ve ulusal hareketler doğduktan sonra da ayrılıkçı potansiyel taşıyan bazı din veya etni gruplarını cezalandırma ve nötralizetme biçimlerine dönüşmüştür. 1915

minin bozulmasıyla ve resmi tarih-yazıcılarının Celali İsyanları dediği köylü ayaklanmalarıyla sarsılmaya başlamıştır. Bu sarsıntının tipik görüntülerinden biri, Prof. İnalçık'ın ifadesiyle, "saraydan etkili kişilerin ya da saraya yakın çevrelerin devlet topraklarını ihsan yoluyla mülk

yün dokuma imalatçılığının talebine yanıt vermek üzere "çitlenme" (enclosure) ve hayvan yetiştirme çiftliklerine dönüştürülmesi yüzünden artan hububat ihtiyaçlarını karşılamak için. Doğu'da da büyük "feodal malikâne"lerin kurulması şeklinde ortaya çıkmıştı. Avrupa'yı "grosso

"Ermeni tehciri" bu yöndeki Osmanlı operasyonlarının kuşkusuz sonuncu ve en dramatik halkasıdır.⁷

Klasik çağda Osmanlı iskân politikasının ve zorla göçürmelerinin en büyük kısmı, yönetici zümre tarafından iktisadi amaçlarla gerçekleştirilmiş olanlardı. Özellikle yönetici zümrenin "araziyi hassa"sını oluşturan çiftliklerin iyi ekilmesini sağlamak için, köylüler gerekirse uzak yörelerden sürülerek getiriliyor ve malikâne ya da vakıf statüsündeki arazilere yerleştiriliyorlardı. Buna en güzel örnek olarak, Prof. Ömer L. Barkan'ın batı Anadolu'da, İstanbul civarında ve Trakya'da varlığını saptadığı "ortakçı-kul" statüsündeki köylüleri gösterebiliriz. Barkan'a göre, "hakiki kölelikle hür köylülük arasında bir merhale"yi temsil eden bu köylüler, aslında çoğunlukla savaş esirlerinden oluşan Hristiyanlar ya da Fatih devrinde olduğu gibi Sırp, Macar ve Bulgar topraklarından sürülerek bu çiftliklere yerleştirilen köylülerdi.⁸ Bu düzen fetihlerle beslenmiş ve yükselme döneminin sonuna kadar belli bir istikrar sağlamıştır.

BU DÜZEN NE ZAMAN SARSINTIYA UĞRAMIŞ VE DEĞİŞME SÜRECİNE GİRMİŞTİR?

Klasik Osmanlı düzeni 16. yüzyılın sonlarından itibaren timar siste-

edinmeleri ve sonra da buraları vakıf arazi statüsüne dönüştürmeleri⁹ şeklinde ortaya çıkmıştı. Buna ek olarak, doğrudan üretici köylülerin "hane-çiftlik"lerinin dışında kalan veya terk edilmiş (mavat) arazilerde kurulan çiftlikler de, başka yörelerden kaçan, göçen veya göçürülen serfler ya da yarıcılarının yerleştirilmesi ile "şenlendirilmiş"lerdi.¹⁰ Aynı süreç, 16. yüzyıldan başlayarak 17. ve 18. yüzyıllara uzanan bir tarih diliminde bir yandan vergilerin ağırlığı, öte yandan da savaş yükü ve "ehl-i örf" zulmü altında ezilen köylülerin yurtlarını terk ederek şehirlere göç etmelerine yol açmıştır. Sarayın fermanlar, adaletnameler ve elinden geldiği ölçüde zecri tedbirlerle önlemeye çalıştığı bu göçler, daha çok "bilad-ı selase" denilen üç şehre (İstanbul, Bursa ve Edirne) yönelmekteydi.¹¹ Merkezi iktidar açısından vergi ve askerlik sorunlarını ağırlaştıran bu göç hareketleri, geride kalan halkın da "belirli bir kuvvete sahip olan mütegalibelerin desteğine"¹² olan ihtiyacı artırıyor ve derebeylik sistemini pekiştiriyordu.

Batı'da ticari kapitalizmin ve sermaye birikiminin ilk aşaması olan bu dönem, Doğu Avrupa'da da, Batı ile işlevsel bir bütünleşme içinde, iktisat tarihçilerinin "ikinci servaj" dedikleri bir gelişmeye yol açmıştı. Bu gelişme, Batı'da bir sürü malikânenin

modo," Elbe Nehri'nin doğusu ve batısı olmak üzere ikiye ayrılan bu gelişim Osmanlı Devleti'ni de etkisi altına almıştı. Gerçekten de Osmanlı Devleti'nde 17. ve 18. yüzyıllarda, Anadolu'da "çiftlikleşme" sürecinin dikkate değer bir gelişme gösterdiğini ve merkeziyetçi sistemi sarstığını görüyoruz. Bu gelişmede başı çekenler daha ziyade güçlü yerel aileler (Çapanoğulları, Karaosmanoğulları, Tekeli Oğulları, Küçük Ali Oğulları vb.), becerikli eyalet valileri (Kavalalı Mehmet Ali Paşa) ve daha mütevazı planda da, girişken sancak beyleri, sipahiler ve yeniçeriler olmuşlardır. Balkanlar'da da aynı süreci şehirli ayanın, "hassa çiftlik"lerini "reaya çiftlik" aleyhine genişleten sipahilerin ve zanaatçılıktan toprak işletmeciliğine geçen yeniçerilerin başlattığını görüyoruz. T. Stoianovitch'in bulgularına göre, özellikle ayanın "kırcalı" adını taşıyan düzensiz ordularının baskısı köylü göçlerine yol açmış ve tarihinin "paramiliter iç kolonizasyon" adını verdiği oluşuma neden olmuştur.¹³

Osmanlı Devleti, merkezkaç güçlerin ağır bastığı ve iç göçler, cebri iskânlar ve "kaçgun"larla beslenen feodalleşme sürecini ancak II. Mahmud'un "merkeziyetçi" reformları ve acımasız politikasıyla durdurabilmiştir. Diplomatik yönüyle Rusya tehdidinin yarattığı "Şark Meselesi" görünümü-

ne бүürnen gelişme, iktisadi ve sosyal yönüyle de daha önceki eğilimi yoğunlaştırıyor. Osmanlı Devleti'ni sanayileşen Batı'nın pazarı ve potansiyel hububat depolarından biri haline getiriyordu. Gerçekten de Batı'da kapitalist gelişme "proleterya" adı altında yeni bir sınıf doğurmuş ve 19. yüzyılın sınıf kavgaları içinde, sanayi burjuvazisinin toprak aristokrasisine karşı en büyük silahı buğday ticaretini özgürleştirmek ve fiyatları düşürmek haline gelmişti. Biliyoruz ki bu kavga en belirgin biçimde kapitalizmin en ileri aşamasında olan İngiltere'de yürütüldü ve 1846'da buğday ithalatının serbest bırakılması (anti-corn law) ile sonuçlandı. Bununla bağlantılı olarak İngiltere'nin dış dünyada hububat ithali 1830'larda %2 civarında seyrederken, bu oran 1860'larda %24'e, 1880'lerde ise %45'e (buğday açısından %65'e) çıkmıştır.¹⁴ Bu dönemde İngiltere dış ticareti Osmanlı yanlıları (Türkiye Kumpanyası ve Urquhartlılar) ile Rusya yanlıları (Rusya Kumpanyası ve Cobdenciler) arasında sert tartışmalara yol açmıştır.

Aynı dönemin Osmanlı Devleti'ni daha da yakından ilgilendiren başka bir gelişmesi de ulusal hareketlerin doğuşu ve "ulus-devlet" olgusunun az çok etnik ve kültürel türdeşlik gösteren tüm halklar için cazip bir model haline gelmesi oldu. Birbiryle bağlantılı olan bu iki süreçten birincisi Osmanlı toplumunu bir kısım Batılılar için potansiyel bir yerleşime (kolonizasyon) alanı haline getirirken, ikincisi de Türk olmayan Osmanlı halklarını (Batı'nın da gizli ya da açık desteğiyle) ayrı devletler kurma yönünde kültürel uyanışa ve nüfus hareketlerine yöneltmiştir. Bunlara ek olarak, varlıklı gayrimüslim Osmanlılar arasından bir bölümünün 19. yy boyunca okyanus ötesine yönelen göç dalgalarına katılması olduklarını da unutmamalıyız. Osmanlı ekonomisinin çöküntüsüyle yakından ilgili olan bu tip göçler 19. yy başlarında başlamış, fakat asıl yüyüyl sonlarına doğru yoğunlaşarak ve ulusal kavgalarla beslenerek devam etmiştir. Bu göçlerin daha

sonra yoğunlaşan halklarına ilenki sayfalarda tekrar döneceğiz.

BATILILAR İÇİN BİR İSKÂN ALANI OLARAK OSMANLI TOPRAKLARI

Osmanlı Devleti'nin bir kısım Batılılar tarafından potansiyel bir

büyük engel, yabancıların toprak mülkiyeti konusunda karşılaştıkları hukuki yasaktan kaynaklanıyordu. Osmanlılar böyle bir süreç içinde tüm verimli arazilerinin ellerinden çıkacağından korkuyorlardı. Özellikle Tanzimat'tan sonra kapitülasyonların uygulamada aldığı şekil, paşa-

Türklerin Orta Asya'dan göçleri. nüfus artışının üretim güçleri üzerinde yaptığı baskıdan kaynaklanıyordu. Yunan ve Roma'da şehir nüfusu nasıl saptanıp sabit tutuluyorsa, aynı neden, aşiret yapısındaki toplumlarda büyük göçlere yol açıyordu. Bu toplumlarda herkesin üretim için geniş sahalara ihtiyaç vardı ve istikrarı koruyabilmek için nüfusun düşük olması gerekiyordu.

1867'de Kafkasya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na göç etmek üzere yola çıkan Abhazlar.

Alaşgır Dengisi Arşivi

kolonizasyon alanı olarak düşünülmesi, tarımsal alanda geniş bir uygulama olanagı bulamadığı için iktisat tarihçilerimiz tarafından fazla bir ilgi konusu olmamıştır. Oysa bu konuda teorik tartışmalar olmuş, hukuki hazırlıklar yapılmış ve birtakım bireysel girişimlere de tanık olunmuştur. Özellikle "Şark Meselesi"nin gelişme aşamalarına göre Osmanlı Devleti'nde nüfus sahibi olan devletler bazı stratejik alanları hiç olmazsa kendilerine yakın Hristiyan halklarla iskân etmeyi ciddi olarak düşünmüşlerdi. Ancak, bu konuya geçmeden önce Batı kolonizasyonu yönündeki temel engeli ve bu engeli kaldırmak yönündeki diplomatik girişimlere kısaca değinmemiz gerekiyor.

Osmanlı Devleti'ne Batılı çiftçi ve girişimcilerin yerleşmesine en

sarraf-mültezim üçlüsünden oluşan Osmanlı oligarşisini bu konuda hayli ürkek bir hale getirmişti. Öyle ki, Osmanlı topraklarında modern yöntemlerle bağcılık yapacağını ve bu amaçla Fransa'dan, Macon şehrindeki bağlarından getireceği çiftlikleri kendisinin hediye edilen çiftliğe yerleştireceğini söyleyen Fransız şair ve devlet adamı Lamartine'e bu amaçla verilen muazzam çiftlik bile, şairin kredi ihtiyacı dolayısıyla Londra bankalarının devreye girerek ipotek koymaları ve sonunda toprakların elden çıkması ihtimali karşısında hediyeye çevrilmiş en büyük şaire, ölene kadar 38000 dönümlük verimli arazilerin rantı karşılıksız ödenmişti.¹⁵ Bu koşullarda Osmanlı yönetimi üzerindeki en büyük baskılar da Osmanlı Devleti'nde yabancıların toprak mülkiyeti elde

etmeleri konusunda yoğunlaşıyor-
du. Nitekim Sultan Abdülaziz 1867
yılında Fransa'da bir uluslararası
sergiye katılmak için Avrupa seya-
hatine çıkarken, baskıların artması
üzerine bir fermanla yabancıların
Osmanlı Devleti'nde taşınmaz mülk
sahibi olabileceğini ilan edince,

ilgi değildi ve Almanya'nın "koloni-
zasyon" politikasında geç kaldığını
düşünen kimi Alman dernekleri bu
arada Balkanlar'da "özerk Alman
kolonileri" yaratmayı da planlamış-
lardı. Bu yönde düşünenler arasında
F. List gibi devletçi iktisat politikala-
rını savunan iktisatçıları olduğu gibi,

"hiç suç işlememiş, namuslu çiftçi
ve zanaatkarlar arasından" seçilip,
"padişaha her zaman sadık kalacak-
larına yemin ederek" Osmanlı uyru-
ğuna kabul edileceklerdi. Böylece
Osmanlı Devleti'nin mevcut ve gele-
cek tüm yasalarına uymaları sağlan-
mış olacaktı. Buna karşılık olarak

Osmanlı vakanüvislerinin "şenlendirme" olarak isimlendirdikleri göçürme hareketleri imparatorluğun son dönemine kadar sürmüş ve ulusal hareketler doğduktan sonra da ayrılıkçı potansiyel taşıyan bazı din veya etni gruplarını cezalandırma ve nötrale etme biçimlerine dönüşmüştür. 1915 "Ermeni tehciri" bu yöndeki Osmanlı operasyonlarının kuşkusuz sonuncu ve en dramatik halkasıdır.

Osmanlı
ordusunu
"islah etmek"
üzere yollanmış
subaylardan
olan Helmuth
von Moltke,
"özerk Alman
kolonileri"
yaratmayı
planlayanlar
arasındaydı.

wikipedia.org

bu karar Londra'da, "belki de bir
Müslüman hükümdarın tarihteki en
cesur eylemi"¹⁶ olarak alkışlanmıştı.

Yabancılar toprak satmak yerine
bir kısım Avrupalı çiftçinin Osmanlı
topraklarına yerleşmesi, modern
yöntemlerle üretim yapmak üzere
çiftlikler kurması ve Amerika'ya
yerleşen kolonilerle zamanla nasıl
Amerikalılaştıysa bunların da gide-
rek Osmanlılaşması ülkenin modern-
leşmesine katkıda bulunacak bir
önem olabilir miydi? Gerçekten de
Avrupa'da böyle bir arzu ve ara-
yış içinde olanlar vardı. Örneğin,
daha 19. yüzyılın ilk yarısında, o
sırada henüz Avrupa'nın fakir böl-
geleri arasında bulunan Almanya'da,
Osmanlı topraklarını müstakbel bir
yerleşme alanı olarak gören bir hayli
"potansiyel muhacir" bulunuyordu.
Bu, kuşkusuz tamamen masum bir

Moltke gibi Osmanlı ordusunu "islah
etmek" üzere yollanmış subaylar
da bulunuyordu.¹⁷ Fakat, Almanya
gibi 19. yüzyılda beş milyon göç-
men yaratmış bir ülkede elbette her
şeyden önce verimli topraklar bul-
mak ve insanca yaşamak isteyenler
de az değildi. Gün ışığına çıkarılmış
bazı arşiv belgelerine göre, 1856'da
İslahat Fermanı'nın ilanından
hemen sonra bir kısım Alman aile-
ler Osmanlı hükümetine bu amaç-
la başvurarak kendilerine toprak
verilmesini istemişlerdi.¹⁸ Bunlardan
Vienna Sefareti'ne bir dilekçe veren
Noel adlı Prusyalı bir "fabrikatör"ün
dilekçesi üzerine Osmanlı hükümeti
de harekete geçmiş, bu konuda araş-
tırmalar yaptırmış ve sonuç olarak
da Meclis-i Tanzimat tarafından bir
Muhaceret Nizamnamesi hazırlan-
mıştır. Şubat 1857'de Meclis-i Vükela
tarafından görüşüldükten sonra sad-
razama sunulan ve onun tarafından
da padişaha arz edilerek 19 Şubat
1857 tarihli iradeyle yürürlüğe giren
bu nizamname, o dönem için yeni bir
olgu olan yabancı göçmenler konu-
sunda hayli aydınlatıcı görünüyor.
Şimdi on dört maddelik bu ilginç
belgenin temel hükümlerini özetle-
meye çalışalım.

Nizamnamenin ilk iki maddesine
göre, yabancı ülkelerden gelecek
Osmanlı topraklarına yerleşmek
isteyenler, geldikleri ülkelere

da dini inançları ne olursa olsun
hiçbir ayrıma uğramadan ibadetle-
rini yerine getirebileceklerdi (md.
3). Devlet, kendilerine yerleşecekleri
toprağı bedava olarak verecek ve bu
toprak Rumeli'de altı yıl, Asya'da
ise on iki yıl her türlü vergiden
ve askerlik görevinden (veya bunun
bedelinden) muaf tutulacaktı (md.
5-6). Yerleştikleri toprakta yirmi
yıl kalmaları halinde de bu toprağı
satabilme hakkını elde edeceklerdi
(md. 8). Fakat daha önce ülkeyi terk
etmek isterlerse, toprakları, üzerin-
de yaptıkları tüm yapılarla beraber
karşılıksız olarak devlet mülkiyetine
gececekti (md. 9). Devletin izniyle
başka bir toprağı geçmeleri halinde
ise, yirmi yıllık süre ilk yerleşim tari-
hinden itibaren işlemeye başlamış
sayılacaktı (md. 11). Ayrıca Osmanlı
topraklarında yerleştikten sonra suç
işlemeleri halinde de devlet bunları
ülkeden kovma hakkını elinde
bulunduracaktı (md. 12).¹⁹

**BU NİZAMNEMENİN
AKİBETİ NE OLDU?
NİZAMNAME CİDDİ BİR
UYGULAMA ALANI BULABİLDİ Mİ?**

K. Karpas ve Ufuk Gülsoy'un araş-
tırmalarından, Osmanlı Devleti'nin
başlangıçta nizamnameyi yaygın bir
şekilde uygulayabilmek için hayli
çalıştığını, bu amaçla belgeyi yabancı
dillere çevirterek belli başlı Avrupa

gazetelerinde ilan ettiğini öğreniyoruz. Aslında bu çabalar karşılık da bulmuştur. Karpat, "Avrupa'da bu kararnameye gösterilen ilgi şaşırtıcı düzeyde olmuştur" diyor.²⁰ Bununla beraber, bu olanak Osmanlı topraklarına yoğun bir yerleşme sürecine yol açmamış, ayrıca Osmanlı hükümetinin kendisi de kitlesel yerleşmeler konusunda hayli isteksiz davranmıştır.

Bu isteksizliğin ve her başvurunun kılı kırk yararcasına incelenmesinin çeşitli nedenleri vardı. Bunlardan ilki ve herhalde en önemlisi, Kırım Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nde en fazla nüfuz sahibi ülke haline gelen Fransa'nın (daha somut olarak da, İmparator III. Napolyon'un) yaymaya çalıştığı "ulusallık ilkesi" idi. Osmanlı topraklarına milliyetçiliği kızıştırarak tutum Osmanlıları kuşkusuz bölünme psikozuna sokuyor, bir kısım eyaletleri kaybetme korkularını körükliyordu. Ayrıca Kırım Savaşı'nda, yol açtığı kitlesel göçlerle "1857 tarihli resmi davetle gelmesi beklenen Avrupalı yerleşimciler duyulan ihtiyacı ortadan kaldırmıştı".²¹ Kısaca, 1857 nizamnamesi istenen ve beklenen yerleşmelerle yol açmadı. Fakat yine de söz konusu girişimin 6 yıllarda Osmanlı Devleti'nin sos-

SAINT-CLAIR VE BROPHY'NİN OSMANLI ANALİZİ

Saint-Clair ve Brophy'nin, Osmanlıların Balkan topraklarıyla ilgili olarak 1869'da yayınladıkları eserleri, günümüzde Osmanlı iktisat tarihçilerinin pek gönderme yaptıkları bir çalışma değildir. Bu eksikliği açıklayabilecek en önemli nedenlerden biri, acaba bu ilginç incelemenin daha yayımlandığı andan itibaren sansüre uğramış olması mıydı? Gerçekten de eseri okuduktan sonra Marx'a çok övücü bir mektup yazan F. Engels, kitabın Türk dostu geçinen bir kısım İngiliz liberal (Urquhartçılar) tarafından bile görmezden gelinmesini, o sıralarda Türklere karşı çok yaygın olan "önyargılardan uzak olmasıyla" açıklıyordu.²² Bu yönüyle de, Türk dostu geçinen, fakat esas olarak Osmanlı Devleti'nde bir kısım İngiliz ticaret çevrelerinin çıkarlarını savunan Urquhartçıların bile sempatisini çekmemiştir.

NASIL BİR OSMANLI TABLOSU ÇİZİYORDU İNGİLİZ YAZARLAR?

Saint-Clair ve Brophy eserlerinde, Avrupa Türkiye'sini, İngiltere ve Fransa'da faiz oranı %6'yı geçmezken, ticaretin %60 faizle (ve buna eklenen kâr yüzdesiyle %100'ü aşan kazanç oranıyla) yapıldığı ve sonuç

Tabanı oluşturan Bulgar ve Rum köylüler ise, Grek takviminin sağladığı 185 resmi tatil gününün rehaveti içinde, askerlik yapmadan, pratik olarak neredeyse vergi de vermeden yaşayan çiftçilerdi. İngiliz ve Fransız çiftçisi senede 313 gün çalışırken, Balkanlar'da on iki milyon kadar Hristiyan reaya "Avrupa'nın baskıcı ve zulümcü olarak gördüğü Devlet'in hoşgörüsü sayesinde bu evrensel zorunluluktan kaçarak" senede sadece 120 gün çalışıyor ve sonuç olarak da bölge, "doğa itibariyle Avrupa'nın tahıl ambarı olması gerekirken, mümkün olanın üçte birini hatta dörtte birini üretiyordu."²³

Askerlikten muaf olan Hristiyan reaya, vergisini de zamanla değeri 1/10, hatta 1/12'ye düşmüş bir parayla ödediği için adeta vergiden de muaf hale gelmişti. Çalışkan, dürüst ve toprağa bağlı köylüler sadece Türkler (Müslümanlar) arasındaydı ve bu yozlaşmış koşullarda Türklerin etnik varlıklarının yok olmamasının tek nedeni buydu. "Türkler, olgun yaşlarında günlük emeklerinin ürününün her yıl yarısından fazlasından yoksun kılınmaktadır" diyor-du yazarlar ve şunu da ekliyorlardı: "Bizim düşüncemize göre mutlu olan şudur ki, Türkler Hristiyan reayadan çok daha fazla ve çok daha iyi çalış-

Timar sisteminin bozulmasıyla, düzen köylü ayaklanmalarıyla sarsılmaya, "saraydan etkili kişiler devlet topraklarını ihsan yoluyla mülk edinmeye ve sonra da buraları vakıf arazi statüsüne dönüştürmeye" başlamıştır. "Hane-çiftlik"lerinin dışında kalan veya terk edilmiş arazilerde kurulan çiftlikler, göçen veya göçürülen serfler ya da yarıcılarının yerleştirilmesi ile "şenlendirilmiş"lerdi.

yoekonomik koşulları ve arayışları açısından aydınlatıcı olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca ilginçtir ki, kararnameden yıllarca sonra bile içerdiği ilüştünceleri somut verilere dayanan ciddi eserlerle savunan Batılı yazarlar da olmuştur. Bunlardan, özellikle S. Saint-Clair ve A. Brophy'nin mızasını taşıyan Balkanlar'la ilgili bir inceleme gerçekten çarpıcı verilerle doludur.²²

olarak da Türklerin sömürgeleştirdiği bir bölge olarak betimliyordular.²⁴ Kapitülasyonların hukuki zırhına bürünmüş olan tekeli nitelikteki bu ticaret Yunanlı tüccarların (Hellene Merchants) kontrolündeydi ve Osmanlı devlet adamları bu durumun tüm fecaatini görmekle birlikte bilgisizlik, acizlik ya da nüfuz ticareti gibi nedenlerle tamamen pasif kalıyorlardı.

şıyor; eğer öyle olmasaydı, ırkları, Avrupa'nın etnolojik haritalarından çoktan silinmiş olurdu" (s. 150-151).

Görüldüğü gibi, Saint-Clair ve Brophy'nin çizdikleri -ve bugün bizlere bile abartılı görünebilecek- tablo Balkan Türklerinin içine düştüğü haksız durumu bütün çıplaklığı ile ortaya koyuyordu. Ne var ki bu duruma Osmanlı yöneticilerin acı

ya da aktif işbirliği sonucu gelinmişti. Yazarlarımıza göre bu koşulların oluşmasında, gerçek reformlarla ilgili olmayan "Osmanlı reformları"nın büyük payı vardı. "Sultan Mahmud'un ülkedeki mantıksız devrimi", diyordu yazarlar, "ülkenin siyasal, iktisadi ve toplumsal yapısını tahrip etti;

ve toprakların çok büyük bir kısmı ekilmiyor, alınıp satılmıyor meralar olarak kullanılıyordu.⁶⁶ Mera hakkı, yazarlarımızın vurguladığı gibi, "her belediyenin, köyün, hatta her çiftliğin bir kayıt resmi ödeyerek, tapu almayı veya yirmi yıl sonra mülkiyetine sahip olmak için öşür ödemeye

oldukları bu hüznü verici Osmanlı tablosundan nasıl bir reform programı çıkardıkları artık herhalde kolayca anlaşılabilir. Yazarlarımıza göre Osmanlı yönetimi bu toprakları Batı Avrupalı göçmen çiftçilerin iskânına da açmalı ve bunun için de gerekli hukuki ve ideolojik zemini hazırlamalıydı.

Askerlikten muaftı olan Hristiyan reaya, vergisini de zamanla değeri 1/10, hatta 1/12'ye düşmüş bir parayla ödediği için adeta vergiden muaftı hale gelmişti. Çalışkan, dürüst ve toprağa bağlı köylüler sadece Müslümanlar arasındaydı ve bu yozlaşmış koşullarda Türklerin etnik varlıklarının yok olmamasının tek nedeni de buydu.

onun yerine Türk dilinde en iyi 'kalam' sözcüğünün ifade ettiği bir düzen kondu". Ve bozulma Sultan Abdülmecid'in reformlarıyla daha da vahimleşti: "Abdülmejid'in başlattığı reformlar, ünlü Gülhane Hattı Hümayunu ve 1856 Fermanı, sadece işleri daha kötü yaptı; Avrupa bunları sokaktaki bir çocuğun 'isabetli bir atışı' alkışlaması gibi alkışladı. Gerçekte ilerleme yolunda verilen ödünler uygarlık yolunda adeta aşılmaz engeller haline geldiler. Paris Anlaşması'nın IX. maddesine karşı olmaktan uzağız; istediğimiz şey onun maddelerinin tam olarak uygulanması ve Sultan hazretlerinin tebaasının durumunun iyileştirilmesinin din ve ırk ayrımı yapılmadan, sadece Hristiyan reayanın lehine işleyen bir tekel haline sokulmadan uygulanmasıdır" (s. 164-165).

Gerçekten de "reform" adı altında "milleti hâkime"yi kendi ülkesinde "milleti mahkûme" haline getiren dönüşümden kurtulmanın ve herkesi eşit ve özgür vatandaş statüsüne ulaştırmanın yolları nelerdi? Yazarlarımıza göre bunun yolu toprak sisteminde yapılacak köklü bir değişmeden ve dışı açık bir iskân politikasından geçiyordu.

Osmanlıların Balkanlar'daki topraklarında nüfus yoğunluğu çok düşüktü

gerek bile görmeden sahip oldukları bir mülkiyet hakkı" idi (s. 194). Hayvancılık ve yün üretimi için de kullanılmayan bu meralar devlete bir şey getirmiyor ve yarı atıl bir duruma bırakılıyordu. Örneğin 23 mil karelik bir meraya sahip olan Varna belediyesi yılda sadece yüz sterling ödediği bu geniş arazinin ancak otuz dönümlük bir kısmını etkiliyor, geri kalan kısmı da "cılız koyun, sığır ve yarı vahşi atların otlak yeri olarak" kullanılıyordu (s.193).

Öte yandan nüfus azlığı, tembellik ve devlet kontrolünden uzak olmak gibi faktörler toprağın değerini de azaltıyor ve örneğin, "Londra'dan sadece altı günlük mesafede (o tarihte T. T.) ve en elverişli iklim ve topraklara sahip bir ülkede, toprak, dönümü 1,3 sterling olarak, Avustralya çöllerinden ya da Rocky dağlarından daha ucuza geliyor(du)".⁷⁷ Bu durumun başlıca sorumlusu da Hristiyan reaya idi çünkü bu reaya geniş toprakları istediği gibi tasarruf ediyor, buna karşılık bilgili ve girişken yabancılarla bir karış toprak bile verilmiyordu. Ve bu da "her yıl tüm topraklarının üçte ikisi ekilebilir arazi iken, onda biri, daha kesin bir ifadeyle on altıda biri ekilen, üstelik kötü ekilen bir ülkede oluyor(du)" (s. 192).

Saint-Clair ve Brophy'nin çizmiş

Kapitülasyonları uzun uzun eleştiren yazarların optiğinde böyle bir çözüm de Osmanlı geleceği açısından tehlikelerle dolu bir çözüm değil miydi? Başka bir deyişle, 1857 nizamnamesi vesilesiyle değindiğimiz gibi, Osmanlılar yağmurdan kaçarken doluya tutulma ve bu bölgelerde egemenlik haklarını tamamen kaybetme riski içine girmiş olmayacaklardı mıydı? Bu bağlamda Saint-Clair ve Brophy, Batılı kolonların Osmanlı uyuşuna geçerek vergi vermelerinin ve mutlaka askerlik göreviyle de yükümlü kılınmalarının şart olduğunu vurguluyorlar; buna karşılık olarak da yerel ve "buna koşullarda da" genel yönetime katılma haklarından söz ediyorlar (s. 202).

Bu konuyla ilgili olarak ekleyelim ki, Batılı seyyah, yazar ve diplomatlar arasında Osmanlı reformlarını samimiyetsiz bulan ve eleştirenler çoktur. Bunlardan, örneğin Saint-Clair ve Brophy ile tanışmış ve eserinde onlardan övgüyle söz etmiş olan James Baker de Balkanlar'ı, (özellikle de Makedonya'yı) Batılılar için ideal bir göç ve iskân alanı olarak görüyordu. "Makedonya Türkiye'ye geçecek bir kapitalist için kıyaslanmayacak bir şekilde en iyi yerdir," diyorodu Baker, "orada dünyanın en zengin ve son derece ucuz topraklarını, hemen her türlü hububatın ekimi ve başta koyun olmak üzere hayvan yetiştirmek ve köklü bitkiler için elverişli iklimi bulacaklardır."⁷⁸

Bugün biliyoruz ki, Avrupalı göçmenlere kapıyı açan nizamname pek uygulanmamış, İngiliz yazarların önerileri yankı uyandırmamış ve Balkanlar da sonunda, zaten iktisaden egemen halde bulunan yerli Hristiyan halkların örgütlenmesi

ve savaşması sonunda Osmanlı ege-menliğinden çıkmıştır. Bu uluslaşma sürecinin yarattığı zahmetli göç ve iskân hareketlerine ileriki sayfalarda değineceğim. Bundan önce Saint-Clair ve Brophy'nin önerilerine benzer görüşlerin Ali Paşa tarafından kaleme alınmış (ya da ona atfedil-

değerleri ve mülk sahibine yeterin-ce yarar sağlayamaması- açıklamak istediğimiz durumu kanıtlamaktadır. Alım satımda, mülkün el değiştirmesi-bitmez tükenmez formaliteler-le karşılaşmaktadır.²⁹ Gerçekten de İpotek Kanunu o kadar kısıtlamalarla doluydu ki, yok sayılabilir

Oysa bu tarihte, "üst-belirleyici" nite-likte olan nedenler, sanıyorum ki, daha çok "Şark Meselesi" diplomasisi ile bunun yarattığı savaşlar ve göçler çerçevesinde aranmalıdır. Başka bir deyişle, "Şark Meselesi", emperyal müdahaleler ve Osmanlı devlet adam-larının yeteneksizliği (ya da Namık

Muhtemelen 20. yy başında Balkanlar'daki bir istasyondan İstanbul'a doğru Müslüman nüfusun göçü.

Flavien Ungüdüşum Toprak adlı broşürün kapagından alınmıştır. 1995. İrfan Vakfı.

miş) "vasiyetname"de de savunulmuş olduğuna işaret etmemiz gerekiyor.

ALİ PAŞA'NIN "VASİYETNAME"Sİ

Fuad ve Ali paşaların ölümlerinden (1869 ve 1871) çok kısa bir süre önce kaleme aldıkları iddia edilen, fakat antik oluştukları hakkında da hayli kuşku duyulan vesikalar yine de büyük bir ilgi konusu olmuş ve tartışmalara yol açmıştır. Bunlarda, özellikle Ali Paşa'ya atfedilen "vasiyetname"de, Osmanlı Devleti'ne göçler ve iskân konusunda yukarıda incelediğimiz yazarlarla büyük benzerlikler gösteren fikirlerle rastlıyoruz. Üstelik bu fikirlerin Saint-Clair ve Brophy'nin eserlerinden iki yıl sonra açıklanmış olmaları da ayrıca düşündürücüdür. Şimdi "vasiyetname"ye değilebilir ve Ali Paşa'nın göç konusundaki fikirlerini sorgulayabiliriz.

Ali Paşa da, İngiliz yazarlar gibi, Osmanlı topraklarına Batılı göçmenlerin yerleştirilmesini öneriyordu; fakat bunu önermeden önce ve bu düşüncesini temellendirmek üzere ülkede toprak mülkiyetini zaafa uğratan sistemi şöyle eleştiriyordu: "Vakıflar ve başka mülkler yararına alınan tedbirler çok yetersizdir; emlakın şu andaki durumu -düşük

ve bu yüzden de mülk sahibi sıkışın-ca hemen malını satıyordu. Ülkede işlenmiş toprakların çok az ve toprak değerinin düşük olması da buradan kaynaklanıyordu. İşte Ali Paşa'yı yabancı göçmen politikasına yönelten durum buydu. Bu geniş ve boş topraklara Avrupalı çiftçileri yerleş-tirmek ve onları Osmanlılaştırmak mümkün değil miydi? Bu noktada, Ali Paşa'nın "vasiyetnamesi"ndeki şu çarpıcı satırları okuyalım: "Alman, İsviçreli, İrlandalı göçmen Amerika'ya gittiğinde tam olarak Amerikanlaşıyor, Avustralya'ya giden de Avustralyalılaşıyor. Bizde de sanayici olsun, tüccar olsun pek çok Avrupalı görevlinin bizlerden daha Osmanlı olduklarını gözlemle-mekteyiz. Onlar bizim çıkarlarımızı bizden daha iyi anlıyor ve bizden vatansever oluyorlar." Bu koşullarda "en güvenceli ve en az masraflı yol dış ülkelere bacerikli kimseleri getirip Osmanlı ülkesine yerleşmeye teşvik etmektir."³⁰

PARİS ANTLAŞMASI'NDAN '93 HARBİ'NE: "MUKATELE-İ AZİME" NİN YOLLARI

Yakın Osmanlı tarihi daha çok siyasal tarih, siyasal düşünceler tarihi ve kurumlar tarihi olarak ele alınmıştır.

Kemal'in deyimıyla Dersaadet'teki "kaht-ı rical"), Osmanlı coğrafyasında uluslaşmayı sonunda karşılıklı kırim ve etnik temizlik araçlarına yönelten bir ortam yaratmıştır. İlginçtir ki, gayrimüslimlere siyasal eşitlik getiren ve Osmanlı Devleti'nde çağdaş vatandaşlık yönünde cesur bir adım olan 1856 İslahat Fermanı, Tanzimat Fermanı'nın mimarı Mustafa Reşit Paşa'nın Sultan'a yazdığı bir rezkire-de, ülkede Müslüman ve Hristiyanlar arasında bir "mukatele-i azime"ye yol açabilecek bir vesika olarak eleştiril-miştir.³¹ Bu "mukatele-i azime" yıllar sonra gerçekleştiğine göre, bugün M. Reşit Paşa'yı "gerçekçiliği" ve "ileri görüşlülüğü" dolayısıyla övmemiz mi gerekiyor; yoksa kendisiyle de çeliş-rek, sekülerizm kavgasından kaçtığı ve "mukatele"yi hazırlayan atmosfere katkıda bulunduğu için yermemiz mi? Gerçek şudur ki, Osmanlı Devleti'nde 1850'lerde Düvel-i Muazzama'nın zorlamasıyla yürütülen "İslahat" kav-gası Mithat Paşa ile samimi lide-rini bulmuş, fakat 1877 savaşı ve bunun yarattığı göçler Abdülhamid İslamcılığına zemin hazırlayarak bu gelişmeye son vermiştir.

1877-78 savaşının başlamasında ve sonuçlarının Avrupa kamu-uyna takdiminde İngiliz "liberal"i

Tepelenli
Mehmed Ali
Paşa gibi büyük
ayanların
politikaları
sonucu Osmanlı
toprak düzeni
önemli ölçüde
değişir.

ları izleyen tüm hastalıklar şimdiden Müslüman halkta bir nüfus düşüşüne yol açtı; şimdi devamlı baskı ve sefalet tahrip işlemini tamamlayacak... Türkler Hristiyanların kendi yanlarında yaşamalarını hoşgörüyü karşılıyorlardı; Hristiyanlar kuşkusuz aynı şekilde davranmayacaklar. Bütün bir halk yok olmaya doğru gidiyor. Böyle bir değişikliğin ifade ettiği tüm ıstırapı tahayyül etmek kolaydır. Bir milleti yeryüzünden silmek; işte bir sürü Ortodoks din

Bağdat demiryolu girişimleri, aslında gerçekçi görünmeyen ve zaten gelişmelerin de çürüttüğü bir şekilde, Ortadoğu Arap dünyasını da Müslümanlık üzerine kurulu bir "Osmanlı vatandaşlığı" bilincine entegre edilmelerini hedefliyordu.¹¹ Bütün bu gelişmeler Abdülhamid'in din temelli "ulusallık" politikasına, başka bir deyişle hanedan devletinin cemaat yapısının siyasallaşarak "uluslaşma"sına götürmüştür. Ne var ki aynı İslamcı politika, laik

Ulusal hareketlerin doğuşuyla, "ulus-devlet" olgusu etnik ve kültürel türdeşlik gösteren halklar için cazip bir model haline gelmiştir. Bu iki süreçten birincisi Osmanlı toplumunu bir kısım Batılılar için potansiyel bir yerleşme alanı haline getirirken, ikincisi Türk olmayan Osmanlı halklarını ayrı devletler kurma yönünde kültürel uyanışa ve nüfus hareketlerine yöneltmiştir

Gladston'un ırkçı söyleminin ne kadar etkili olduğunu bugün herkes bilir. Türkiye'de bile çok daha az bilinen husus, bu savaş dolayısıyla kaybedilen topraklarda kırma uğrayan ya da kırmadan kurulmak için feci koşullarda göçe sürüklenen Müslümanların akıbeti olmuştur. Batı kamuoyu bu konuda çok istisnai olarak duyarlık göstermiştir. Bu istisnalardan biri olan ünlü Fransız coğrafyacısı Elysée Réclus 1878 nisanında şunları yazıyordu: "Türkleri tekrar Asya'ya kovmak sık sık söz konusu oldu. Fakat nasıl yok edildiklerine bakılırsa, bunlardan Boğazları geçecek pek insan kalıp kalmayacağını kendi kendimize sormamız gerekiyor. Kırimlar, açlık, tifüs, hareket halindeki ordu-

adaminın gerçekleşmesi için dua ettikleri 'kutsal' eser budur."¹²

Kuşkusuz bu gelişmeler çok yönlüdür ve ayrıntılı incelemelerin konusu olmuştur. Ne var ki bunlardan üzerinde az durulmuş olan ve bu makalenin de konusunu teşkil eden göçlerin, uluslaşma sürecimizdeki önemli yeri yeterince vurgulanmamıştır.

Abdülhamid İslamcılığının şekillenmesinde, etnik köken itibarıyla Türk olmayan fakat Balkanlar'da alevlenen karşılıklı husumet duygularının sonucu olarak Müslüman Türkiye'den başka sığınacak yurda da kalmayan göçmenlerin önemli bir yeri olmuştur. Ayrıca Hicaz ve

muhalefeti istibdat rejiminin ve hafiye sisteminin insanlara terk ederek aydınlanmacı Osmanlı seçkinlerini küstürdüğü gibi, o sırada İstanbul'da ve Anadolu şehirlerinde sayıları hayli kabarık Hristiyan ve Musevi Osmanlıların entegrasyonunda da ciddi sorunlar yaratmıştır. 19. yy sonları ile 20. yy başlarında Osmanlı Hristiyanları arasında Amerika kıtasına yönelen umutlar ve gerçekleştirilen zahmetli göçler bu zorluklarla yakından ilgilirdi.¹³ Bu bakımdan, 1908'de, uzun bir İslamcı parantezden sonra "ilan" edilen "Hürriyet" in, başlangıçta büyük coşku ve umutlar yaratmış olsa bile, çok geçmeden Abdülhamid'inkini aratmayan bir despotizme dönüşmesi, anlaşılması güç bir durum olmasa gerekir.

DİPNOTLAR

1. Lynn White Junior, *Technologie Médievale et Transformation des Sociétés*, çev. Marthe Lejeune, Paris, 1969.
2. K. Marx, *Oeuvres Politiques*, cilt II, Paris, 1929 (*New York Tribune gazetesinde yayımlanan* 22 Şubat 1853 tarihli yazıdan).
3. *Osmanlı Toplumsal Düzeni* (İmge Yayınları, 2001) başlıklı çalışmada bu kuruluşu kan bağlamına dayanan etnik topluluğundan oluşan aşiretlerin yerli halkla karışarak yobancılığı ve ırapın bağlamına geçmesi bağlamında açıklama yapılmıştır. Amerikalı tarihçi Ruth Paul Linder, Osmanlı kuruluşunu "gaza ilkesi" çerçevesinde açıklayan P. Wittek'e karşı geliştirdiği tezde, o dönemin tüm tanıklıklarını titizlikle inceledikten sonra hayran yetiştirici, avcı ve yarıgöçer Türk

4. aşiretlerin Bitünya'nın coğrafi koşullarının zorluğuna ve ırsanlılarla karışarak yerli halk düzeni geçtiğini ve dinl faktörün imparatorluğun kuruluşunda belirleyici bir rol oynamadığını savunuyor. Linder, "Osman Bey ve Orhan Bey ortodoks aşiret geleneğinden, onlara 13. yüzyıl sonlarında sonunlu dönemde eski göçebeletleri Bitünya'nın eski-Bakırlarını birleştirme olanağı sağlayabildikleri" görüşünü destekliyor R. P. Linder, *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, Ankara, İmge, 2000, s. 170.
5. J. Michelet, *Oeuvres Complètes*, cilt I, Paris, 1978.
6. 71. Augustin Thierry, *Histoire de la Conquête de l'Angleterre par les Normands*, c. II, Paris, 1867, s. 298.
7. P. Wittek, *Le Rôle des Tribus Turques dans l'Empire Ottoman* (Mâtange & Georges Smets

İstanbul, 1951, s. 672.

6. Prof. Ömer L. Barkan, bu konudaki ünlü makalesinde şunları yazıyor: "Bizim burada bahsettiğimiz İstedilmiş dervişler, kendileriyle beraber memleketlerinin örf ve adabını, dini esas ve şairlerini de beraber götürüyorlar. Onların ki bunları içinde Türk İslam memleketlerinden Anadolu'ya doğru mevcudiyetini kayı ve şayet biz göçümüz göz alınıyor iktare emilim mütepebbis kalite restireti. Bu istisnai öncüsü olmasın kolonlar, gelip yerleşenler yerlerde hanedan tesis emiş soy ve memleketi mühim şahsiyetler vardır... Onlar yeni bir dünya, yeni diğer bir Amerika'ya gelip yerleşen halk ıyınları için sosyal ve siyasi büyük bir rol oynamış büyük kahramanlar, bu karşılık devire halkın içinden yetişmiş yetkin şahsiyetlerdir... Bir çok köylere ismini veren,

YENİ BİR BELGE

"MUHAFAZA-İ MUKADDESAT CEMİYETİ'NİN DÜZENİ"

METE TUNÇAY

Türkiye'de Sol Akımlar 1908-25 adlı kitabımın Ankara'daki Bilgi Yayınevi tarafından yapılan 3. basımında (1978), Mustafa Suphi ve yoldaşlarının akıbetini anlatırken çerçeve içinde, "Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti'nin Düzeni" adında kısa bölüm yazmıştım. Daha sonra, kitabımın BDS Yayınları arasındaki genişletilmiş basımlarında bu çerçeveyi kullanmadım. Şimdi, Prof. Dr. Cemil Koçak Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde söz konusu gerici derneğin daha önce görmediğimiz bir bildirisini buldu. Arkadaşım Yücel Demirel de, bunu yeni harflere aktardı. Çerçeve içinde yazdıklarımın özetini güncelleyerek burada sunuyorum.*

Türkiye Komünist Fırkası'nın lideri Mustafa Suphi (sağda), Ethem Nejat (ortada) ve İsmail Hakkı'yla birlikte. Bakü, 1920.

Mustafa Suphi ve arkadaşlarına karşı, yerel halkı Kadı Raif Hoca'nın önderliğindeki Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti'nin kışkırttığı bilinmektedir. 1921 yılı başında Erzurum

Müdafaa-i Hukuk Heyeti'nin toptan istifa ederek kurdukları bu derneğin arkasında (AÜ, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi'nde bulunan birtakım telgraflardan anlaşıldığına göre) Erzurum Valisi Rodoslu "Deli" namıyla tanınan Hamit İKapanlı Bey'in ve Şark Cephesi Kumandanı Kâzım

Karabekir Paşa'nın olduğu anlaşılmaktadır.

Bu telgrafları çeşitli yazarlar alıntılamışlardır:

- Önce 1966'da, "Dr. Samih Çoruhlu" takma adıyla *Yeni İstanbul* gazetesinde "İstiklâl Savaşında Komünizm

* Cemil Koçak ve Yücel Demirel'e teşekkür borçluyum.

Faaliyeti" adlı yazı dizisinde 15-16 Temmuz tarihli tefrikalarda;

- Sonra 1971'de, Hikmet Bayur *Belleten*'deki (cilt XXXV, No. 140) "Mustafa Suphi ve Milli Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başlı Dışarıda Akımlar" başlıklı uzun makalesinde (s. 587-654);

- Daha sonra 1980'de, Prof. Dr. Ergün Aybars AÜ DTCF'nin *Tarih Araştırmaları Dergisi*'ndeki (cilt XIII, Sayı 24) "M. Suphi'nin Anadolu'ya Gelişi ve Öldürülüşüyle İlgili Görüşler ve Erzurum'dan Trabzon'a Gidişiyle İlgili Belgeler" adlı yazısında (s. 88-104);

- Son olarak da 1997'de, Prof. Dr. Yavuz Aslan, *TKF'nin Kuruluşu ve M. Suphi* kitabında (T. Tarih Kurumu Yay.).

İttihatçıların 1913 yılının ocak ayında Babiâli baskınıyla devirdiği

yazışmalarından anlaşıldığı kadariyle, Raif Efendi'nin Ankara'ya muhalefeti Suphilerin ortadan kaldırılmasıyla sona ermemiş, yeni anayasa (Teşkilât-ı Esasiye Kanunu) ve mayısta kurulan (Birinci) Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'na karşı da devam etmiştir. Bu konularda Karabekir'in de çekinceleri olmuştur. M. Kemal Paşa 1921 temmuzunun sonunda ona dört taksitte çektiği uzun bir şifre telgrafta, hem Karabekir'in hem de Raif Efendi'nin itirazlarını yanıtlamaya çalışmıştır. Bu arada, "Raif Efendi'nin saltanat şeklinin cumhuriyetçiliğe kalbi mahsus olduğu (dönüştürüleceğinin sezinlendiği) hakkındaki fikri, bir vehm-i mahzından (salt kuruntusundan) başka bir şey olamaz" diye yazmıştır. (Bkz. *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*.)

Erzurum örgütünün Muhafaza-i Mukaddesat adını alarak A-RMHC şemsiyesinden kopması, M. Kemal

komünizm propagandası ve teşkilâtı olduğu zehabı hasıl oluyor. Halbuki ne millet ve ne Meclis ve ne hükümet böyle bir cereyana taraftar olmamıştır. Ancak Rus Sovyet Cumhuriyetiyle

Adnan Adıvar'dan Vali Hamit'e gönderilen telgraftan: "Erzurum'da ahiren 'Muhafaza-i Mukaddesat ve Müdafaa-i Hukuk' cemiyeti namıyla yeniden bir cemiyet teşekkül ettiği ve cemiyetin maksad-ı teşekkülü komünizm aleyhine propaganda yapmak olduğu (...) telgraflardan anlaşılmaktadır. Bu telgrafnamelerin mütalâasıyla memlekette vâsi bir komünizm propagandası ve teşkilâtı olduğu zehabı hasıl oluyor. Halbuki ne millet ve ne Meclis ve ne hükümet böyle bir cereyana taraftar olmamıştır."

Kâmil Paşa'nın yeğeni olan merhum Hikmet Bayur çalışkan bir (ataylı) tarihçi olmakla birlikte, emirü boyunca İttihatçı fobisinden kurtulamamış, ayağına taş dokunsa İttihatçılardan bilmiştir. Buradaki analizinde de, Suphi'leri Yahya Kâhya'ya İttihatçıların öldürdüğü sonucuna varmaktadır. Onun bu yargısı, başka araştırmacıları da etkilemiştir. Osmanlı Meclis-i Mebusan'larına Erzurum'dan üye seçilen Hoca Raif (Dinç 1874-1949) Elendi, Sivas Kongresi'nden sonra kurulan Heyet-i Temsiliye'ye girmiş, ama Birinci TBMM'ne katılmamıştı. M. Kemal Paşa'nın Karabekir'le

Paşa'yı çok rahatsız etmiş olması. Daha 3 Şubat 1921'de Dahiliye Vekâleti Vekili Dr. Adnan (Adıvar) Vali Hamit'e, isim sorunuyla birlikte dönemin iç ve dış politikasına da ışık tutan şu telgrafi çekmiştir (Bayur, *op.cit.* s. 648-49):

"Erzurum'da ahiren 'Muhafaza-i Mukaddesat ve Müdafaa-i Hukuk' cemiyeti namıyla yeniden bir cemiyet teşekkül ettiği ve cemiyetin maksad-ı teşekkülü komünizm aleyhine propaganda yapmak olduğu her tarafa çekilen telgraflardan anlaşılmaktadır. Bu telgrafnamelerin mütalâasıyla memlekette vâsi bir

dostane ve hatta müttetik bir politika takip etmek vaziyet-i hazır-ı siyasiyemize en muvafık ve hayırlı bir yol olduğuna kanaat ederek Meclis ve Hükümet karar vermiş olduğundan Ruslar hakkında dost bir millet muamelesi icrası takarrür etmiştir. Bu muamele-i cemilekâraneden gerek harîçten ve gerek dahilden istifade ederek propagandaya kalkışanlar olduğu muhakkaktır. Milletın metin ve sebatlı evsaf-ı esasiyesi böyle bir cereyana kapılmaya mani olduğu muhakkak ise de, son zamanlarda teşviş-i efkârı mucip olacağı mülâhazasıyla böyle propagandalara suret-i katiyede mani olacak tedbir ittihaz

"Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti"nin arkasında Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'nın olduğu anlaşılmaktadır.

Bahattin Öztuncay, *Hâzıra-i Uzunvet. Vortre Fotoğraflarının Çerçevesi: 1846-1950*.

Mustafa
Suphi ve
arkadaşlarının
katilini
örgütleyen
Yahya Kaptan.

edilmiştir. Ancak 'Türkiye İresmil Komünist' ve 'Halk' 'İştirakiyyun' namile teşekkül eden fırkalar kendiliklerinden tatil-i faaliyet etmişlerdir. Binaenaleyh halkın bu cereyana karşı cemiyetler teşkilıyla her tarafa ika-ı telâş ve heyecan edecek mahiyette telgraflar keşide etmesi doğru olamaz. Çünkü her amel bir aks-i amel isdar ederken mutlaka

bir sarsıntıyı mucip olur. Her taraf-ıan Hükûmetin aldığı istihbarat-ı mevsukaya nazaran bizi konferansa Londra Konferanslı davet etmeye İngilizlerin razı olması Şark politikamızın müessir inkişafının dahl-i azimi olduğu tahakkuk etmiş olmasına nazaran şimdi dolayısıyla Şark politikası aleyhine teveccüh edebilecek böyle bir cereyanın pek muzır olacağı azade-i ıstıbahtır. Binaenaleyh zat-ı âlilerince bu hususat nazar-ı dikkate alınarak cemiyet-i mezkûrenin bu suretle neşriyat ve teşvikatının ehemmiyet ve heyecanla telâkkiye meydan verilmemesini heyet-i vekile kararıyla rica ederim."

Fakat Erzurum örgütünün hâlâ Muhafaza-i Mukaddesat isminde ısrar ettiğini M. Kemal Paşa'nın 1922 yılının ocak ayı ortaların-

da Karabekir'e çektiği bir telgrattan anlıyoruz: *Atatürk'ün Tamim, Telgrafl ve Beyannameleri*. No. 415.

Sonradan Kemalist iktidarla uzlaşığı anlaşılan Raif Hoca, II. dönemde Erzurum, V. dönemde Zonguldak, VI. dönemde Rize, VII ve VIII. dönemlerde yine Erzurum milletvekili seçilmiş ve bu görevdeyken ölmüştür. Biyografisi için bkz. *Türk Parlamento Tarihi - TBMM II. Dönem*. III. Cilt, s. 303-4.

"Beyanname'de (bkz. yan sayfa), mühürdeki yıl kaydından başka ay ve gün belirtiler bir tarih olmamakla birlikte, içeriğinden Suphi'lerin henüz sağ olduğu, 1921 yılının ocak ayında çıkarıldığı anlaşıyor.

BİLGİ ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ

Cemiyetin nizamnamesi

İSİM VE CİHET-İ TESMİYE

Maddes 1. Âzâlarının istifasiyla inhilâl edip bir müddetten beri münhal bulunan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Hey'et-i Merkezîyesi makamına kaim olarak şöyle mühim bir zamanda teşkilât-ı milliyi meyanında vakı boşluğu doldurmak ve mevad-ı âliye de bryan olunan hususatin da temin ve istihsalını hayr-ı husule getirmek üzere Muhafaza-i Mukaddesat ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Hey'et-i Merkezîyesi namıyla tevsiyan bir cemiyet teşekkül etmiştir.

Cemiyetin SEBEB VE SURET-İ TEŞEKKÜLÜ

Maddes 2. Beş altı seneden beri felâketin envanına maruz kaldıktan sonra neticesinde de tamamiyet ve mevcudiyet ve hakk-ı istiklâline haricîten darbeler indirilerek parça parça taht-ı esarete alınmak istenilmesi suretiyle zaten hukukunu karşı haricîten vakı siyasi tecavüzlerden dolayı hukukunu müdafaa zımında grıpnmakta olan biçare millet ve memleketin bu kere de inkılâb-ı ictimai namı altında bütün mukaddesat ve maaliyat-ı diniye ve ahlâk ve âdâi ve âdâbına ve an'ana-ı milliyeyi teztilen ayaklar altına

alınarak milleti yeğâne istinatgâhi olan mezkûre-i diniye ve kuvve-i maneviyeden mahrum ve bütün hak ve hukuktan tecrid edilmiş bir hayvan sürüsü şekline bilâfrag olvehile bazı-ı hevesat ve alet-i intifa edilmesi niyet-i hainânesiyle ve (Bolşevik) komünistlik ve Halkçı İştirakiyyun gibi bir takım unvanlarla büyük bir surette haricîte ve haricîtekilere peyrev olarak kısım kısım da dahil-i memleketi de din ve millet aleyhinde bir takım teşkilât-ı muzır ve teşebbüsât-ı mühlîkede bulunduğu ve hatta bunlardan bazı hâlin serserilerin muntazaman teşkilât tahtında serbestçe haricîten memlekete gelmekte olduğu haber alınması üzerine Erzurum ahalisinin iştirakiyle vuku bulan bir ictima-i umumide muhalif-i din ve kanun bu gibi teşebbüsât-ı me'uncye mani olmak ve beliren tehlikelerin önüne geçilmek için icabeden her nevi teşebbüsatta bulunmak üzere yirmi kişiden mürekkep bir hey'et bilintihap içşkil edilip derhal mühalk kazalar Müdafaa-i Hukuk şubeleri ve beledi dâireleriyle leddelmuhabere teşebbüs ve inuhap vakı ve takib-i maksat ve istihsal-ı gayede iştiraklerini teminen cevap alınmakla cemiyet-i mezkûre teessüs etmiştir.

Cemiyetin GAYE VE MEKASID-İ ESASİYESİ

Maddes 3. (1) Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Sivas Kongresinde ittihaz ve rehber-i harekât olarak kabul ettiği mukarrerat meyanında tasrih edilmiş olan maksat ve esasının ayrı.

(2) İkinci maddede beyan olunduğu vehile ve dahilde bir takım nam ve unvanlarla mesalik-i ictimaiye diyerek meydana konulmakta olup akaid-i diniye ve ahkâm-ı şer'iyemizle kat'iyen gayr-ı kabil-i telif bulunan, derununda (Hükûmet Hükûmet-i İslâmiyeldir ve din-i resmisi din-i İslâm'dır) diye muntazaman Kanun-u Esas-ı Osmanî ahkâmına da taban tabana zıt ve mütehayin bulunan bir takım küfür ve ehad-ı zındık ve fesat kavald ve nazariyeleriyle bunların mucit ve müntesip ve nâşirlerine mukabeleten müdafaa için lâzım geleni esab-ı vesaillî ihzar ve icabat-ı saire-i lâzimeye tevessülle bir İslâm memleketi olan vatanımızı bu yüzen bir fitne ve fesat ocağı olmaksızın vikayedir.

TEŞKİLÂT

Maddes 4. Cemiyetin teşkilâtı balâda zikrolunan Kongre mukarreratının teşkilât faslında muharrer olduğu vehiledir.

Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbinin Süzlenmesi* (İstanbul: Türkiye Yay., 1969), 2. bas., s. 917-18.

Beyanname

Epey zamandan beri ismini iştirip ve bazı ceridelerde okuduğumuz ve ancak ne gibi fitne ve fesat ocağı ve hile ve hud'a uzağı olduğunu etrafıca tetkik edemediğimiz Komünistlik (Bolşeviklik) ve Halkçı İştirakiyün denilen mesâlik-i iblâsânenin alçak ve memleketten kovulmuş, anası babası belirsiz, mazileri mülevves, cinâyât ve cerâim-i müteaddide ile mahkûm memleket ve İslâmiyet'le alakaları katiyen gayr-ı mevcûd bir takım edânı tarafından İslâm ülkelerine sokulmak ve dâhilde de bunlara peyrev bazıları tarafından bu fesat ve fitne ocakları uyanırılmak istenildiği haber alınmış idi.

Bu bâbda kemâl-i ciddiyetle tetkikatta bulunanların malumatından ve kendilerinin neşrettikleri matbu programlarının muhteviyatından bâ-husus Mustafa Suphi nam şerîrin şimdiye kadar bu hususta vücûda getirdiği faaliyetleri hikâyeten kongrelerinde kıraat edip hatt-ı destiyle muharrer olduğu halde elde edilen rapor münderrecatından bu mesâlik-i icimcînin bütün bütün din ve İslâmiyeti temelinden tahrip ve ananât-ı milliyeye âdâb-ı mütevarisemizi ortadan kaldırmaktan başka bir şey olmadığı açık ve müdellil bir surette bütün uryanlığıyla meydana çıkmıştır.

Binaenaleyh mesâlik-i mesrûdenin üsâsât-ı bânâsını ve binun tabibkinden husule gelmiş ve gelecek mazarratı hulasaten ber-vech-i âti beyan ve ilânı cemiyetimizce cümle-i vezâifden bîdik.

1- Hâşâ şümme hâşâ Allah yok, peygamber yok, halife ve büyük yok, şeriat düzme, yalan, işte bunları esas meslek ittihaз ederek bütün küfrîyatlarını serîstet olarak alenen neşr ile ahkâm-ı İslâmiye'yi ferâz ve önnet-i peygamberteyyî külliyyen dünyadan kaldırmaktır.

2- Bu fesadın tabibine en evvel kadınlardan başlayarak birincide bi'l-külliye namâhremliği ref', ikincide onların da umumi mahallere, umumi evlere, umumi tiyatrolara, umumi kahve ve oyunhanelere erkeklerle karışık olarak girip çıkmaları ve umumi mshânelerde erkeklerle yemek yemeleri ve âlelumm kadınlara haricte birer iş verilerek herhangi bir ekege hizmet cimesi mecburiyeti gibi bir takım vaziyetler ihâs edimesidir ki maâzallah Taâlâ ne gibi fenalıklara yol açmış olduklarını ednâ bir mütalaa ile anlamak çetin değildir.

3- Kadınların hane haricinde serbest bulunmalarını temin ve haseb ü neseb kiryetlerini yok etmek maksadıyla üç

yaşından itibaren bütün çocukları açacakları umumi depolarda toplayıp kendi meslek-i kâfirânceleri dairesinde terbiye cîmeleridir ki bu suretle kim kûmin evladı olduğu bilinmeyecek riûzübîllâh bir hemşire kardeşlikle beraber tamum serbesi dâiresinde büyüyüp ve yetkililerini tanımayacaklarından aralarında ne gibi hâlât ve münâsebâtın teessüsü edeceğini düşünmek bile insanı havsalasını yakacağı cihetle fazla tafsîlata hacet görülmüyor.

4- Bîcümle mekteplerden din dersleri kaldırılarak buna mukabil Komünizm meslek-i kâfirânesi esasları talim edip bütün talebe ve muallimler bu suretle yetiştirilerek gelecek nesilleri bi'l-külliye dinden, imandan bi'l-mecburiye âri bulundurmaktır.

5- Bütün cinâyât ve cerâime karşı şer' ve kanunda gösterilen cezaları lâgvederek yalnız bir tekfir-i âlenî ile ictifa etmeleridir ki bu da âheng-i içtimâiyi esasından zir ü zeber ederek şer' ü şerif ve kanun-ı münif ile tanzim edilmiş olan muvâzene-i içtimâiyi bi'l-külliye ihkâl ve emn ve asayiş düzelme kabul etmeyecek bir surette imha demek olacağı âşikârdır.

6- Çalışmayan ekmecek yemeyecek ve herkes müsavi yiyecek diye zâhiri yaldızlı hap şeklinde bir kaideleri de vardır ki bunun tabibini de hamile ve doğurmuş kadınların ancak birkaç ay müddetleri müstesna olmak üzere bütün erkek ve kadınlar müşterek ve umumi işlerde birer hizmetle mukellef tutulup ancak herkesin kazancı herkese bakılmayarak hatta zürûr' ve ekincilerin bile bütün hasılatları umumi ambarlara ve para ve eşyalar umumi depo ve sandıklar toplanıp sonra bundan Refkom, şura heyetleri ve daha riğler namlarla hükümei şeklinde halkın başına musallat olan çete ve komiteler kendi istedikleri miktarı kendi arzu ve hevaları dâiresinde kendi mevkîlerini muhafaza ve bekalarını temin için sarf ve bütün mahlûkata da -eğer yetiştirilebilirlerse- a ambarlar ve depolardan ölmeyecek kadar mesclâ yevmiye almışlar dirhem ekmecek gibi birer miktar bir şey vermek suretiyle ıtraya kalkışmışlardır ki bu da yine sırf me'lûnâne ve zalimâne bir teşebbüs olması hasebiyle bu yüzdten Azerbaycan, Türkmenistan, Başkırdistan, Taşkent ve Buharâdaki milyonlarca din karındaşlarımızın bütün servet ve sâmanlarını ellerinden alınıp ırz ve namusları pây-mâl edilmek sokak ortalarında aç çıplak can vermeye mahkûm edilmesini intâc etmiştir. İşte bu yaldızlı hapın içi de ne öldürücü zehirle dolu olduğuna bundan daha başka delil aramaya lüzum kalmıyor.

NETİCE

Bu gibi meslek ve mezheplere sâlik hain-i bi-dinlerin hedef-i taarruzu ibâdullahın din ve imân, ırz ve namus, mîal ve canları olup bu mînsatlarını istihsal için de herhangi bir vasıtaya müracaattan ve herhangi bir şekl-i münâfikâne ve iblâsâneye bürünmekten katiyen çekinmemektedirler. Meselâ:

Katı ve yağma ve gasp ve garet ile topladıkları ve ecnebi müesseselerden namussuzcusına aldıkları paralardan kendi meslek ve emellerini terciç yolunda halkı ığfal için öteye beriye bir takım me'lûnları göndermek ve lede-i icâb isimleri tasrih edilecek olan bir takım paçavra gazetelere yazı yazdırmak için nice yüz binlerle liralara sarf ettikleri ve bunların sahip ve muharrirlerinden bazıların kendi miyâncilerine almakla kesbi şeref eyledikleri de mezkûr el yazısı raporda muharrerdır. Bu hususta şüphe edenler cemiyet merkezindeki matbu program ve rapor suretlerini görebileceklerdir. Bu ahvalden Ankara'da ki Millet Meclisi haberdar edilip oralarda bu yolda teşebbüsatta bulunanlar hakkında takibâtı ıcrasına teşebbüs olduğunda cevabı da alınmıştır. Binaenaleyh Allah'ını bilir peygamberini sever yollarında can verif saî temiz kalpli din karındaşlarımızın bu hususta gayet uyanık bulunup böyle esvaplı şeytanların şerlerine uğramaktan begayet ihtarâz ve bu gibi din ve millet ve memleket hainlerine tesadüf ve ırz-ı me'lûncilerine kesbi-kuvvî ettikleri dakikada keyfiyetten hükümeti ve cemiyet merkezlerini, merkez olmayan yerlerde heyet-i ihtiyâriyelerini ve hiç olmazsa yetkililerini haberdar etmelerini beyan ve rica eyleriz.

(Mühür) 1337 (1921)

Muhafaza-ı Mukaddesât Cemiyeti
Erzurum Merkez-i İdaresi

ORG. GENERAL CEMİL CAHİT TOYDEMİR'İN ALMANYA GEZİSİ HİTLER İLE GÖRÜŞME

RIFAT N. BALI

İkinci Dünya Savaşı sırasında, Hitler'in davetlisi olan Org. Cemil Cahit Toydemir başkanlığındaki bir Türk heyeti Almanya'ya gidecekti. Gezisi dahilinde Hitler'le görüşen Toydemir, gördüklerini ve intibalarını dönemin reisicumhuru İsmet Paşa'ya bir rapor halinde sunmuş. Türkiye'nin Almanya'nın yanında savaşa girmemekle çok isabetli bir karar aldığını belirtmişti. Rapordan, Hitler'in Türk ordusundan çekindiği ve savaşın başındaki gibi kendisinden emin ve kararlı olmadığı sonucu çıkıyordu.

"Türk Ordusu subaylarından mürekkep bir heyet Org. Cemil Cahit Toydemir'in riyaseti altında Führer'in davetlisi olarak 25 Haziran 1943'ten, 7 Temmuz 1943 tarihine kadar şark cephesi ve manş kanolu kıyılarını gezdi. Ayrıltan bir gün evvel heyet, Führer ve Kara Or. Kur. Bşk. tarafından kabul edildi. Resimde Führer'in sağında Org. Toydemir ve Mareşal Keitel görülmektedir." (Fotoğrafın arkasındaki yazıdan alınmıştır.)

<http://forum.asiashtory.com/viewtopic.php?c=120698>

ORG. CEMİL CAHİT TOYDEMİR KİMDİR?

7 Ağustos 1946-5 Eylül 1947 tarihleri arasında Milli Savunma Bakanlığı yapmış olan Org. Cemil Cahit Toydemir, bakanlığın web sitesindeki mevcut biyografisine göre 1883 yılında İstanbul'da doğdu. 1902 yılında Harp Okulu'ndan teğmen rütbesiyle mezun olan Toydemir, 1909 yılına kadar Beyrut ve Hicaz'da kıta görevlerinde bulundu. 1909-1914 yılları arasında yüzbaşı rütbesiyle Trablusgarp ve Balkan savaşlarına

katıldı. Toydemir 1915 yılında binbaşılığa terfi ederek Birinci Dünya Savaşı'nda 53. Alay Komutanlığı ve 1916-1918 yılları arasında 33. Tümen Komutan Vekilliği yaptı. 1918 yılının ağustos ayında yarbay rütbesine terfi etti ve 1. Kafkas Tümen Komutanlığına getirildi. 1919 yılının mayıs ayında 5. Kafkas Tümen Komutanlığına getirildi. 1921 yılında albaylığa terfi etti. 21 Ocak 1922 tarihinde 10. Tümen Komutanlığına tayin oldu. 1926 yılında 11. Tümen Komutanlığı görevine getirildi. 1927 yılında tümgenerallığe terfi etti.

1932 yılında Milli Savunma Bakanlığı Kara Müsteşarlığına getirildi. 1933 yılında korgenerallığe yükseldi ve 5. Kolordu Komutanı oldu.¹ Toydemir, 6 Nisan 1936 tarihinde Askeri Temyiz Mahkemesi 11. Başkanlığına,² 12 Ocak 1939 tarihinde Jandarma Genel Komutanlığına,³ 13 Temmuz 1940 tarihinde 20. Kolordu Komutanlığına,⁴ 11 Eylül 1942 tarihinde orgenerallığe terfian Askeri Temyiz Mahkemesi Reisliğine,⁵ 1 Ocak 1943 tarihinde ise 1. Ordu Müfettişliğine terfi edecekti.⁶ Org. Toydemir kısa bir süre sonra da 1. Ordu Komutanlığı'na getirilecekti.⁷ 15 Haziran 1946 tarihinde emekli olan Org. Toydemir, emeklilik sonrasında VIII. dönem (5 Ağustos 1946-22 Mayıs 1950) İstanbul milletvekili seçilecek ve Recep Peker hükümetinde Milli Savunma Bakanı olarak görev yapacaktı.⁸ Kızına göre, bakan olduğu dönemde Türk Silahlı Kuvvetleri'ni yeniden düzenlemekle görevlendirilmiş, ancak bu revizyon sırasında bazı rahatsızlıklar duyulması üzerine görevinden istifa etmişti.⁹ 15 Temmuz 1956 tarihinde vefat eden Org. Cemil Cahit Toydemir'in Milli Mücadele ile ilgili anıları vefatından 41 yıl sonra yayınlanacaktır.¹⁰ 1924 yılında

miralay (Albay) iken Kayseri'deki Erciyes Dağı'na (3916 m) altı subay ve bir erle birlikte doğu yönünden tırmanan Toydemir, Türkiye'de dağcılık sporunu ilk başlatan kişidir aynı zamanda. Miralay Cemil Bey tırmanışı başarıyla bitirdiğinde kendisiyle birlikte tırmanan subay

alıyordu: Askeri Temyiz Mahkemesi Reisi Org. Cemil Cahit Toydemir, XII Tümen Komutanı Tüm. Salih Erkuş, Genelkurmay Başkanlığı II. Şube Müdürü Kurmay Albay Hilmi Oray,¹⁵ istihbarattan Binbaşı Tahsin Berkman ve 20. Kolordu Karargâhi'ndan Faik Yüngül.¹⁶

hazırlıklarını yaparken telefon çaldı, adının Rumele¹⁶ olduğunu söyleyen bir Alman subayı, 'Paşa hazretleri evdeler mi?' diye sordu. Ben hemen babamı telefona çağırdım. Babam arayan kişi ile bir süre sohbet etti. Sonradan öğrendik ki, Rumele bu gezide babama refakat

"Hitler: Harbe girmeden önce her şeyi hesapladık, fakat bir şeyde aldandık. Bu harpte yegâne sürpriz Rusya olmuştur. Bütün bir milletin kuvvet ve kudreti silahlanmaya tahsis olunmuştur ve devasadır. (...) Ruslar cepheadaki tank zayıtımızı büyük rakamlarla ve pek mübalağalı gösteriyorlar. Günde 600 tank tahrip ettiklerini bildiriyorlar. Halbuki bu zayıt, ancak bütün Almanya tank fabrikası olsa karşılanabilir."

ve erlerin isimlerini bir kâğıda yazıp metal sigara tabakasının içine koyarak zirveye bırakacak, böylece bu metal tabaka 'ilk zirve defteri' olacaktır.¹⁷

ALMANYA'YA GİDEN ASKERİ HEYETTE KİMLER VARDI?

Org. Toydemir'in kızı Ciyadet Perin, "Babam, İsmet Paşa'yalgezilraporunu sunduktan bir süre sonra sadece aile efradına Hitler ile görüşüğünü anlatmış ve çok gizli olduğunu belirtmişti," sözleriyle gezinin kamuoyuna yansıtılmamasına özen gösterildiğini belirtmekte.¹⁸ Bir Türk askeri heyetinin Almanya'ya ziyaret edeceği haberi ilk kez yabancı basında yer alacaktı. *The New York Times*'ta yayınlanan Ankara muhreci, 20 Haziran 1943 tarihli bir haberde, Org. Cemil Cahit Toydemir başkanlığındaki bir heyetin kısa bir süre içinde Almanya'ya hareket edeceği belirtiliyordu.¹⁹ Bu haberdan dört gün sonra yayınlanan ikinci haberde ise Adolf Hitler'in davetlisi olan Türk askeri heyetinin 24 Haziran günü Berlin'e vardığı bildiriliyordu. Aynı haberde, heyetin Doğu Cephesi'nin bazı bölümleri ile Atlantik Duvarı'nı geçeceği belirtiliyordu.²⁰ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ndeki bir belgeye göre askeri heyette şu kişiler yer

KIZI CİYADET PERİN'İN AĞZINDAN ORG. CEMİL CAHİT TOYDEMİR'İN ALMANYA GEZİSİ²¹

"İyi bir askerdi. İyi bir komutandı. Prensiplerine ve devletine son derece bağlı ve kararlı bir insandı. İkinci Dünya Savaşı çıktığında babam, Fahrettin Altay'ın yerine 1. Ordu Komutanlığına atanmıştı. Kendisi birçok savaşa girmişti ama savaşı hiç sevmeydi. Ancak kendi topraklarımıza bir saldırı olduğu takdirde savaşın kaçınılmaz olduğuna inanırdı. Alman orduları o dönemde herkesin bildiği gibi kapımıza dayanmıştı. Babam da Çatalca'ya yerleştirilen birliklerin başındaydı. Almanlarla karşı karşıyaydılar. Babam savaşı başladığı günden itibaren annemi de alarak Yassıviran köyüne yerleşmişti. Bizler, okulumuz nedeniyle İstanbul'da kalmıştık. Babam 10-15 günde bir İstanbul'a gelir bizleri görür, kendisinin de bazı ihtiyaçlarını giderdikten sonra Yassıviran'a dönerdi. Türkiye'nin savaşa girip girmeme konusu tartışılıyordu. Almanya ve diğer devletler Türkiye'yi kendi yanlarında savaşa sokmak istiyorlardı. Babam her zamanki gibi uzunca bir aradan sonra eve gelmişti. Ben yine babamı kısa bir süre sonra Yassıviran'a dönecek sanıyordum. Babam

etmesi için görev verilmiş. Babam sık sık seyahate çıkar, teftişlerde bulunurdu. Bu gezilerde özellikle sivil giyinmeyi tercih ederdi ve fotr şapkasını da hiç eksik etmezdi. Kendisine, 'Nereye gidiyorsunuz?' diye sorduğumda, 'Bir teftiş var, birkaç gün sonra döneceğim,' demişti. Ertesi gün giderken gördüğümde dikkatimi başındaki kasket çekmişti çünkü babam ilk kez kasket giyiyordu elinde de ufak bir valiz vardı. Babamın seyahati 15 gün sürdü. Okuldaydım, annem telefonla beni aradı, 'babamı karşılamaya gidiyoruz, sen de gel,' dedi. Büyük bir sevinçle babamı karşılamaya gittik. Karşılamaya gelenler arasında Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Von Papen de vardı. Von Papen o kalabalık arasında babamı, 'Paşam bu akşam birlikte yemek yiyebilir miyiz?' diye yemeğe davet etti. Babam ise, 'Acele Ankara'ya gitmem gerekiyor,' diyerek nazikçe bu talebi geri çevirdi. Eve döndükten sonra babam üniformasını çıkararak sivil giysilerini giydi. Ben, 'hani Ankara'ya gidecektiniz?' diyesorduğumda, 'yarın sabah gideceğim,' cevabını verdi. Ertesi sabah da trenle Ankara'ya gitti. Babam Ankara'dan döndükten sonra bir gece aile toplantısında, fazla detaya girmeden bu olayı anlatmış ve Almanya'nın artık savaşı kaybettiğini hissettiğini söylemişti.

Babam önce Fransa sonra da Rus cephesini gezmış, daha doğrusu onlar gezdirmişler. İstanbul'dan sivil olarak ayrılan babam, Viyana'da bekleyen Hitler'in özel uçağı ile bu geziyi sürdürmüş, tabii üniformalı olarak. Babamın bize anlattığına göre, cephe asker üniformaları giydirilmiş 15-16

yaşlarındaki çocuklarla doluymuş. Ordunun bitkinliğini, Hitler'in çaresizliğini hissetmiş. Babamın bu seyahatinde yaveri Falk Yüngül ile, biri araşemiliter iki tuğgeneral daha bulunmuş. Babam gördüklerini ve intibalarını o dönemin reisicumhuru İsmet Paşa'ya bir rapor halinde

sunmuş. Türkiye Almanya'nın yanında savaşa girmemekle çok isabetli bir karar almıştı. Bu herkes tarafından da takdir edilmişti. Ancak rapordan da anlaşılacağı gibi, Hitler Türk ordusundan çekiniyordu ve savaşın bağındaki gibi kendisinden emin, kararlı görünmüyordu."

Toydemir'in İnönü'ye sunduğu rapor¹⁰ ve Alman Dışişleri Bakanlığı arşiv belgelerine göre gezinin seyri

Cemil Cahit Toydemir'in gizli Almanya seyahatinden sonra Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye sunduğu, Hitler ile görüşmeyi içeren, İsmet İnönü'nün parafını taşıyan ve kızında bulunan beş sayılı rapor şöyle:

"Evvvela Hitler masasının başında ayakta, yanında Mareşal Keitel¹¹ ve büyük sefir (hariciyenin Hitler nezdindeki mümessili sefir Hovel) ve harekât şubesi müdürü Korg. Jode¹² ve Hitler'in başyaveri, aynı zamanda zat işleri umum müdürü Tümç. Smunt olduğu halde kabul etti. Hemen kendisine selam vaziyetinde:

'Reisicumhurumuz Ekselans İsmet İnönü'nün selam ve hürmetlerini zati devletlerine arzı memur edildim. Bu vazifemi ifa etmekle kespi şeref eylerim,' dedim.

'Çok teşekkür ederim,' diye ılımlı tutarak ve bırakmayarak, 'Türkiye'nin riyasetindeki kıymetli heyeti askeriyesini burada görmekten çok memnunuz,' idedil.

Buna mukabil ben, 'İl. Reich'in kudretli ve kıymetli ordusunu arzuyla devicileri ile görmekten duyduğumuz zevk ve

iftihar pek büyüktür,' dedim. Memnuniyet ifade eder bir tavırla başını eğdi ve sonra sıra ile arkadaşların kendisine takdim edildi. Ve diğer mevcut zevanın elleri sıkıldı.

Bu takdim ve takaddümden sonra çay içmek üzere bizi davet etti. Ben yanında olarak ve arkadaşlar da bizi takiben (50 metre) kadar oturduğu binadan uzakta diğer bir pavyona girildi ve sofraya oturuldu.

Sofraya oturduktan sonra yavaş sesle,

- Hitler: Büyük harpten sonra Türkiye ilk evvel muahedeleri yırtan bir devlet olmakla bize numune olmuştur.

Bir müddet sonra,

- Hitler: Harbe girmeyden önce her şeyi hesapladık, fakat bir şeyde aldandık. Bu harpte yegâne sürpriz Rusya olmuştur. Bütün bir milletin kuvvet ve kudreti silahlanmaya tahsis olunmuştur ve devasadır.

Bir müddet düşünceli bir sükutun sonra,

- Hitler: Cephede dünden beri harekât başladı. Dünkü gün tayyarelerimiz için meş'ut bir gün olmuştur.

- Keitel: (Bana hitaben) Sizin gezdiğiniz mintikada,

- Hitler: Bütün cephe boyunca muhtelif kesimlerde.

- Ben: Başlanan harekatta elbet yakında muvaffakiyet haberleri alırsınız.

- Hitler: Harp bir piyangodur.

- Hitler: Ruslar cephedeki tank zayıflarını büyük rakamlarla ve pek mübalağalı gösteriyorlar. Günde 600 tank tahrip ettiklerini bildiriyorlar. Halbuki bu zayıflar, ancak bütün Almanya tank fabrikası olsa karşılanabilir.

- Hitler: Birinci Cihan Harbî'nde biz düşman tankları karşısında baskına uğradık. Bu tam bir baskın olmuştur. Çünkü hem tank hem de tank defli silahlarımız yoktu. Fransızlarla tankların kullanılması konusundaki fikir mübayaneti şöyle idi:

Fransızlar tankları piyadeye yardımcı olarak kullanmayı usul olarak kabul etmişler, biz ise tankların müstakil ve

büyük birlikler halinde kullanılmasını muvafık bulduk ve binaenaleyh bu harbi bu usul ve tabii ile başardık ve tabiyemizde haklı olduğumuz hadisat ile tahakkuk etti.

Bugün tankla defli silahları arasında mücadele vardır. Her ikisi de müsavi olduğu takdirde galibiyet bu silahları iyi kullananlara teveccüh eder. Rus tankları İngiliz, Fransız ve bilhassa Amerika'ninkinden üstündür.

- Hitler: (Keitel'e hitaben) Türkiye'ye tank teslimatı devam ediyor mu?

- Keitel: Evet, dedi ve merak-ı istihlama bana baktı.

- Ben: Evet ilk partinin geldiğini biliyorum ve gördüm dedim.

- Hitler: Edinilen tecrübeye göre en iyi ve kullanışlı tanklar bunlardır. Daha büyük tanklar o kadar pratik değil. Nakledilmesi, yol ve köprü mülahazaları ile güç oluyor. Cephede üç tip tank üzerinde yapılan tecrübelerden sonra en elverişli bunları bulduk.

Bundan sonra sözü seyahatimizde naklederek,

- Hitler: Garp cephesini gezdiniz, neleri gördünüz?

- Ben: Kule [calais] ile Le Havre arasındaki tahkimatı gördük. Çok kuvvetli ve iyi hazırlanmış.

- Hitler: Evet, bu tahkimat henüz inşa halindedir, 8-10 ay sonra çok farklı olacaktır. Fakat düşman da buradan taarruz etmeyecektir. Çünkü tahkimatın mukadderatı böyledir.

Çatalca da böyledir.

- Ben: Kuvvetli tahkimata düşman çıtamak istemez de başka taraftan hareket etmek isterse, bu tahkimata dayanan seyyar ve kuvvetli ordunun da başka noktalarda istihdam edilmek sureti ile düşmanı karşılayabileceğini kabul buyurursunuz.

- Hitler: Garp arazisi iyidir.

- Ben: Fransız da arazi ve yol vaziyetini çok müsait bulduk.

- Hitler: Fransız muharebe cephesi kolay

Adolf Hitler ve maiyeti savaşın bitmesine yakın bombalanmış bir bölgeyi tefüt ediyor.

muharebe cephesidir. Alman askerleri Rus cephesinde hareket etmektense Fransa'da on sene harp etmeyi tercih ederler. Askerlerimiz bilselerdi harbi altı hafada biter bizim uzatırlardı.

(Ed. notu: Orjinal metindeki hatalar düzeltilmemiştir.) Yağmurdan kaçan kova-ya düşer. Bizim askerlerimiz de Fransız hareketini çabuk bitirip çamura saplandı.

Şark cephesi Bolşeviklerin cenneti, garp cephesi kapitalistlerin çölüdür.

- Ben: Rus cephesinde yol vaziyeti daha gayri müsait bulunuyor. Bilhassa yağmur yağdığı zamanlarda Ruslar yollarıdan hareketi men ediyorlarmış.

- Hitler: Evet, her taraf çamur ve bilhassa bataktır. Çok zaman böyle bataklıklarda hareket yapılmıyor. Bataklıktan yalnız Rus neferi hoşlanıyor. Ama şimdi biz de öğrenmiş bulunuyoruz.

- Hitler: Ah dünya çok küçüldü. Tayyare süratleri büyük bir hızla artıyor. Yeni tayyarelerdeki sürat dünyanın devir süratini nisfını bulmuştur. Nerede ise bu sürat kürenin devir süratini bulacak, ama biz bunu göremeyeceğiz. Bir gün gelecek Berlin'den Moskova'ya iki saatte gidilecek, fakat saat farkı dolayısıyla hareket saatinden evvel hedefe varılmış olacaktır. Bu suretle saat farklarından dünya için yeni ihtilaf mevzuları çıkacaktır.

Saat 16:30 ayağa kalktı ve bana tevccüh ederek 'Orgeneralden bir ricam var, Reichsmur Ekselans İnönü'ye benim en hususi ve samimi selamlarımı arz etmeleridir,' dedi.

- Ben: Bu vaziyeti ifa etmekle şeref duyacağım dedim."

de cepheyi ziyaretin istifade edebilmesi gerekiyormuş.

Heyet, öngörülüşü üzere, 23 Haziran günü özel uçakla İstanbul'dan hareket edecek.

Türk hükümeti gezinin sadece propaganda amacıyla düzenlendiği itibasına kapılmasın diye basın açıklaması daha sonra yapılacaktır.

Birkaç gün sonraki telgrafında Von Papen, Türk heyetinin Almanya'ya hareketini bildirecekti.²⁶

Türk askeri heyeti dün bende kahvaltı ettikten sonra akşam İstanbul'a hareket etti. Generalerin hepsi ve Reichsmur'un yaveri gara geldi. Hattıa temel aşınması olduğundan, tren gece geri geldi, bu nedenle heyet bugün öğlen öğeli trenle tekrar hareket edecek. Bu gecikmeden dolayı uçak da İstanbul'dan muhtemelen

"Hitler: Garp arazisi iyidir. (...) Fransız muharebe cephesi kolay muharebe cephesidir. Alman askerleri Rus cephesinde hareket etmektense Fransa'da on sene harp etmeyi tercih ederler. (...) Yağmurdan kaçan kova-ya düşer. Bizim askerlerimiz de Fransız hareketini çabuk bitirip çamura saplandı. Şark cephesi Bolşeviklerin cenneti, garp cephesi kapitalistlerin çölüdür."

Çamur içinde süratle ilerlemek arzusunun ziyade çamurun kurumasını beklemek daha fazla süratü temin ediyor. Binaenaleyh biz de bunu öğrendik. İki sene evvel Rusya'ya karşı harekete başladığımızdan memnunuz, mamafih alı ay geç kaldık. Bu alı ay geç kalmamız büyük rolü olmuştur. 1940 senesinde eğer Rusya'ya karşı harekete geçmeseydik Avrupa'ya büyük bir felaket hazırlanmış imiş.

- Hitler: Türkiye'de kırsal durum nasıl? Biraz sıkıntılı değil mi?

- Ben: Tabii harp her yerde az çok tesirini gösterir.

- Hitler: Nakliyat hususunda müşkülât çekiliyor mu?

- Ben: Biraz deniz nakliyatında güçlük var.

Bir hayli düşündükten sonra ve derin derin içini çekerek.

- Hitler: Eh, hadiseler neler yaptı. Bir zamanlar Türkiye'den ne kadar uzaktık. Dört sene evvel Türkiye'ye bu kadar yakın olacağımızı kimse tahmin edemezdi.

- Hitler: Yalnız doğrudan İstanbul'a mı gidiyorsunuz, yoksa başka bir yerde tevakkuf edilecek mi?

- Ben: Evet doğru İstanbul'a dönmeyeceğiz.

- Hitler: Kaç saatte gideceksiniz?

- Ben: 6-8 saatte.

ALMAN DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI ARŞİV'LERİ

Alman Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde bulunan az sayıda belge bu gezinin nasıl yapıldığı hakkında yeterli bilgi vermekte. İlk belge, Alman Büyükelçisi Franz Von Papen'in Alman Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir telgraf. Telgrafa şöyle yazılmakta:²⁷

"Reichsmur subaylardan oluşan bir heyet için gönderilen ve Altsay Schuchardt tarafından iletilen davetiye için Führer'e samimi teşekkürlerini sunar. Reichsmur bu ziyareti için şu isimleri tespit etti:

Orgeneral Cemil Cahit Toydemir, Korgeneral Salih Erkuş, Albay Hilmi Oray, Binbaşy Tahsin Berkman.²⁸

Orgeneral kısa bir süre öncesine kadar Trakya'da bir kolorduya komuta ediyordu ve, Numan'ın bana söylediğine göre, bir ordu komutanlığı için düşünülmüştü. Şıvı takı 12. Tümenin Komutanı olan Korgeneral Salih Erkuş uzun süre General Mittelberger'in en önde gelen çalışma arkadaşydı. Albay Hilmi Oray II. Büro'nun şefidir.²⁹

Reichsmur'un, General Salih Omurtakı³⁰ inzibatı nedenlerden dolayı gönderemeyeceği için üzgün olduğunu itelemi istedi, çünkü yüksek komuta kademelerine seçilmiş diğer generallerin

bir gün gecikmeyle kalkacak.

Tarafsız misyon şefi bana, askeri heyetin gönderilmesinin Müttefik çevreleri çok kızdığını söyledi. Bu çevreler Türkiye'nin yavaş yavaş ve zımnın giderek daha kararlı bir şekilde Müttefiklerin tarafına meyledeceğini ümit ettiyse de, bu konuda çok yanlışlıklarını şimdi yavaş yavaş anlıyorlarmış.

Bu hayal kırıklığının etkisi, Türkiye'de yerleşik yabancı vatandaşlarla ilgili malûm vergi³¹ meselesinde görüldüğü bile. Bilindiği üzere, vaktiyle bütün elçilikler ayrıncı mütameleyi yazılı olarak protesto etmiş ve değişiklik talebinde bulunmuştu. Son günlerde İhariciye Vekâletü'l Genel Sekreterliği bütün misyon şeflerine vergi talep edilen vatandaşların gayri resmî bir listesini verdi. Bu listede münferit indirimler zikredilmiş, diğerlerinin tutarı ise aynı bırakılmış. Liste venilirken misyon şeflerine bu kararın kesin olduğu ve listede yazılı vergilerin öndört gün içinde ödemesi gerektiği bildirildi. İtalyanlar ve biz listeyi her türlü çekince kaydıyla teslim aldık ve çeşitli durumlara için yeniden inceleme yapılmasını talep edeceğiz. İngilizler listeyi teslim almayı reddetti. Numan İmenemencioglu listenin teslim alınması için İngiliz Büyükelçiliği nezdinde şahsı olarak müteaddit defalar görüşme bulund, ancak bir netice alamadı. Londra hükümeti,

Türk hükümetinin genel siyasi tutumu karşısında İngiliz hükümetinin bu olayda daha fazla kolaylık göstermek için hiçbir nedeni olmadığını düşünüyormuş. Ben Numan'la vergi meselesinde şu ana kadar aldığımız tavra uygun olarak ve gizlice anlaşmaya çalışacağım. Bu konuda yine bilgi vereceğim.”

Von Papen bir sonraki gün yolladığı kısa telgrafta ise, “Türk askeri heyetinin Doğu cephesine gönderilmesi madem Müttelükler'i kızdırdı, ben Türk askeri heyetinin Führer tarafından da kabul edilmesini kesinlikle uygun buluyorum.” diye yazacaktı.²⁸ Türk askeri heyetinin geri dönmeye üzerine Berlin'deki Türk Büyükelçiliği Alman Dışişleri Bakanlığı'na şu şekilde teşekkür edecekti:²⁹

“Doğu cephesini ve Atlantik'teki istihkamları görmek için Büyük Alman Rayh'nin Führeri'nin özel daveti üzerine Orgeneral Toydemir başkanlığında Almanya'ya gelen Türk askeri heyeti biraz önce Türkiye'ye döndü.

Askeri heyet bütün gezi boyunca Alman askeri makamları tarafından candan karşılandı ve kendilerine büyük güven gösterildi.

Büyük Alman Rayh'nin Führeri Türk askeri heyetini genel karargâhta

müstesna bir nezaketle ve özel olarak huzura kabul etti.

Cumhuriyet hükümeti Türk heyetine gösterilen bu samimi tevaccühün ve büyük güvenden ziyadesiyle hoşnut oldu. Ankara'dan biraz önce gelen talimatlar gereğince Rayh hükümetine Cumhuriyet hükümetinin samimi teşekkürlerini ve Numan Menemencioğlu'nun şahsi teşekkürlerini takdim etmek benim için keyifli bir görev.”

SONUÇ: BÜYÜKELÇİ FRANZ VON PAPEN'İN DEĞERLENDİRMESİ

Alman Dışişleri Bakanlığı arşivinde mevcut belgelerden en sonucusu, Von Papen'in ziyaretin sonucu hakkında yaptığı şu değerlendirmedir:³⁰

“Orgeneral Toydemir ile heyet üyelerinin Büyükelçi ve Askeri Ataşe karşısındaki beyanlarına ve Reiscicumur'u ve Genelkurmay Başkanı'na verilen raporlardan şu ana kadar öğrenilenlere göre, Türklerin cepheye yaptığı ziyaretin neticesi konusunda şunları söyleyebiliriz:

1) Heyetin dönüşü Reiscicumur, Genelkurmay ve Orgeneral Kâzım Orbay ve Salih Omurtak gibi üst düzey

komutanlar tarafından büyük bir merakla bekleniyordu.

2) Heyet bütün gezi boyunca, özellikle de istihkâm tesislerinin ve yeni silahların gösterilmesi sırasında kendilerine gösterilen dostça kabulden ve büyük samimiyetle. Alman birliklerinin ve komutanlığının zindelinin ve ruhundan ve Führer tarafından kabul edilmekten çok etkilenmiş. Bu konuda ifade edilen sözler orada raporlarda yazılı olanları doğruluyor. Rusya'nın Almanya'yı arık yenemeyeceğine, aksine Almanya'nın Rusya'nın hakkından gelebilecek duruma olduğuna, Almanya'nın Rusya'da ve Kuzey Afrika'da verdiği personel ve malzeme zayıflığını telafi ettiğine, Atlantik'te düşmanın istila teşebbüslerinde bulunmasının beklenmediği amı yine de olacak olursa sağlam Alman savunması karşısında daha başından başarısızlığa mahkûm olduğuna ve çok sayıda kurbanı mal olacağına dair izlenimler.

3) Cephe ziyareti nedeniyle dışmanın Türkleri duyduğu kızgınlık devam ediyor. Netice genel olarak müspet. Güdülen amaca ulaşıldı. Reiscicumur, gösterilen ilgiye ve muameleye teşekkür ettiğini cuma akşamı Haricite Vekili vastasıyla ilettil.”

Org. Toydemir ve refakatindekilerin Almanya gezisinin tam bir değerlendirmesi için Cumhurbaşkanlığı, MİT ve T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde mevcut olan ve henüz araştırmacıların istifadesine sunul-

mayan belgelerin incelenmesi şarttır. Bu makalede sadece Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivleri belgeleri ışığında Almanya'nın ziyareti nasıl değerlendirdiği ortaya koyulmuştur. Türk arşivlerinde bulunan belgelerin de

değerlendirilmesinden sonra gezinin amacı ve sonuçları daha iyi anlaşılabilir.

RİFAT N. BALI
BAĞIMSIZ ARAŞTIRMACI

DİPNOTLAR

1. www.msb.gov.tr/anasayfa/himil/Bakanlar/BakanPortre/CCToydemirB.htm
2. T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.18.01.02.61.26.4 sayılı belge
3. T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.11.11.138.2.5 sayılı belge
4. T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.11.11.140.2.1 sayılı belge
5. T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.18.01.02.99.82.6 sayılı belge
6. T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.11.11.164.2.7 sayılı belge
7. www.msb.gov.tr/anasayfa/himil/Bakanlar/BakanPortre/CCToydemirB.htm
8. www.msb.gov.tr/anasayfa/himil/Bakanlar/BakanPortre/CCToydemirB.htm
9. Tunca Bengin, “Türk paşasının Hitler’le pazarlığı”, Milliyet, 9 Ocak 1991
10. Abdullah Kethula, Milli Mücadele’de İle İlgili Anılar, Cemal Cahit’in (Toydemir) Anıları, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği yayınları, İstanbul, 1997
11. Alaattin Karaca, “Türkiye’de Dağılımı Sponunları Tarihi”, <http://atlatitlikaraca.com>
12. Tunca Bengin, “Türk paşasının Hitler’le pazarlığı”, Milliyet, 9 Ocak 1991
13. “Turkish Mission to the Reich”, *The New York Times*, 21 Haziran 1943

14. “Turk Mission Arrives, Berlin Says”, *The New York Times*, 25 Haziran 1943.
15. Hilmi Orayın daha önceki görevi, Berlin Büyükelçiliği askeri ataşeliği idi. Kaynak: T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.18.01.02.83.53.9 sayılı belge
16. T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30.18.2.2.102.59.10 sayılı belge
17. Tunca Bengin, “Türk paşasının Hitler’le pazarlığı”, Milliyet, 9 Ocak 1991.
18. Ciyadet Perin’e göre Rumel, Tümeloloji eğitimi almış bir yedek subaydı. Sarısağın sonra Almanya’nın kültür ataşesi olarak Türkiye’de görev yaptı.
19. Tunca Bengin, “Türk paşasının Hitler’le pazarlığı”, Milliyet, 9 Ocak 1991
20. Mareşal Wilhelm Keitel, Alman Hava Kuvvetleri Yüksek Komutanı’nın Bağışkutanı idi. Kaynak: <http://www.spartacus.schoolnet.co.uk/GERKeitel.htm>
21. Alfred Jodl, Silahlı Kuvvetler Yüksek Komutanı (Oberkommando des Wehrmacht veya OKW) Harekat Komutanı idi. Mareşal Wilhelm Keitel’in yardımcısıydı. Kaynak: http://en.wikipedia.org/wiki/Alfred_Jodl
22. Auswärtiges Amt Politisches Archiv Archivband R 29782 Büro Staatssekretär Türkei, Band 8), 12 Haziran 1943 tarihli telgraf
23. Binbaşı Hasan Tahsin Berkman Türk Silahlı Kuvvetlerinden Orgeneral Rütbesiyle emekli olacak ve 1966 yılında kurulan Türkiye Kırık

19. Türkiye’nin ilk genel başkanı olacaktır. Kaynak: Keltme Ata, *Amiralinin İlk Sigortalı Danışmanı (Türkiye) Birlik Portresi* (1966-1980), Keltme Yayınevi, Ankara, 2007.
21. İl Büro muhtemelen istihbarat bürosuydu, 7.22 Fransız Genelkurmay Başkanlığının istihbarat Bürosu İkinci Büro olarak anılmaktadır
22. Org. Salih Omurtak, Orgeneral rütbesine sahip olduğu dönemde Yüksek Askeri Şura üyeliği, Genelkurmay 2. Başkanlığı ve 1. Ordu Komutanlığı yaptı. 11 Ağustos 1946-8 Haziran 1949 tarihleri arasında da Genelkurmay Başkanı idi. Kaynak: www.wiki.mil.tr/gemel_komutlar/goluzozluk/salihomurtak.htm
26. Auswärtiges Amt Politisches Archiv Archivband R 29782 Büro Staatssekretär Türkei, Band 8), 22 Haziran 1943 tarihli telgraf
27. Burada atılıp bulunulan, Varlık Vergisi Kanunu’nun “E” kategorisinde yer alan Türkiye’de yerleşik yabancı vurdulmuş şahıslara uygulanmasıdır
28. Auswärtiges Amt Politisches Archiv Archivband R 29782 Büro Staatssekretär Türkei, Band 8), 23 Haziran 1943 tarihli telgraf
29. Auswärtiges Amt Politisches Archiv Archivband R 29782 Büro Staatssekretär Türkei, Band 8), 11.58.346 referanslı tarihli belge
30. Auswärtiges Amt Politisches Archiv Archivband R 29782 Büro Staatssekretär Türkei, Band 8), 21 Temmuz 1943 tarihli telgraf

AYSS!

DONDURMADAN,
ÇOK
SOĞUK
İÇİNİZ!

Dikkat, bu yaz çok sıcak olacak!
Buz gibi **EFES ICE** oldukça, kimin umurunda?

ERKEN DÖNEM TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNDE IRKÇI DÜŞÜNCE

HOWARD EISSENSTAT

İrk göndermeleri, 1925'ten başlayarak Türk ulusal kimliğinin dilinde önem kazandı. Türk ulusal söylemindeki vurgunun değişen dengesi, ideolojik bir uyanıştan çok haydacı bir tercihten kaynaklanır. Devletin laik yanının güçlenmesi ve "Türk Devrimi" tanımındaki reformlar, devletle toplum arasındaki ilişkiyi ve devletin meşruiyetinin doğasını değiştirdi. Devlet, politik kimliğin İslami sembollerine karşı durma işlevi görecektir ve halihazırda Cumhuriyet'in yurttaşlarının büyük çoğunluğunu içine alabilecek bir Türk kimliğinin tanımına artan bir ilgi gösterdi.

Atatürk
I. Türk Tarih
Kongresi'ne
katılan
öğretmenlerle
beraber.

Toplumsal Tarih sayı
45, Nadir Özbek'in
yazısından

ÇEVİREN: AHMET AKŞİT

Erken dönem Türk milliyetçiliğinde ırkın rolüyle ilgili tartışmalar zaman zaman gündeme gelmekle beraber, bunun Kemalist söylemdeki önemini sorgulamanın kolay olmadığı söylenebilir.¹ Üstelik karşılaştırmalı tarih açısından iki dünya savaşı arası dönemde Türk milliyetçiliğinin ırkçı düşüncüyü benimsemesini sürpriz olarak değerlendirmek güçtür. Bu dönemdeki en gelişigüzel milliyetçilik araştırmaları bile gösteriyor ki, gerçekte ırk, her yerde milliyetçi

düşüncenin esas kısmıydı. Türkiye Cumhuriyeti kurulurken, aynı yıllarda Benito Mussolini İtalya'da yavaş yavaş iktidarını sağlamlaştırıyordu. Frank Dikötter, ırk ıslahı politikalarının tüm dünyada sağ ve sol hükümetler tarafından uygulandığını ispatlamıştır.² Güney Afrika'da apartheid 1930'lardan itibaren geliştirilmişti. Jonathan Glassman, başka bölgelerde ve daha geç bir dönemde, Afrikalı entelektüellerin ırk düşüncesini aşırret farklılıklarını kavramsallaştırmak için bir yöntem olarak nasıl kullandığını ortaya çıkarmıştır.³ 1925'te

Hitler *Mein Kampf*'i yayımladı. Aynı yıl José Vasconcelos, Mexico'da ırk düşüncesinin gelişmesinde temel bir rol oynayacak olan kilit metni, *The Cosmic Race* (Evrensel İrk)'i yayımladı.⁴ Hitler ve Vasconcelos'un ırkçı bakışları arasındaki keskin ve çarpıcı zıtlık, düşünürlerin ırkçı hayallere ne kadar geniş bir yelpazede ve ne kadar farklı etkilenebilirle bağlandıklarını hatırlatmaya yarar. Bu bakışların doğuları farklı olabildi fakat ırkın yeri az veya çok netti ve gizlenmemiştir.

Belki de Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk on yıllarında ırka duyulan ilginin artmasından daha şaşırtıcı olan, bölgede böylesi teorilerin önem kazanmasındaki yavaşlıktır. İrk teorisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü ile Türkiye dahil ulus-devletlerin yaratılması arasındaki geçiş döneminde çok küçük bir rol oynamıştır. Jön Türk entelektüelleri bu teorilerle tanıştı ve 1908 devriminden önce bunları benimsedikleri zamanlar olmuştur. 1908'den sonra hükümet etmenin gerçekleri karşısında ırk, onların düşüncesinin kıyısına itildi. Bu tarihten evvel bile Jön Türkler

arasında bağımsız bir devlet ve vatanseverlik temelinde yapılan ırk tartışmaları pek fazla yer tutmadı.⁵ Fakat eğer ırk 1920'ler boyunca politik söylemde nispeten küçük bir rol oynadıysa da, iki sıra dışı durum en azından biraz dikkati hak eder.

Bunlardan birincisi, Marc Baer'in araştırmasının ortaya koyduğu gibi, 1908 Jön Türk Devrimi'nden sonra artan "dönme" tartışmasıdır.⁶ Dönmeler veya Sabetaycılar, "büyük ölçüde geç 17. yüzyılda ortaya çıkan sahte mesih Sabetai Sevi taraftarlarından gelir".⁷

Bir süre sonra, coğrafi olarak Selanik'te yoğunlaşmalarını da içeren çeşitli sebeplerden dolayı karşılıklı olarak düşmanlık güden alı gruplara bölünmüş olsalar da, içerden evlenme kuralının katı bir şekilde uygulanması, cemaatin kendini gönüllü olarak tecrit etmesi ve

uygunluk taşır. Yeni meşrutı rejimin muhalifleri, "dönme"lerin ne kadar Müslüman olduğunu sorgular. Baer'e göre, "dönme" kimliğinin aşırı belirsizliği, muhalifleri temel dinsel (cemaat) kategorilerin dışına çıkmaya ve Avrupa ırk teorisinden kaynaklanan daha ırk esaslı bir söylemi benimsemeye zorlamıştır. I. Dünya Savaşı'nın birdenbire ortaya çıkan kötü sonuçlarıyla ırkçı anti-Semitizm kendini "dönme" karşıtı polemiklerde göstermeye başlar.⁹ Dönmelerin Türkiye Cumhuriyeti'nde kalacağını farkeden ve üstelik Lozan Anlaşması'na göre açık Müslümanlar olarak Yunanistan'dan Türk bölgesine getirileceklerini anlayan Rıza Nur, anılarında dehşete kapıldığını yazar.

"Demek Türkiye'de bunlar da Türk'ten başka türlü düşünen ve zıd menfaat sahibi bir zümredirler. İşin felaketi" bunlar Türk görünüyorlar. Rumlar, Ermeniler, bunlardan

lerine en uygun retorik stratejisini geliştirdiklerini düşünerek, iki grup da nüfusun çoğunluğunun kendilerinden olduğunu ispatlamaya çalışırken ırkçı bir mantık kullandı. Kısaca, Ermeniler yerel Türklerin Türkleşmiş Ermeniler olduklarını söylerken, milliyetçi Türkler de Ermenilerin

Zeki Velidi Togan, Türklüğe bağlı olmasına rağmen Türk Tarih Tezi'ne eleştirel bir tutum almıştır.

Toplumsal Tarih sayı 45, Nâdir Özbeğ'in yazısından

Irak teorisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü ile Türkiye dahil ulus-devletlerin yaratılması arasındaki geçiş döneminde çok küçük bir rol oynamıştır.

Jön Türk entelektüelleri bu teorilerle tanıştı ve 1908 devriminden önce bunları benimsedikleri zamanlar olmuştur; 1908'den sonra ise hükümet etmenin gerçekleri karşısında ırk, onların düşüncesinin kıyısına itildi.

Osmanlı'nın görece toleranslı din politikaları sayesinde *Dönmeler* komünal kurumlarını ve dini kimliklerini 200 yıldan fazla yaşatabilmişlerdir.⁸

İbni sürecin doğal sonucu olarak, "dönme" entelektüelleri bölgedeki modernist politik hareketlerde, özellikle de Osmanlı reform hareketlerinde, 1908'de bir darbeye ikidarı alacak olan Jön Türk hareketi de dahil olmak üzere bilhassa bir rol oynamışlardır. Jön Türk hareketi içindeki tanınan, öne çıkmış "dönme"lerin sayısının artması, kimin "dönme" olduğu ve onların toplumsal doku içindeki pozisyonlarının en iyi nasıl anlaşılabilceği konusunda artan aleni tahkikatla

çok iyi. Çünkü hiç olmazsa onları Rumdur, Ermenidir biliriz. Bu ecnebi unsur, bu parazit kanımızda saklanıyorlar.¹⁰ (Nur, Dr. Rıza Hayal ve Hatıratım İstanbul 1968)

"Dönme"yi gizli düşman olarak gören bu korkular azınlıkta kalmıştır, fakat tekrarlarına tekrarlarına günümüzde Türkiye'deki politik söylemde bir nakarat haline gelmiştir. Buradaki tartışmadan bile daha çok dikkat çeken ırkçı düşüncenin çok farklı bir kullanımı Sam Kaplan'ın araştırmasında ortaya çıkarılmıştır.¹¹ 1919'da Fransız kontrolündeki Kilikya'da hem Ermeni hem de Müslüman aydınlar, Fransız işgalcileri bölgenin gerçekte kendi ulusal mirasları olduğuna ikna etmeye giriştiler. İşgalci Avrupa güç-

Dr. Rıza Nur, "bu ecnebi (dönme) unsur, bu parazit kanımızda saklanıyorlar" değerlendirmesinde bulunur.

İlk Meclis Anketi TBMM 2004

Hristiyanlaşmış Türkler olduklarını ileri sürdü. "Dönme" durumunda herhangi bir dışsal, dini ve dilsel kimliğin yanı sıra, halihazırda tarih

Atatürk, Türk Tarih Tezi'nin oluşturulmasında önemli katkısı olan manevi kızı Afet İnan ile beraber.

www.cankaya.com.tr

ötesi ve değişmez -ve baskın- bir ırk kimliği varsayılıyordu. Bu örnek- te her şeye rağmen ırk, farklılığı öne çıkarmaktan çok azaltmak için kullanılıyordu. Bu formül Kurtuluş Savaşı'nda "Müslüman Milliyetçiliği" bağlamında -eğer tek değilse- nispeten seyrek olarak görölse de,

Cumhuriyet'in kuruluşundan sonraki kullanımı Türk milliyetçiliğindeki ırkçı düşüncenin içselleştirilmesinde özellikle önemlidir.

Türk milliyetçi düşünceleri ırkçı fikirlerle daha önceden tanışmışlar- dı, 20'li yıllar da bu döneme göre

yurttaşlarının büyük çoğunluğunu içine alabilecek bir Türk kimliği tanı- mına artan bir ilgi gösterdi.

Yeni bir devletin ulusal bir tarihya- zımı ve ulusal semboller oluşturma ihtiyacının ötesinde, Kemalistlerin homojenleşmeye ve laikliğe verdik-

Devletin meşruiyetini radikal laiklik bağlamında yeniden tanımlama problemini aşmak için. İslami sembollere daha az yaslanan yeni bir ulusal kimlik anlatımı kurulmasına ihtiyaç vardı. 1929'da, istikbaldeki üretime temel olacak olan Türklerin "evrensel tarih"i üzerine çalışma başlatıldı ve Türk Tarihinin Ana Hatları olarak 1930'da basıldı.

İttihad Terakki'nin Selanik kökenli önderlerinden Dr. Nâzım Bey. Jön Türk hareketi içinde öne çıkmış "dönemlerin" sayısının araması, kimin "dönme" olduğu yolundaki tartışmayı hızlandırıyordu.

Ahmet Evic'inin, *İttihad ve Terakki' Liderlerinden Dr. Nâzım Bey* adlı kitabından.

belirgin bir yükseliş işaret eder. 1925'ten itibaren ırk göndermeleri Türk ulusal kimliğinin dilinde gittikçe artan temel bir rol aldı.¹² Yine de Türk ulusal söylemindeki vurgunun değişen dengesi ideolojik bir uyanıştan çok faydacı bir tercihten kaynaklanır. Devletin laik yanının güçlenmesi ve herkesçe "Türk Devrimi" olarak bilinen reformlar, devlet ile toplum arasındaki ilişkiyi ve devletin meşruiyetinin doğasını dramatik bir şekilde değiştirdi. Süreç içerisinde devlet, politik kimliğin İslami sembollerine karşı durma işlevi göre- bilecek ve halihazırda Cumhuriyet

leri önem, milliyetçiliğin nüfus tara- fından daha çok benimsenmesi ve devletin meşruiyetinin İslami sem- bollere bağımlılığının azaltılması için yeni devletin milliyetçiliğinin incel- tilmesini zorunlu kıldı. Milliyetçi hükümetin merkez konusu olan laiklik hedefi, kendisini Sévres'den Lozan'a taşıyan milliyetçi hareketin "Müslüman Mutakabati"ni de dina- mitledi. Kürt kimliği sorusu, ulusal mücadele boyunca ortak Müslüman kimliği yolundan geçermi ama devle- tin laik eğilimleri daha belirgin hale geldikçe, Müslümanlığa bu vurguyu yapmak zorlaştı. Daha da doğrudan, 1925'te gelişen Şeyh Said İsyanı ve peşi sıra patlayan bir dizi ayaklan- ma, gittikçe laikleşen bir devlete Kürt sadakatını muhafaza etmenin zorluklarını ortaya serdi.

Mantiken yeni Cumhuriyet için- de birçokları, Kurtuluş Savaşı'nda uğruna savaştığını devlet bu maydu, diye düşünmüş olmalıdır. Memnuniyetsizliğin ne kadar yaygın ve derin olduğu açık bir sorudur ve tam bir cevap vermek zordur. Arşiv kaynakları kısıtlıdır; devletin kontrolündeki yayın organları top- lumsal destek konusunda güvenilir bir gösterge değildir. 1930'da İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, bir kararname ile ramazan ayı boyunca devlete karşı "kötü kalpli kişilerin propaganda ve dedikodu"sunda artış olabilece-

ği konusunda uyarıda bulunur ve bunun tekrareden bir problem olduğunu zımnen göstermiş olur.¹³ Erken dönem Türkiye Cumhuriyeti'ne ilişkin konsolosluk raporları ve gezginlerin anlatıları hem enerjik bir yurtseverliği ve hem de derin bir memnuniyetsizliği yansıtır. Örneğin Harold Armstrong İstanbul'daki bir karşılaşmayı naklediyor:

"Hoca bir dakika bana baktı ve sonra hararetli bir tirada başladı. Nefret doluydu — tekke (shrine) ve camiler¹⁴ kapatılmış, din, dinsiz hükümet tarafından öldürülmüştü; dine ait paralara el koymuşlardı, cami görevlileri aşıktan ölüyordu ve dinin gereklerini yerine getirmiyorlardı; insanlar gelip dua etmek istiyorlardı ama korkuyorlardı.

Satıcılar müdahale edip hükümet karşıtı keskin nefret havasını kontrol etmeye çalıştılar ve sonunda başar-

subap"ları olarak düşünülen- çok da istemeden Kemalist hegemonyanın ciddi rakiplerine dönüşme ihtimali uyandırmaları ve derhal kapatılmalarıydı. Devletin meşruiyetini radikal laiklik bağlamında yeniden tanımlama problemini aşmak (address) için, İslami sembollere daha az yas-

-Bizans'ın istisna olduğu ima edilecek- kaynağı oluyordu.

Bu atılımın en önemli sebeplerinden birisi, Cumhuriyet'in etnik farklılığı sorununa işaret etmesidir. Türk ırkının Anadolu'daki antik medeniyetleri kurduğu iddiasında bulunmakla,

Tunceli'deki olaylardan sonra, Elazığ'da mahkemede sanıkların toplu fotoğrafı.

Fahri Bulut, Derinim Kışkırtıcı Evrensel Basın Yayını 2006, İstanbul.

Tarih tezinin ırk birliği mantığı, Türk milliyetçilerinin Türklük anlayışlarındaki temel yarılmaları gösteren, tutarlı bir ideoloji yaratma yolundaki ilk büyük çabayı temsil eder. İrkçi dil Türk milliyetçi söyleminin merkezine daha da yerleşirken, Türk milliyetçiliğindeki iç gerilimleri esasından değiştirmede; daha çok bu gerilimlerinin ifade edildiği dili değiştirdi.

«İhtar. Avlunun kapılarının birinden bir polis geçiyordu. Gözlerine bir korku yerleşti — eski günlerde sorunlarını bastırılmış fısıltılarla anlatan Hristiyanların gözlerinde gördüğüm aynı korkuyu; hafiye veya ajanlar tarafından dinlendikleri korkusu, ından ve idam korkusu.»¹⁵

Kürt isyanlarının ne dereceye kadar öncelikle dini veya ulusal oldukları da süregelen tartışma konularından biriydi ama bu hareketlenmede yeni rejimin laikliğinin kilit bir rol oynadığı açıktır.¹⁶ Belki en etkili olan, iki dönemde Mustafa Kemal politik sistemi kısa süreliğine muhalefete açtığı (1924-25 ve 1930'da) halkın ipekşiyonun çok güçlü olması ve yeni partilerin -başlangıçta "emniyet

lanan yeni bir ulusal kimlik anlatımı kurulmasına ihtiyaç vardı. 1929'da, istikbaldeki etkinliklere temel olacak Türklerin "evrensel tarih'i üzerine çalışma başlatıldı ve *Türk Tarihinin Ana Hatları* olarak 1930'da basıldı.¹⁷ Bu program ve teorisinin topluma uyarlanması, 1932'de toplanan 1. Türk Tarih ve 1. Türk Dili kongreleriyle neticelendirildi.¹⁸ Bu teoriler -milliyetçi tarih yazımında bilinsin veya bilinmesin- Türklerin ulusların ilk ve en büyüğü olduğunu ve binlerce yıl evvel Orta Asya'dan yayılarak Eski Çin, Hindistan ve daha da önemlisi Yunan ve Roma dahil olmak üzere büyük medeniyetlere uygarlık getirdiklerini ispatlamaya giriştiler. Böylelikle Türkler, Anadolu'da yerleşen ilk halk ve bütün medeniyetlerin

geniş Kürt nüfusunun Türk ulusu içine nasıl yerleştirileceğiyle ilgili müşkülür atlanmış olabildi. Doğu Anadolu'da bir dizi sert ayaklanmanın etkisiyle Kürt azınlığın sıkı birliği en üst seviyeye çıktı. Türklük popüleri Müslüman kimliğinden bağımsızlaştıkça, Kürtlük daha tehdit edici bir hal aldı. Türk Tarih Tezi Kürt sorununa kolay bir cevap verdi: Kürtler Türkçeyi unuttu Türklerdir.

Bilimsel olmayan tarih tezinin gerekçelikten uzak amacı politiktir ve tek başla dört büyük kuş vurma hedefliyordu. 1. Avrupa ırkçı düşüncesine cevap veriyor ve Türkleri ve Türk tarihini Asya'nın "sarı" ırklarından çok, Avrupa'nın "beyaz" ırkları arasına yerleştiriyordu. 2. Yunan, Suriye

ve Ermeni iddialarına karşı, Türklerin Anadolu'daki kadimliğini ispatlamayı amaçlıyordu. 3. Avrupa normlarının esasen ilk olarak Türk dehasından çıktığını ileri sürerek bunlarının kabulünü "dogallaştırma"yı amaçlıyordu. 4. Bu tartışma bakımından en önemlisi de, yeni Cumhuriyet'in

Dersim İsyanı'nın bastırılmasında 10 binden fazla insan ölmüştü.

Faik Bulut, *Dersim Raporları*, Evrensel Basın Yayınları, İstanbul.

bütün vatandaşlarının (en azından Müslüman vatandaşların) -asırlar veya binyıllar içinde dillerini yitirmiş olabilecekları argümanı-yla- orijin ve ırksal olarak kendi özerlerinden geldiğini, yani Türk olduklarını söylemeyi amaçlıyordu.

Türklerin tarih öncesi göçleri gibi zorlama argümanlar hüsnü kurunu olarak değerlendirilse de, kimlikle ilgili ırkçı metaforlar kullanıp antik Anadolu'yu Türk mevcudiyeti ile bütünleştirerek tarih anlatımı kurmakta esasen bir terslik yoktu. Gerçekten de Avrupa'da 20'ler ve 30'lardaki ulusal kimliğe kısa bir bakış gösterir ki, böylesi ırk esaslı anlatılar dönemin bilimsel çalışmaları içinde hâkim bir akımdır. Ayşe Özdemir ve Wendy Shaw, Avrupa'daki bilim çevreleriyle yakın ilişkiler içinde Türkiye'deki bilimsel çalışmaların hangi uca doğru geliştiğini göstermiştir.¹⁹ Ayfer Karakaya-Stump'un işaret ettiği gibi, 19. yüzyılın sonlarından itibaren Batılı bilim insanları tarih tezini yaptığı gibi antikite ve şimdiki Anadolu arasın-

da aynı bağlantıyı kurdular. (Ancak yine de kabul etmek gerekir ki, eski Anadolu'nun Türkçe konuştuklarını ileri sürmediler!)²⁰

Atatürk'ün evlat edindiği ve Türk Tarih Tezi'nin gelişmesinde anahar rolü olan Afet İnan, Eugene Pittard'ın rehberliğinde yaptığı Anadolu kafatasıyla ilgili doktora çalışmasında, ortak fizyoloji yoluyla Hititlerle modern Türkler arasındaki bağları göstermeye çalışır. İnan, hayli oturmuş bir gelenekle çalışıyordu.²¹ Royal Geographic Society'ye 1884'te hazırlanan bir raporda Sir Charles Wilson, Nigde'deki insanlar ile Hitit anıtlarındaki çizimler arasındaki benzerliğe dikkat çeker ve "yerleşik Müslüman nüfusun... yerli ırklardan olduğu"nu yazar.²² 1911'de, "Batı Asya'nın Erken Dönem Nüfusu" adlı makalesinde Felix von Luschan, Anadolu'nun çağdaş nüfusunun kafatası tipleriyle arkeolojik kalıntıları mukayese eder ve bunların, yerli Hititlerle sonraki Sami ve Kuzeyli ısıtılarının kısmi etkisinin karışımını temsil ettiği sonucuna varır.²³

Tarih tezinin Avrupa bilim çevrelerindeki akımlarla olan bağlarına rağmen, hamlenin zamanlaması ve hükümet politikasına yakınlığı onun faydacı (utilitarian) köklerine işaret eder. Tarih tezindeki ırk birliği önermesi, Türk milliyetçilerinin Türklük anlayışlarındaki temel yarımaları gösteren, tutarlı bir ideoloji yaratma yolundaki ilk büyük çabayı temsil eder. Bununla beraber, bu anlatı farklı topluluklar tarafından değişik şekillerde ve farklı ölçülerde ciddiye alındı. ırkçı dil Türk milliyetçi söyleminin merkezine daha da yerleşirken, aslında Türk milliyetçiliğindeki iç gerilimleri değil, bu gerilimleri ifade edildiği dili değiştirdi. Esasen bu ayrılıklar silinmeye çalışılırken çatlağın varlığı değişmedi, ama artık milliyetçiler bunları konuşmak için yeni yollara sahiptiler.

Kürtlerin temel bir konu olarak kalması sürpriz değildi. Bu dönemde Türklerden farklılıkları inkâr edilirken, Kürt nüfusu asimile etmekte

süre giden başarısızlığı tanımının bir yolu olarak, "Dağ Türkü" deyimini geliştirildi. Kürt dili Türkçenin bir lehçesi olarak sunuldu ve insanların "gerçek dil"lerinin bozulması olarak tarif edildi.²⁴ Mesut Yegen'in belirttiği gibi, devlet ilaveten "eşkıya", "mürtecî" gibi değişen, "kodlanmış terimler" kullanıyordu; böylece Türk resmi makamları varlığını inkâr ettikleri Kürt sorununu tartışabiliyorlardı.²⁵ Bu kodlama, kamuya yapılan resmi bildirimlerde temel bir unsurdur ve Celal Bayar'ın, sonraları maliye bakanı, 1936 yılında gizli bir raporda yazdığı gibi, "eğer Kürtler resmi makamlar tarafından ayrılmış bir unsur olarak tanımlandıklarını duyarlarsa bu olumsuz bir reaksiyon doğuracaktı".²⁶ Yine de dönemin resmi iç raporlarında Kürt kimliğine yapılan açık atıflara sık rastlanır.²⁷ Bu açık şüphe ve dışlamaya karşın, Kürtler ve diğer Müslüman grupların çoğu (ama hepsi değil) Türkleşme potansiyeline sahipmiş gibi gözü-küyorlardı. Türk bürokratların çoğu için ırk söylemi buna ulaşmak için bir araçtı.

Türk Tarih Tezi'nin ırkçı söyleminde ne derece basit bir kodlama kullanıldığı, 1942 yılında Halit Önarar tarafından İçel bölgesi için hazırlanan bir soruşturma raporunda görülebilmektedir.²⁸ Önarar raporunda, Eti (Hitit) Türklerinden bahsederken açıkça Arapça konuşan Nusayrilere gönderme yapar. "Eti (Hititleri) terimi 30'ların sonuna doğru Türk Tarih Tezi'ndeki akıl yürütmenin sonucu olarak geliştirilmiş ve münazaralı Iskenderun savağındaki Türk tezlerini desteklemek için tasarlanmıştı. Bu argümana göre -Türkçe konuşan büyükçe bir nüfusa ilaveten- Iskenderun'un Arapça konuşan nüfusu ırk olarak Türk idi, ancak adillerini unutmuşlardı.²⁹ Gerçekten de Fransa ile uzun tartışmalardan ve kısa yarı bağımlı bir dönemden sonra bölge, Hatay (Hititlerin ülkesi) Vilayeti, Türkiye Cumhuriyeti'ne dahil edildi. Bütün Türk Tarih Tezi gibi, bu formülasyon da bölgedeki etnik ve dini karmaşayı silmeye hizmet ediyordu. Elizabeth Angell'in

belirttiği gibi, "Hatay'ın tarihsel ve etnik anlamda bir Türk toprağı olarak (yeniden) icadı Kemalist devletin bu sancaktaki etnik bölünmeye cevabıydı".³⁰ Yine de Önarın, yeni vatandaşların birçoğuna daha az "kardeş Türk" ama daha çok siyasi yapı içindeki tehlikeli yabancı unsurlar nazarıyla bakıyordu. Onlardan birinin, Ali Cevat İnâl'in parti içinde iktidar pozisyonuna yükseldiğini ve güvenilemeyeceği uyarısını yapıyordu. Daha da önemlisi şu uyarıydı:

"Burada Araplar var. Burada Arapça konuşan Hristiyanlar ve (ayrıca) Eti Türkleri var. Bunların sayısı durmadan artıyor. Kendilerine kalırsa hususiyetlerinden ve milliyetlerinden ayrılmaya da niyetleri yok."³¹

Buradaki ırk söylemi, "Türk Etiler", tabii ki Türkiye'nin birliği ve kadimliğinin altını çizmeyi hedefliyordu ve 1919'da yapılan tartışmaların bir tekrarı gibi gözükiyordu. Yine de Önarın bu söylemi, Türkiye demografisi için bir tür dilbilimsel hıleye göre daha uygun bir çözüm olarak görüyordu. O, tam da "Türk Etiler"den bahsetmek istiyordu ama onların gerçekte ne olduklarını, yabancı bir unsur-biliyodu; farklılıklarından dolayı potansiyel bir tehlike. İlk önce kontrol, sonra da asimile edilmeliydiler.

Çoğu zaman tarih tezinin temsil görümlerine hiç önem verilmedi. Nüfusun geniş bir kesimi farklı derecelerde şüphayla karşılaştı ve köylerdeki hükümet raporları, nüfusun Müslüman olduğu durumlarda bile "Türk olmayanlar"dan bahsetmeye devam etti.³² Yeni göçmenlerle yerliler arasındaki gerginlikleri ele alan Bayındır'ın bir raporu, yerel idarelerden birini, genelde "dönme" kelimesinin karşılığı olarak kullanıran "Selanikli" olarak tarif ediyordu.³³ Müslüman Roman bilhassa şüpheliydi, bunun yanı sıra, Türkiye'ye göçmesi bilhassa yasaklanan "göçmen (çingeneler)", ajanlar, anarşistler ve Türk kültürü ile bağ olmayan bireyler de şüpheliydi.³⁴ Bir zamanlar (ve halen) Avrupa'nın büyük kıs-

mında olduğu gibi, Cumhuriyet içindeki Roman cemaatleri yabancı ve tabiatları itibarıyla suçlu muamelesi gördü. Örneğin 1941'de Zonguldak bölgesi için hazırlanan bir soruşturma raporu, hakkında Türk komşularından çalma ve onları suistimal suçlamaları olan bir Roman'dan kötü söz

yan bir demecinde, Türkçe konuşan Hristiyanların, Yunanistan'la yapılan nüfus mübadelesiyle gönderilmelerinin büyük bir yanlış olduğuna, dinlerine rağmen onların "gerçek Türkler" olduğuna inanıyordu.³⁵ O zamanlar, Anadolu'da Türk Ortodoksları tezi tabii çok tartışma-

Doğu Anadolu'daki bir dizi sert ayaklanmanın etkisiyle Kürt azınlığın sıkı birliği en üst seviyeye çıktı. Türklük popüler Müslüman kimliğinden bağımsızlaştıkça, Kürtlük daha tehdit edici bir hal aldı. Türk Tarih Tezi Kürt sorununa kolay bir cevap verdi: Kürtler Türkçeyi unutmuş Türklerdir.

eder.³⁶ 17 Mayıs 1940'ta yazılmış bir müfettiş raporu, Çankırı için Arap kökenli bir yerel yöneticinin uygunluğunu sorgular ve retorik olarak sorar: "Filistinli bir baş müfettişin olumlu olduğu söylenebilir mi? Bu türden insanlar yönetim mekanizmalarından uzak tutulmalıdır."³⁷ Mayıs 1942'de Kırşehir bölgesinde Türkçe konuşan Alevi nüfus dikkat çekecek kadar hakaretlerle dolu bir rapora konu olurken, Çerkesler ve Abhazlar hakkındaki bir başka rapor bunların devlete karşı hareketlerinden ve kökten dinci tutumlarından şikâyet eder.³⁸ Açık ki, devletin çoğu memuru için tarih tezinde bahsedilen Türk birliği sadece kamu tüketimi içindi ve ne gerçeği yansıtıyordu ne de bu memurlar için özel bir sınırlama getiriyordu.

Yine de Türk elitinin bütün kesimleri, Türk Tarih Tezi'ni cahilleri kandıracak bir yalandan ibaret olarak görmedi. Irka yapılan vurgunun sonuçlarından biri, Türkçe konuşan gayrimüslimlerle Türk devletinin ilişkisini değiştirme potansiyeli idi. Ulusal bir yayın olan ve devlet tarafından finanse edilen Halk Evleri'nin çıkardığı *Ülkü* gazetesinde çıkan bir makale, Anadolu'da Türkçe konuşan Ortodokslar ve Gregoryenlerden bahsederek.³⁹ Tanrıöver der ki, Atatürk ölümüne yakın bir dönemde, ilginç ve doğrulanması mümkün olma-

ya açtı: Türkiye'de bu grup muhtemelen birkaç yüzü geçmiyordu.⁴⁰

Yine de bu hamle, özellikle yaygın olarak konuşulan bir meselede, şimdiki Moldova sınırlarında yerleşmiş bulunan Ortodoks Gagavuzlar meselesinde, Türkçe konuşan nüfusa bakışta kendini belli etti.⁴¹ 1936'da yazan Yaşar Nabi Nayır, Gagavuzların "etnik ve dilsel" olarak Türk olduklarını ve bu yüzden Türkiye'ye gelmelerine izin verilmesi gerektiğini ileri sürüyordu.⁴² O tarihte bu bölge, Hamdi Suphi Tanrıöver'in Türk Ocakları kapatıldıktan sonra diplomat olarak gittiği Romanya'nın parçasıydı. Tanrıöver uzun süre Türk ırkı düşüncesine bağlı kaldı, Romanya'daki Türk nüfusuna canlı bir ilgi duydu ve onların hepsinin Hristiyan veya Müslüman olduğuna bakılmadan Türk vatandaşı olmaları gerektiğini ileri sürdü.⁴³ Hatta İstanbul'a döndükten sonra birçok Gagavuz öğrencinin evini yurt olarak karşılıksız kullanmasına izin verdi.⁴⁴ Bir kısım yazarlar Gagavuz meselesini, hiçbir zaman kitlesel bir göç meydana gelmediği için Müslüman ve Türk kimliği birliğine bir örnek olarak değerlendirdiler. Kitlesel bir Hristiyan göçü fikrine bazı üst düzey karşı çıkışlar olduğu kesinlikle doğrudur. Örneğin Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak bu plana şüp-

heyle bakıyordu.⁴⁵ Bu tutum yaygın değildi, buna rağmen planın mimarı Tanrıverbaşarsızlığı, Romanya'daki Sovyet işgaline bağlar ve Türklerin isteksizliğine değil.⁴⁶ Gerçekten de küçük bir grup Gagavuzun öğrenci olarak gelip sonunda vatandaş oldukları süreç başladığında, hükümetin tercihi böylece göçmenlerin kimlik kartlarını "Hristiyan Ortodoks"tan çok "Ortodoks Türk" olarak doldurmak olmuştur.

Genel olarak bakıldığında, her şeye rağmen gayrimüslimler ırkın birleştirici metaforuna dahil edilmediler. Kürtler gerçek kimliklerinden sapmış Türkler olabilirlerdi ama gayrimüslimlerin yabancılığı devam etti. Nazan Maksudyen bu konuların,

eder. Özkaya'nın özellikle ilgilenmediği, Yahudilerin resmen isimlerini değiştirip, kendi deyişle "Türk ve Müslüman" isimler almalarıydı.⁴⁷ Bunun yasalara aykırı olmadığını kabul etmesine rağmen, Özkaya onların çocuklarının da Türk isimleri alacağı ve ne yapılırsa yapılsın, onun tarifiyle. "gerçek Türk"ten ayrımlarının mümkün olmayacağı endişesine kapılmıştı.⁴⁸ Burada nüfusun karışması ve gelecekte kimin "gerçek Türk" olduğunun tespit edilip edilemeyeceği konularıyla ilgilenen ırkçı düşünce mevcuttur. Irkın bu kullanımı, Türk Tarih Tezi'nin birleştirici ırk söyleminden temelden farklıdır ve devletin retoriği bir yana, gayrimüslimlerin ne derece "yerli yabancı" olarak kaldığını gösterir.

bile bölgedeki nüfusun onda birinin düpedüz öldürüldüğünü tahmin eder. Geri kalan nüfusun çoğu yerel ağları kırmak, sistemi desteklemek ve Türkleşmeyi kolaylaştırmak için cebren yeniden yerleştirilmişlerdi. Her şeye rağmen kitlesel ölümlerin değil fakat kültürel yok etmenin ve asimilasyonun amaçlandığının altı çizilmelidir.⁴⁹

20'lerin sonu, 30'lar ve 40'lar boyunca Kemalistler, ırkçı söylemi farklılığı tarif etmek ve farklı Müslüman nüfusları dile ve elit Türk kültürüne tam olarak asimile etmek için kullandılar. Bu stratejinin seçimi, Avrupalı usullere ait söylemin basitten öte bir benimsenişini temsil eder. Bu aynı zamanda, devletin amaçları göze-

Her şeye rağmen, gayrimüslimler ırkın birleştirici metaforuna dahil edilmedi. Kürtler gerçek kimliklerinden sapmış Türkler olabilirlerdi ama gayrimüslimlerin yabancılığı devam etti. Nazan Maksudyen bu konuların, günümüzde de ırkçı bir temelde Müslümanlar ve gayrimüslimler arasındaki ayrılığı düzenli olarak vurgulayan Türk antropolojik düşüncesinde güncelliğini koruduğunu göstermiştir.

ırkçı bir temelde Müslümanlar ve gayrimüslimler arasındaki ayrılığı (Müslüman nüfus içinde yapılmadığının altını çizmek gerek) düzenli olarak vurgulayan iki savaş arası Türk antropolojik düşüncesinde varlığını koruduğunu göstermiştir.⁵⁰

Ordu'da 1940 yılında kaleme alınmış bir müfettiş raporu, belki 500 kişilik küçük bir Ermeni cemaatinden bahseder. Raporun yazarı Kayseri Mebusu Hilmi Kılıç, bu grubun şikâyet edecek kötü bir şey yapmamış olduğunu kabul etmesine rağmen, "bu küçük ekaliyetin Ordu'daki mevcudiyetinin iyi olmadığını" sonucuna varır.⁵¹ Bundan fazlası, Giresun Parti Şefi Dr. Nuri Özkaya'nın şikâyetlerinde vardır. CHP Genel Sekreterliğine yazdığı bir mektupta, Trakya ve İstanbul'dan Giresun'a göç etmiş Yahudi ailelerden şikâyet

Türkiye Cumhuriyeti'nde Kürtler ve Çerkesler gibi Müslüman azınlık grupları için asimilasyon kapısı açıktı. Söz konusu asimilasyonu çoğunlukla Türkçe kullanımı yaygınlaştırmak, etnik ve dini farklılıkların önemini azaltmaya çalışmak şeklinde oluyordu. Nüfusun Türkleşmeye açık görüldüğü yerlerde müfettişler derhal ilave devlet aktivitesi talep ediyorlardı. Aynı zamanda, böyle asimilasyoncu çabalar özellikle Kürt Alevi bölgesi Dersim'de olduğu gibi, kapsamlı bir yerleştirme programıyla çocukların ailelerinden ayrılmaları ve büyük ölçekli devlet şiddeti gibi uygulamaların da görüldüğü özel bir vahşete yol açabiliyordu. Ölümlerin toplamı on binleri buluyordu ve bazı kaynaklara göre kimyasal silahlar da kullanılmıştı.⁵² Dersim'in bastırılması sırasındaki ölü sayısı tartışmalı olmasına rağmen, resmi makamlar

tilerek bu teorilerden yararlanmak için gözü kapalı yapılmış seçici bir uyarlamadır. Onun uyarlanmasında, farklılığı tarif ederken Türk ırkçılığının sadece ikincil bir yeri vardır. Bazen bu şekilde kullanılmasına rağmen, insanların zihni haritalarında din ve sadece dini kimlik bulanıklaştığında, farklılıkları keskinleştirmek için ırk zaten vardı.

Türk ırkçılığının esas amacı, Müslüman nüfusu, arasındaki farklılıkları silerek bir şekilde asimilasyona zorlamaktı. Yeni laik Cumhuriyet'te din merkezden uzaklaştırılmıştı ama ırk, bu dini bölünmeler için yeni bir biyolojik zemin yaratılmasına yardımcı oldu.

YÜZ YIL ÖNCESİNDE, SUR İÇİ İSTANBUL'UNUN
SANAT VE EĞLENCE MERKEZİ

ESKİ DİREKLERARASI TİYATROYA HASRET!

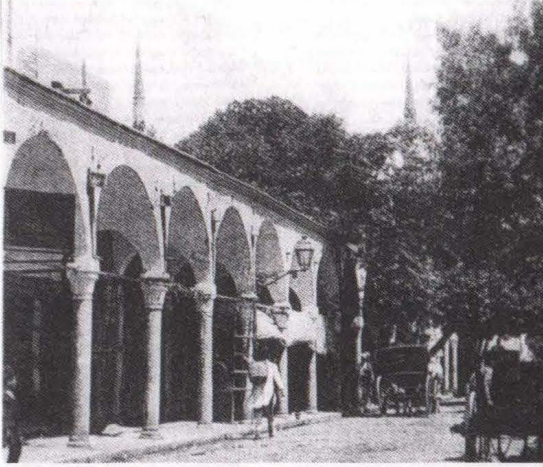
ESER TÜTEL

Tam olarak neresi miydi Direklerarası? Günümüzdeki Vezneciler Caddesi'nin başı ile Şehzadebaşı Camisi arasında kalan yer. Adı, caddenin sağındaki Damat İbrahim Paşa Külliyesi'ne gelir sağlamak amacıyla inşa ettirilen dükkânların önündeki mermer sütunlu revaklardan gelmekteydi. Bu mermer sütunlar zaman içinde istismaklar ile yok olmasına rağmen, İstanbul halkı buraya daha uzun zaman Direklerarası demekle devam etmişti. Ta Bizans döneminde bile burası sur içi İstanbul'unun önemli bir merkeziydi.

Direklerarası'nın
19. yüzyıldaki
görünümü.

Tümlütograllar
Eser Tütel'in
arşivinden
sağlanmıştır.

Bu iki büyük
tiyatronun
bulunduğu yerde
günümüzde bir
sıra dükkân
sıralanıyor:
Tatlıcı,
bağlamacı,
saatçi,
gümüşçi,
ayakkabıcı,
telefoncu,
kuaför ve
berber...
Ve, daha neler
neler...

Sur içi İstanbul'unun, yüz yıl kadar önce önemli bir eğlence ve sanat merkezi vardı: Direklerarası... Bizans Levantenleri nasıl 19. yüzyılın ortalarından başlayarak şehrin Rumeli yakasında Beyoğlu'nu bir eğlence, alışveriş ve kültür merkezi haline getirmişlerse, geride bıraktığımız yüzyılın başlarında da sur içi İstanbul'unun sakinleri bunun benzerini Direklerarası'nda meydana getirmişlerdi. Direklerarası denince, eski İstanbul halkının gözlerini önünde haklı olarak başta tiyatro ve sinema olmak üzere cambaz, hokkabaz, meddah, karagöz, kukla gibi geleneksel seyir türleri beliriverirdi. Hatta, seyrek yapılsa da, pehlivan güreşleri ve at cambazlarının gösterileri de... Özellikle ramazanlarda aileler evlerinden çıkarak doğruca Direklerarası'na tiyatro seyretmeye, kanto ya da saz dinlemeye koşardı. Böylece gündüzleri hayli تنها olan bu cadde akşamları birden canlanır, kalabalık gecenin geç saatlerine kadar dağılmaz, oyunlar, kantolar, eğlenceler, gösteriler bilmek bilmezdi.

Tam olarak neresi miydi Direklerarası? Günümüzdeki Vezneciler Caddesi'nin başı ile Şehzadebaşı

Camisi arasında kalan yer, Adı, cadde-
nin sağındaki Damat İbrahim Paşa
Külliyesi'ne gelir sağlamak amacıyla
inşa ettirilen dükkânların önündeki
mermer sütunlu revaklardan gelmek-
leydi. Bu mermer sütunların zaman
içinde istiklakler ile yok olmasına
rağmen, İstanbul halkı buraya daha
uzun zaman Direklerarası demek-
ten vazgeçmemişti. Ta Bizans döne-
minde bile burası büyük caddeler-
nin keşiştiği yer olması bakımından
sur içi İstanbul'unun önemli bir
merkeziydi. Ayasofya'nın önleriden
başlayıp Şehzadebaşı'na gelen
Mese adlı önemli bir yol burada biri
Edirnekapi'ya, öteki Altın Kapı'ya
uzanan iki ayrı cadde halinde uzayıp
giderdi. Bu önemli kavşak noktası-
nın adı Philadelphion'du o zamanlar.
Burası, fetihten sonra da yıllarca
önemini korumuştur. 1800'lü yılların
sonlarına doğru da açılmaya başla-
nan çayhane, kahvehane, kiraathane

karşısında da iki kat localarıyla
Hasan ve Şevki efendilerin tiyatroları.
Ferah Tiyatrosu'nda, uzun bir
süre Osmanlı Dram Kumpanyası adı
altında Mınakyan Kumpanyası oynamış-
tı. Oyunların hemen hepsi de o
günlerin romantik melodramlarıydı.
Hasan ve Şevki efendilerin tiyatrolarında ise önce esas oyun oynanır,
sonra sıra kantolara, düettolara gelir
ve Hasan ve Şevki Efendi'nin başrolü
oynadıkları bir komediyle gece sona
erdirilirdi.

Zaman içinde hangi tiyatrolar mı
açılmıştı burada?

Çook! Şems Tiyatrosu, Mınakyan
Tiyatrosu, Abdürrezzak Tiyatrosu,
Benliyan Kumpanyası gibi o günle-
rin önde gelen tiyatroları. Ve Turan
Tiyatrosu, Felek Sineması, Hilâl
Sineması, Meşrutiyet Tiyatrosu, Kâgır
Tiyatro, Sanayi-i Nefise Mektebi

Direklerarası'nda başlıca üç önemli tiyatro vardı: Ferah Tiyatrosu, onun karşısında da iki kat localarıyla Hasan ve Şevki efendilerin tiyatroları... Bu Ferah Tiyatrosu'nda, uzun bir süre Osmanlı Dram Kumpanyası adı altında Mınakyan Kumpanyası oynamıştı. Oyunların hemen hepsi de o günlerin romantik melodramlarıydı.

ne, tiyatro ve eğlence yerleriyle kısa
zamanda bir eğlence merkezi haline
gelmişti.

Direklerarası yalnız geceleri tiyatro,
meddah ya da karagöz seyretmeye
gelen halkın rağbet ettiği bir eğlence
merkezi değil, aynı zamanda dö-
nemin entelektüel kesiminin de ilgi
gösterdiği bir yer olmuştu. 1880'den
sonra bu cadde üzerinde birkaç
tiyatro binası yapılmış, oyuncular
ila izleyiciler de bu baskı tavanlı,
derme çatma iskemlelerin yan yana
sıralandığı, sigara dumanıyla dolan
eski mekânlardan kurtulmuşlardı.

DIREKLERARASI'NDA TİYATRO VAR

Direklerarası'nda başlıca üç önemli
tiyatro vardı: Ferah Tiyatrosu, onun

Tiyatrosu, Sahn-i Musiki-i Osmani
Tiyatrosu, Bizans Tiyatrosu, İstanbul
Tiyatrosu, Küçük Kâgır Tiyatro,
Şark Tiyatrosu, Millet Tiyatrosu,
Ferah Tiyatrosu, Malûl Gaziler
Millet Tiyatrosu... Bu arada Fevziye
Kıraathanesi de tadil edilmiş, önce
Emperyal Tiyatro, sonra Millî Sinema
adlarını almıştı. Bu tiyatro ve sine-
maların hepsi elbette aynı zamanda
faaliyet göstermemiş, yarım yüzyıl-
dan fazla bir zamana yayılmışlardı.
Sayıca bu kadar çok tiyatro ile sine-
manın faaliyeti gösterdiği böylesine
renkli, böylesine önemli bir caddeye
İstanbul'un Broadway'i denmezdi de
ne denirdi!

Bu salonlarda hangi sahne sanat-
kârları sanatlarını icra etmişti?
Başta Kavuklu Hamdi (1841 ?-1911),
Abdürrezzak (1835-1914), Küçük

İsmail (1854-1928), Naşit (1886-1943),
Şevki ve Kel Hasan (1874-1929) gibi
büyük halk oyuncuları. Bu sanat-
kârlar Direklerarası'ndaki kiraat-
hanelerde seyirci karşısına çıkmış,
kendilerini izleyenlerin gönüllerini
fethedip burada gerçek birer şö-
ret sahibi olmuşlardı. Direklerarası
aslında yalnız sinemaların, tiyatroların
karşılıklı sıralandığı bir
eğlence merkezi değildi. Bu cadde
üzerinde kiraathane de vardı, ecza-
ne de, su da, manav da, fırın da vardı,
fes kalıpcısı da. Kısacası Direklerarası,
özellikle akşamdan
başlayarak dolu dolu yaşanan, gelip
geçeni hiç eksilmeyen, canlı, hare-
ketli bir caddedydi. Öyle ki, sur içi
İstanbul'unun Beyoğlu'suydu diye-
bildiriniz Direklerarası'na. Ancak
toplumun kendine has kültürünün
yeni bir hayat tarzı için yetersiz

Ferah Tiyatrosu'nun girişinde bir varyete reklâmı: Girişin üstünde büyük harflerle "Beynelmilel Varyeteler" yazmakta... Şov yapan tavşan kızlar... Burunun ucundaki topu dengede tutan fıkırlar... Sürtüstü yatan arkadaşının tabanlarına yerleştirdiği merdivende denge gösterisi yapan akrobatlar... Ve sehpâ üstünde hâkıcısına kükreyen vahşi bir kaplan... Hepsi Ferah Tiyatrosu'nun sahnesinde!

kalmaya başlamasıyla birlikte, halk da Beyoğlu'na rağbet eder olmuştü. Böylece, sonunda Direklerarası da eski canlılık ve hareketliliğini kaybetmişti.

Bakın, günümüzde nesli neredeyse tükenen, halen seksenli yıllar-

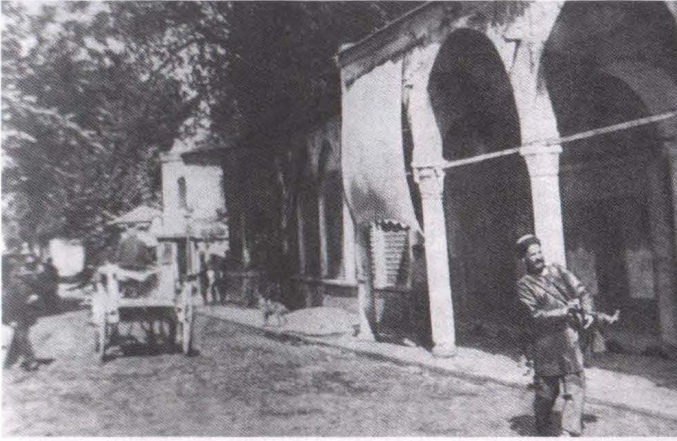
Cadde, Saraçhanebaşı'ndan başlar. Vezneciler'e doğru devam ederdi. İşte bu caddenin üzerinde, bugünkü Belediye Sarayı'ndan başlayarak uzanan, bugün yazık ki yerinde olmayan, üzeri arkadlı bir kısım vardı. Burada yan yana muhtelif dükkânlar sıralanırdı. Revaklı yeri tutan bir sıra

benim fes de bir daha çıkarılmamak üzere sandığa kaldırıldı.

Fesçiden sonra lekeci gelirdi. Buraya lekelenen elbiseler verilip bir güzel temizletirilirdi. O zamanlar günümüzdeki gibi, her türden lekeyi kökünden söküp atan kimyevi ilaçlar nerede? O günlerin imkânlarıyla ancak yağ lekeleri çıkartılabilirdi. Lekeci, lekenin üstüne bir tür çamur sürer ve kurumaya bırakırdı. Meğer benim çamur sandığım nesne bir tür yağ emici kil imiş! Bu kil kuruyunca fırçalanarak çıkartılır ve şaşılacak şey, ama lekenin çıktığı görüldü. Kil, daha çok yağlı lekeleri temizlediği için o dönemin temizleyicileri haklı olarak başka türden lekeleri temizlemeyi pek üzerlerine almazlardı.

Şekerci Cemil Bey'in eserleri hâlâ çalışıyor

Sonrakı dükkân, meşhur şekerci Cemil Bey'in dükkânıydı. Birtakım özellikleri olan bir şekerci dükkân-

1890'da Direklerarası... Daha sonraki yıllarda elbise temizleyicisi; kil sürdüğü ceketleri, pantolonları, kemerleri birbirine bağlayan bu demirle asarak kuruturdu.

Direklerarası sadece sinemaların, tiyatroların karşılıklı sıralandığı bir eğlence merkezi değildi. Bu cadde üzerinde kiraathane de vardı, eczane de... Sucu da vardı, manav da... Fırın da vardı, şes kalıpcısı da... Kısacası, Direklerarası özellikle akşamdan başlayarak dolu dolu yaşanan, gelip geçeni hiç eksilmeyen, canlı, hareketli bir caddeydi.

rını sürmekte olan, çocukluğunun ve gençliğinin büyük bir kısmını o çevrede geçiren, önce Pertevniyalı, sonra akademili Mimar Hamit Sözer, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki Direklerarası'nı nasıl anlatıyor,

MİMAR HAMİT SÖZER DİREKLERARASI'NI ANLATIYOR

Yıllarca Horhor ve Aksaray çevresinde oturduğumuz için, Direklerarası'na çok yakındık. Öğrencilik yıllarımda, bu caddeden geçmediğim gün yok gibiydi. Direklerarası, o yıllarda tamamen kendi bünyesi içinde gelişmiş, çok renkli, çok hareketli bir eğlence merkeziydi.

mermer direkten ötürü, halk buraya Direklerarası adını yakıştırmıştı...

Belediye Sarayı'nın önünden Vezneciler yönüne doğru yürümeye başladığınızda Direklerarası'nın ilk dükkânı, bir fesçiydi. Tunusluydu bu fesçi... Caminin arkasında kalıplı, kalıpsız, püsküllü, püskülsüz fesler bulunurdu... Burada fes de satılırdı, feslerin temizliği de yapıldı. Zamanla giyimekten bozulan, hele yağmurda kalmışsa, giyilemeyecek hale gelen fesler özenle kalıplanırdı da... 1928'de Kıyafet Kanunu'nun çıkmasına bir ay kala bana da bir çocuk fesli almışlardı. Bir ay kadar giydim, giymedim. Kıyafet Kanunu çıktı. Tabii

nyıdı burası... Ortada sabit, geniş bir camekanlı vitrini, bunun sağında ve solunda da iki camlı kapısı vardı. Orta camekanındaki şekerler, şekerlemeler gelip geçenin dikkatini çekecek derecede nefisli. Kapıların yukarıdaki sabit kısımların birinde eski Türkçe olarak Cemilzade Mehmet Ali, diğerinde de Fransızca olarak Confiserie Orientale, yani Şark Şekerlemecisi diye yazardı. Dükkânın sağ girişindeki geniş holde o günlerin musiki üstatları zaman zaman gelip burada toplanır, musiki sohbetleri yaparlardı.

Şekerci Cemil Bey (1867-1928), büyük bir sanatkardı. Sanatı yalnız şeker-

çilik alanında değil, musiki alanındaydı da... Şehzadebaşı'nda doğmuş, büyüştü. 1883'te, 17 yaşındayken Şehzadebaşı'nda ilk şekerçi dükkânını açmış, üç yıl geçmeden İstanbul'un en ünlü şekerçilerinden biri olmayı başarmıştı. 1898'de, II. Abdülhamid'in emriyle Muzika-i Hümayun'a girmiş, bu arada hatırlı kimselerin çocuklarına uzun yıllar musiki ve ud dersleri vermişti, ama şekerçiliği de hiç bırakmamıştı.

Hafızdı kendisi, aynı zamanda da büyük bir ud sanatkârıydı. 1917'de Muzika-i Hümayun'dan emekli olmuş, Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşa'nın daveti üzerine Mısır'a gitmişti. Büyük rakdirle karşılanan Cemil Bey orada da şekerçiliğini sürdürmekten geri kalmamıştı. Mısır'da öldüğü zaman 61 yaşındaydı. "Bir niğâh et ne olur hâlîme ey gence dehen" gibi günümüzde bile hâlâ çalınmakta devam eden besteleri pek tanınmıştır.

Dükkânda, sağ girişte, karşıda üzerlerinde, kubbeli sarı kapaklar bulunan akide şekerî kavanozları dikkati çekirdi. Güllüsünden nanelisine, sakızlısından bergamotlusuna, tarçınlısından fındıklısına, ervaî çeşit akide şekerî vardı bu büyük kavanozlarda... Sol girişin karşısında, yuvarlak, uzun yine kubbeli kapaklı kalaylı kapların içinde çeşit çeşit reçeller... Vişnesinden, çileğine... İncirinden şeftalisine... Bu kapların üzerine boydan boya peştamal serilmiş olduğunu çok iyi hatırlıyorum. Babamla sık sık şeker almaya giderdik buraya... Babam ayaküstü kısa bir sohbetle dalarken ben de şekerleri seyrederdim.

Akide şekerî nasıl yapılıyor?

Bir keresinde dükkânın gerisindeki sağ girişin karşısına rastlayan akide kavanozları tezgâhının yanından şekerlerin yapıldığı imalathaneye girmiştım. İlk kez akide şekerinin nasıl yapıldığını o zaman görmüştüm. Duvara insan boyu yüksekliğinde büyük bir çivi çakılıydı. Tezgâhın üstünde şeker hamuru hazırlanıyor, kıvamını bulunca da karşılıklı çekilerek uzatılıyordu. Sonra bu şeker

hamuru duvardaki çiviye takılıp çekiliyor, uzayınca çıkartılıp tekrar birleştiriliyor, yine çiviye takılıp çekiliyordu. Bu yorucu işlem, şeker hamuru istenilen akide şekerî kalınlığına gelinceye kadar devam edip gidiyordu. Sonra da bir makasla, ağza alınabilecek boyda, birbirine

Cemilzade müessesesi, günümüzde de biri Kadıköy Selâmiçeşme'de, öteki Şaşkınbakkal'da, üçüncüsü de Etiler'de olmak üzere faaliyetini hep sürdürmekte devam ediyordu.

Daha sonraki dükkân, bir erkek terzihanesiydi. Bir arkadaşımın yakın

Direklerarası'nın tanınmış kantocuları Nasit Bey'le (Özcan) beraber "Dondurmacı" oyununda: Soldan sağa, Nasit Bey ve Şamram, Küçük Virjin, Mari, Aventia, Amelya ve Bardebasyan Virjin Hanımlar...

Letafet Aparmanı'nın zemin kat salonunda o günlerin deyimiyile "tiyatroperveran efendiler" ortaoyunu seyrediyor. Ortadaki sanatkarlar, Kavuklu Ali Bey, Pişekar Küçük İsmail ve Zenne Necdet Bey.

dık gelecek tarzda ve büyüklükte teker teker kesiliyordu. Demek istediğim, eziyetli bir ısıt akide şekerî yapmak! Hem eziyetli, hem zor, hem de vakit alan bir iş...

Yanılmışıyorsa, sur içi İstanbul'unda ilk kez pasta da yine bu Şekerçi Cemil Bey'in dükkânında yapılmıştı. Cemil Bey Giri'ten bir pasta ustası getirtmiş, pastaları ona yaptırmıştı. Duyduğum kadarıyla Giritli Usta, pasta yaparken belli bir yere gelince yamaklarını bir bahane ile yanından uzaklaştırır, sanatının en can alıcı aşamasını yanına kimseyi sokmadan yaparmış.

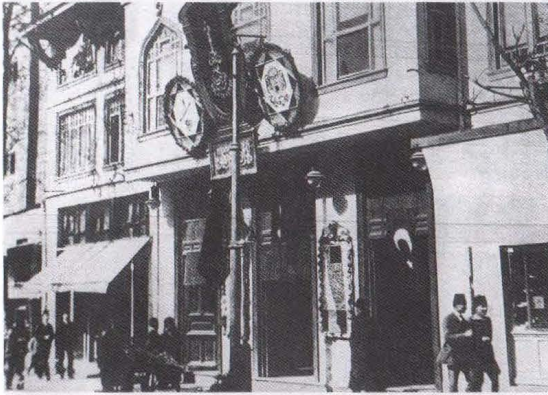
akrabası olan bu terzide, sonraları ben de dost hatırı ile ucuza bir kat elbise diktirmiştım. Aslında, o yıllarda kumaş alıp terziye diktirmek çok pahalıya mal olduğu için herkesin kolay kolay altından kalkabileceği bir şey değildi. Orta sınıf halk, daha çok hep hazır elbise alır, onu giyerdi.

(...) Ve, meşhur Çinili Fırın! Bugün de açık olan bu fırın, zamanın en güzel peynirli pidelerinin, açmalarının, çatalarının yapıldığı yerdi. Buranın küçük çavdar ekmepleri o kadar lezzetliydi ki, ben katıksız yerdim. Tanesi 60 paraya, yani bir buçuk kuruşa satılan bu çavdar ekmele-

Harf Devrimi'ni izleyen yıllarda Direklerarası... Sinemada oynayan film: Bedavacılar Şahı Milton... Mermer direkler çoktan kalkmış... Caddede tramvay işliyor...

Ferah Tiyatrosu, hem Darülbey-i Osmani. hem Konservatuar, hem de Yeni Sahne olarak kullanıldığı yıllarda... 1941 yılında yanan binanın yerine daha sonra Şehzadebaşı Sineması inşa edildi.

riyle tereyağı, reçelli, zeytinli, peynirli bir kahvaltı yapmanın zevkini başka hiçbir şeyde bulamazdım. Bu Çinili Fırın, günümüzde de sanırım Lâleli'de faaliyetini sürdürmekte devam ediyor.

Çinili Fırın'ı geçince, İbrahim Ethem Bey'in (Ulagay) ünlü eczanesine yer vermek olmaz! Bu eczane çok ciddi bir müesseseydi. Yaptığı ilaçlar hiç endişesiz kullanılırdı. O zamanlar hazır ilaçlar hemen hiç olmadıktan doktorların yazdığı reçeteler, hep eczanenin gerisindeki laboratuvar, işinin ehli eczacı kalfaları tarafından elle hazırlanırdı. O zamanların eczanelerinde, duvarda iki büyük camlı dolap vardı. Biri kırmızı camlıydı, üzerinde "Şiddetli Zehirli", diğeri yeşil renkli camlıydı, "Hafif Zehirli" diye yazırdı. Bu camlı dolaplar hep kilitle tutulur, gerekmedikçe hiç açılmazdı.

İçinde ilaç hammaddesi bulunan kavanoz dolaptaki raftan indirilir, içinden reçetede belirtildiği kadarı alınıp tartılır, havanda dövülüp öğütülür, sonra da azar azar ya kapsüllere, ya da kağıt zarflara konurdu. Sulu ilaçlar küçük şişelerde, merhemler de minik küçük tahta hokkalarla verilirdi. Dedğim gibi, müstahzar denen hazır ilaçlar, birkaç öksürük ya da iştah şurubundan başka, yok denecek kadar azdı. Bu eczane, Direklerarası'nın sıra sıra mermer sütunlarının son noktasını oluşturmdu.

Kahve ya da çay parasına bütün gazeteleri okuyabilirsiniz

Bundan sonra, Fezkiye Caddesi'nin oluşturduğu köşede meşhur İkbâl Kiraathanesi vardı. Kiraathane, "okunan yer" anlamına gelir. İnsanlar gelirler, burada çay ya da kahvele-

rini içerken, bir yandan da o günün bütün gazetelerini okurlardı. Ama buraya gelmekteki asıl maksat, çay ya da kahve içmek değil, okumaktı. Bir kahve ya da çay parasına o günün gazetelerini okuyup günün haberlerini öğrenebilirdiniz. Aslında ciddi bir yerdi bu İkbâl Kiraathanesi. Kiraathanenin müdavimleri, çoğunlukla hep okumuş emeklilerdi. Bu kişiler her gün değilse bile sık sık buraya gelirlerdi, aralarında sohbet ederler, görüş alış verişinde bulunurlar, dünya ahvalı üzerine fikirler yürütürlerdi. O günlerin gazeteleri ancak dört, bilemediniz altı sayıydı. Buranın müdavimleri, yan yana getirilmiş ince kamışlardan oluşan bir gazeteliğe geçirilen gazeteleri, gazeteliğin sapından tutarak öyle okurlardı. Yanılmıyorsam, sur içi İstanbul'unda ilk kez seyyar sinema bu İkbâl Kiraathanesi'nde oynatılmıştı.

Biraz daha ileride Hilâl Sineması'nın önüne gelirdiniz. Daha çok basit halk tabakasının zevkine hitap eden bir sinemaydı burası. Bâima iki film birden, daha çok da sıradan kovboy filmleri filan oynatırdı. Biletler seansa göre satılmazdı. Ne zaman isterseniz, bir bilet alıp sinemaya girebilirdiniz. İster filmin başı olsun, ister ortası, hiç fark etmezdi; çünkü filmler devamlı oynatılırdı. Bilmem ki, sabah girip, akşam çıkan işsiz güçsüzler de olur muydu?

Kulağınıza "Çin! Çin! Çin!" diye bir zil sesi mi geliyor? Bu sesler oracıkta bir sucu olduğunu haber verirdi size... Eski bozuk saatlerin mekanizmasıyla dönen, döndükçe de merkezkaç kuvvetiyle çevresine açılan, iki ucunda, iki küçük ağırlık bulunan bir regülâtörün, yani bir düzenleyici bir döndürün, yanı başındaki küçük bir çana çarpmasıyla çıkardı bu "Çin! Çin! Çin! sesleri... Bu madeni tınlamaların ardı arkası kesilmek bilmezdi. Kurması bitince sucu saati tekrar kurar, kurunca da bu "Çin! Çin! Çin!" sesleri yeniden başlardı. Bu sucuda, bütün ötekilerde olduğu gibi bardakla iyi su da satılırdı, gazoz gibi, şerbet gibi meşrubat çeşitleri de...

Pırl pırl elmalar, hoş kokulu armutlar...

Hemen oracaktaki manav da manavdı han! Önce bir güzel hohlayıp, sonra da beline sarılı peştemala silip silip parlattığı elmalar, armutlar gelip geçene adeta "Al beni... Ye beni!" der gibi göz kırparlardı. Bu manavda kivi, mango, avokado, ananas gibi ön günlük yoldan getirilmiş nevezur meyveler bulunmazdı. Bilinmezdi ki bulunsun! Ama mevsimine göre Sapanca ya da ferik elmasının en âlâsı da bulunurdu, sulu, hoş kokulu kış armutları da... Mis kokulu Arnavutköy çiçeği de bulunurdu, incecik kabuklu, seyrekle salımlı nefis Bozcaada çavuşu da... Zekeriyaköy kirazı da, sulu ve bal gibi Antalya portakalları da... İç içi cücükli Vaşington portakallarının, elma iriliğinde hışır çiçeklerin, gösterişli olmasına rağmen ağızda griç griç eden mânâsız kirazların, birbirine yapışmış, biçim değiştirmiş, hormon kurbanı ucube meyvelerin henüz manav dükkânlarını istilâ etmediği mutlu yıllardı o yıllar...

Şimdi de Millî Sinema'nın önündeyiz. Burası çevrenin en kaliteli filmlerini oynatan, kıbar bir sinemaydı. Cenani

karşı kaldırıma geçelim ve sola dönerek Şehzade Camisi'ne doğru yürümeye devam edelim. Bugün, bu meydanlıktan, çoğu sur dışı İstanbul'unun yeni yerleşim merkezlerine otobüsler ve minibüsler kalkıyor. Günün her saatinde, hele hele sabahları ve akşamları kaldırımlarda, caddeye taşan kalabalık nedeniyle zor yürünmekte...

Sağımızda kalan Bozdoğan Kemer Caddesi'nin başında tarihi Vezneciler Hamamı bugün de yerli yerinde durup durmakta... Karşısında Fen Fakültesi ile Zooloji Bölümü'nün bulunduğu binada aynı zamanda Moleküler Biyoloji ve Genetik

Modern Türk tiyatrosu Letafet Apartmanı'nda Doğdu!

Bozdoğan Kemerleri'ne doğru giden 16 Mart Şehitleri Caddesi'nin başındaki büyükçe bina, sur içi İstanbul'unun ilk apartmanlarından meşhur Letafet Apartmanı idi. Geçtiğimiz yüzyılın başlarında İstanbul'un çok zenginlerinden Serasker Rıza Paşa tarafından konak olarak inşa edilmişti. Dört katlı olup en üst ahşaptı. Köşesinde yuvarlak bir cumbası vardı.

Aslında çok önemli bir bina idi bu Letafet Apartmanı... Önemli olması şundan ileri gelmekteydi:

1960 yılında çekilen fotoğrafta Letafet Apartmanı... Soldaki sokak, Bozdoğan Kemerleri'nin altından geçerek Süleymanlı'ya giden 16 Mart Şehitleri Caddesi. Günümüzde bu apartman yerine Fen Fakültesi'nin Zooloji Bölümü binası yükselmektedir.

"İbrahim Ethem Bey'in eczanesinde, içinde ilaç hammaddesi bulunan kavanoz dolaptaki raftan indirilir, içinden reçetede belirtildiği kadarı alınıp tartılır, havanda dövülüp öğütülür, sonra da azar azar ya kapsüllere, ya da kağıt zarflara konurdu. Sulu ilaçlar küçük şişelerde, merhemler de minik küçük tahta hokkalarda verilirdi."

alesinindi. Hilâl Sineması'nın aksine, burada seans başına bilet kesilir, film başladıktan sonra içeriye kimsecikler alınmazdı. Filmin sonunda da salon boşaltılırdı. Ciddi ve kaliteli filmler hep bu sinemada oynardı. Arkadaki birkaç sıra koltuk kadife kaplı olup, ötekilerden daha geniş ve daha rahattı. Tabii ki, bu koltukların bileti, öteki koltuklara kıyasla biraz daha pahalıydı. Şimdi vardığımız yer, Vezneciler'dir. İsterseniz, buradan, eski Acemoğlu Hamamı'nın önünden

Bölümü de yer alıyor... Biraz ilerisindeki 16 Mart Şehitleri Caddesi'nin başında geniş bir alanda yapılmakta olan metro istasyonunun kazısı sürdürülmekte... Bu cadde, önce Kız Öğrenci Yurdu'nun ve eski bir Bizans kilisesinden çevrilme Kalenderhane Camii'nin yanından, sonra da Bozdoğan su kemerlerinin altından geçerek doğrudan Esnaf Hastanesi'nin önünden Süleymaniye Camisi'ne uzanıyor.

İstanbul Şehremini, yani Belediye Başkanı Operatör Doktor Cemil Topuzlu, batılı anlamda bir müzik ve tiyatro konservatuarı açmak üzere harekete geçtiği zaman, Paris Konservatuar'ından André Antoine adlı hocayı İstanbul'a davet etmiş ve ilerde Şehir Tiyatroları adını alacak olan Dar'ülbedayi adlı sanat kuruluşunu 13 Ocak 1914 günü bu binada açmıştı. Burası 1914 Haziran'ından 1917 sonuna kadar tatbikat sahnesi olarak kullanılmıştı.

60'lı yıllarda
Vezneciler
Meydanı...
Solda, İstanbul
Üniversitesi'nin
Fen Fakültesi
binası... Ağacın
gerisindeki
bina Kuyucu
Murat Paşa
Medresesi...
Sagda, geride
Şehzadebaşı
Camisi.

Letafet Apartmanı'nın altındaki tatlıcı Hacı'nın dükkânı ile bir de nişancıyı hiç unutmadım. Bu tatlıcının yaptığı bir tür şamı fıstıklı tatlı olan "berazik" in tadı, aradan bunca yıl geçmesine rağmen hâlâ damağımdadır. Haftanın belli günlerinde bu apartmanın zemin katındaki salonunda Da'rüttalim-i Musiki Cemiyeti'nin konserleri olurdu. Türk musiksini meraklıları bileti alıp içeri girer ve o yılların en tanınmış hanenide ve sazzenelerinin icra ettikleri fasıl konserini dinlerlerdi. Orta oyununun büyük ustalarını hep burada görüp seyretmişimdir. Hatta başta meddah Sururi olmak üzere daha başka meddahları da... Yazık ki, o yıllar, meğer geleneksel seyir sanatlarımızın can çekişmekte olduğu son yıllarmış...

Bu nişancı dükkânı da ilgi çekici bir yerdi. Burada çok az bir para karşılığında tükelle hedeflere atış yapıldırı. Aslında atılan şey, basit birer saçma tanesinden başka bir şey değildi. Burada bazı âletler vardı. Meselâ elinde çekik tutan, tenেকে bir adam gibiydi... Bunun nişan yerine isabet mi kaydettiniz? O adam hemen hareket geçeri, elindeki çekici "Tak! Tak! Tak!" diye önündeki örse vurmaya başladı. Bende bir sevinçli Bir hey-

can! İsabet ettirdim diye... Kurması bitene kadar "Tak tak"ların arkası kesilmez, sonra giderek yavaşlar, en sonunda da durup susardı. O zaman dükkânın sahibi gider, o tenেকে adamın arkasındaki zembereği yeniden kurar, bir sonraki müşteriye hazırlardı. Bu atışlara o zamanlar

rirlerdi. Salonun sahneye yakın kısmının üzerine, sahneye paralel bir ağ gerilir, (tabii bu ağ gerilen yerin altına rastlayan okçuklara bileti satılmaz, boş bırakılırdı) ip cambazları, ellerinde uzun mu uzun denge sopalarıyla insanı şaşkınlık içinde bırakan müthiş numaralar yaparlardı. Zaman zaman sirkler de gelirdi. Bu sirklerde palyaçolar da olurdu, gösteriye çıkan aslanlar, kaplanlar da... Ben, çocukken aslan, kaplan gibi vahşi hayvanları ilk olarak burada görmüşümdür. Tabii, demir kafeslerinin içinde...

Pek az daha yürüyünce Turan sinemasının önüne gelirdiniz. Burası Naşit'in Tiyatrosu diye bilinirdi. Aslında bu salon Fıstıklı Rasım'ındı. Bu kişi başlangıçta sinema ve tiyatrolarda fıstık satarak hayata atılmış, sonra işi ilerleterek bu salonun, daha sonra da yıllarca Beyoğlu'nda Dormen Tiyatrosu'nun oynadığı Halep Pasajı'ndaki tiyatro binasının da sahibi olmuştu.

Naşit, yalnız kendi döneminin değil, Geleneksel Türk Tiyatrosu'nun eşine zor rastlanan büyük yeteneklerindendi. Büyük bir taklit ustasıydı. Pek az aktörde bulunan bir sahne sempatisi vardı. Ortaoyunu ve Tulûat Tiyatrosu'nun büyük ustalarındandı. Kadrosu daha çok Amelya, Şamram Küçük Virjin, Mari, Aventiya, Bardbesyan Virjin gibi hep Ermeni kökenli kantocu ve oyuncu hanımlardan oluşmaktaydı.

Halktan kimseler de gelirdi Naşit'i seyretmeye, entelektüeller de... Kendisini, öğrencilik yıllarımda ve şöhretinin zirvesine çıktığı yıllarda pek çok kere burada seyretmişimdir. Yazık ki, bu büyük halk sanatkarını 1943 yılının Nisan'ında kaybettik. Dömbüllü İsmail Efendi de (1897-1973) onun yanında yetişen unutulmaz sanatkarlardandı.

Baş tarafta sözünü ettiğim fesçi dükkânının karşı hizasına gelinceye kadar yürüyelim. Dede Efendi Sokağı'nın bir köşesi, oradaki tek minareli Damat İbrahim Paşa külliye-

pek meraklı idim. Sık sık gider, atış yapar, isabet kaydedince de çok sevinirdim. Ne yazık ki bu tarihi Letafet Apartmanı, bir süre sonra (sanıyorum, 1960'lı yılların başlarında) yıkılarak ortadan kaldırıldı.

Şehzade Camii'ne doğru birkaç adım atınca meşhur Ferah Sineması'nın önüne gelirdiniz. Ferah, bu çevrenin en büyük sinemasıydı. Burada aynı zamanda tiyatro da oynatılırdı, konser de verilir, cambaz gösterileri de yapılırdı. Meselâ Hafız Burhan'ı ben ilk kez bu Ferah sinemasında dinlemişimdir.

Kapının önünde, bir klarnet, bir cümbüş ve bir de davuldan oluşan üç çalgıcı başta İzmir Marşı olmak üzere hep canlı havalar çalarak gelip geçeni içeriye çekmeye çalışırlardı. Davulcunun saçsız başı bugün bile hep gözlerimin önünde... Sonra bu adamlar, aynı şeyleri çalmaya içerde, sahnenin önündeki şanoda devam ederlerdi.

Aslanları, kaplanları ilk kez Ferah Tiyatrosu'nda gördüm

Çoğu yabancı ülkelere gelen usta ip ve trapez cambazları, çeşitli gösterileriyle salonu dolduranları neredeyse yüreklerini ağzıların geti-

sinin sebilidir. Sebile eskiden iki, üç basamakla çıkılırdı. Günümüzde ise sebil cadde ile aynı hizada kalmış... Öteki köşe de, Şehzade Camii'nin bahçe duvarının köşesidir... Bu köşeye yerleştirilmiş, ancak bele kadar gelen sıyah bir taş sütunun da, sur içi İstanbul'unun tastamamına ortası

Evet... Direklerarası gezimizi, başladı-ğımız fesci dükkânının karşı hizasına gelerek sona erdirdik. Ramazanlarda bu cadde, özellikle mermer sütunların oluşturduğu Direklerarası bölümü, geceleri buraya eğlenme-ye, hoşça vakit geçirmeye gelenlerle dolup taşardı... Faytonlarla gelenler,

ilişti. Küçük dükkânda hediye-lik gümüş satılmakta.

Çiçekçi de var, eczane de. Müzik Center de var, Tekstil İş Merkezi de. Fevziye Sokağı'nın girişinde, önünde İngilizden Almanına, İtalyanından Japonuna sıra sıra bayrakların asılı

"Sinan'ın 'Çıraklık döneminin yapısı' dediği bu muhteşem mimarlık eserinin bahçe girişinin sağ kenarında caminin muvakkithanesi yer almaktaydı. Burası zaman tayininin yapıldığı ve halkın saatlerinin buradan ayarlandığı yerd. Muvakkit denen görevliler (...) aynı zamanda pek çok meslektaşları gibi usta birer saat tamircisidiler."

olduğuna inanılırdı. Bu Dede Efendi Caddesi, doğruca Vefa Lisesi'ne uzanırdı.

Şehzade Camisi'ni, Kanuni Sultan Süleyman genç yaşta ölen çok sevdiği oğlu Mehmet için 1543-1548 yılları arasında yaptırmıştır. Bu camiye, dolayısıyla semte Şehzadebaşı denmesinin nedeni, vaktiyle nizam-ı âlem uğruna acımasızca boğdurulan şehzadelerin başlarının bu caminin zıllusuna gömülmesinden ötürüdür. Bahtsız şehzadelerin küçücük küçücük kabirleri hâlâ gözlerimin önündedir.

Zamanı tayin eden muvakkitler

Sinan'ın "Çıraklık döneminin yapısı" dediği bu muhteşem mimarlık eserinin bahçe girişinin sağ kenarında caminin muvakkithanesi yer almaktaydı. Burası zaman tayininin yapıldığı ve halkın saatlerinin buradan ayarlandığı yerd. Muvakkit denen görevliler -ki içerde iki kişi olduklarını çok iyi hatırlıyorum- aynı zamanda pek çok meslektaşları gibi usta birer saat tamircisidiler. İçerde her zaman ya ayarlanmayı, ya da tamir edilmeyi bekleyen pek çok saat bulunurdu. Girişin sol yanında da Destâri Mustafa Paşa'nın aile mîrbesi vardır. Cami duvarının yanı başında bir su terazisi ile önünde iki musluklu bir çeşme günümüzde bile, suyu akmasa da yerli yerinde durmaktadır.

kalabalığın arasından geçerken zorlanır, çapkınlar hanımlara zarafetle lâf atarak harfendazlık yapmaya kalkışır. Çoluk, çocuk bir kaldırım-dan ötekine koşuşarak daha da bir karışıklık yaratırlardı. Eski âdetlerin imkânları içinde birtakım kaçamaklar yapıldığı da olmaz değil di hani...

SONUÇ

Direklerarası'nın Direklerarası olduğu dönemin son yıllarına yetişen Mimar Hamit Sözer'in anlattıkları burada bitiyor. Ya anlatmadıkları? Ya anlatamadıkları? Günümüzdeki cadde, seksen yıl öncesinden çok değişik... Tarihi Yeniçeri Kışlası'nın hamamı ortadan kalkmış, yerine büyük, şato gibi bir büyük otel ve iş merkezi inşa edilmekte. Oteller, kebabçılar, çiğ köfteciler, ızgara köfteciler ve iki de erkek berberi. Biri kuaför, öteki sadece erkek berberi! Az ilerde bir lokumcu, bir de kuru yemişçi. Manav da var, müzik aletleri satıcısı da. Camekânın arkasında boy boy bağlamalar, darbukalar, kaval benzeri nefesli sazlar ve bir de zilli maşaf! Ozalıtıcı da var, güzellik malzemesi satılan bir dükkân da. Birinde tatlı çeşitleri satılıyor, ötekinde sucuklu tost yapılıyor. Ve, büyük bir yapının cephesinde kocaman harflerle Blue King Disco Bar yazmakta! Bir başka camekânın arkası boy boy, çeşit çeşit, sıra sıra ucuz saatlerle dolu. Bu arada bir de gümüşçü gözüne

olduğu Hamidiye I hotel adlı bir başka otel yükselmekte. Bir zamanların sineması, çoktan Grand Otel Gülsoy olmuş. çıkmış.

Gördüğünüz gibi her şey var günümüzün Şehzadebaşı Caddesi'nde. Gerçekten her şey var! Ama ne yazık ki, yıllar öncesinin sur içi İstanbul'unun Beyoğlu'su diye anılan bu caddede yalnız tiyatro yok! Hatta tek bir sinema bile! Çevredeki gençlerin arasında Direklerarası sözcüğünü duymamış olanlar bile var. Turan Sineması, Naşit, Ferah Tiyatrosu, Letafet Apartmanı sözleri genç kuşak için hiç, ama hiçbir şey ifade etmiyor.

Orta yaşlılardan, eskiden bu caddenin bir eğlence merkezi olduğunu bilenler çıkıyor da, hangi tiyatronun, hangi sinemanın nerede olduğunu bir türlü bulup çıkartamıyorlar. Daha yaşlı kuşak mı? Onların hemen tümü çoktaaan yerlerini kendinden sonra gelenlere bırakmışlar bile. O günleri yaşayanlardan tek tük hayatta kalanlar, Direklerarası'nı ellerinden geldiğince bizlere anlatmaya çalışıyorlar. Yalnızca dinlemekle Direklerarası gözlerde ne kadar canlandırılabilir ki! Böyle olunca da o canlı, o rengârenk Direklerarası artık giderek tarihteki yerini almaya hazırlanıyor. Yoksa çoktan yerini aldı da, bizler mi farkında değiliz? Bilmem? Siz ne dersiniz?

BATI YAZININDA CEZAYİR

HIRİSTİYAN ESİRLER, MÜSLÜMAN EFENDİLER

YARD. DOÇ. DR. ÖZLEM KUMRULAR

Eserlerinde Cezayir'e değinen, Cezayir'i eserin odağı haline getiren ya da bu şehre ait motifler kullanan yazarlar, din meselesini öne çıkarmışlardır. Hristiyan esirlerin Müslüman efendiler elinde çektikleri, sosyal ve psikolojik olmaktan ziyade dini bir sorun olarak ele alınmıştır. Kuzey Afrika'da deniz mahyasının İslamı temsil etmesi, bu dönem edebiyatında korkunç bir Türk stereotipinin yaratılmasına neden olmuştur. "Korsan", "Müslüman", "Türk" üçgeni bu devirden kalan pek çok eserin belkemiğini oluşturur.

Cezayirli korsanlara ait bir geminin kaptanı. Andreas Matthaeus Wolf'ın (1670-1737) çizimden August Windel'in gravürü.

Aksi belirtilmedikçe tüm görsel materyaller İrvin Cemil Schick'in (2009) *Arsupoli, Cailler ve Müslüman Efendileri* kitabından alınmıştır.

Esir olarak gelip de görünce /
bu toprağı
Dünyada öylesine şanlı,
Bağı onca korsanın yatağı
Gözlerimden yaşlar boşandı.
Cervantes, *Trato de Argel*
(Cezayir Muamelesi)

Şu iki kişinin hayatlarını değiştiren ortak nokta ne olabilir? 1- İzlanda'nın güneyinde küçük bir balıkçı adasında yaşayan bir balıkçının, ülkesinden çıkana dek portakalın koku sunu hiç duymamış, üzümü hiç tatmamış karısı. 2- İspanya'nın renkli üniversite şehri Alcala de Henares doğumlu, para ve şan kazanmak için orduya yazılarak İtalya'ya giden ve İspanya adına İnebahtı Savaşında Osmanlılara karşı savaşan bir İspanyol paralı asker. Cevap: İkisinin de Türk korsanlara esir düşüp, sadece adını duydukları bir toprağa, yani Cezayir'e getirilerek esir hayatı yaşamaya mahkûm edilmeleri.

İzlandalı balıkçının kendi gibi bahtsız karısı Guðrīður Simonardóttir 1627'de esir düşerek Cezayir'e götürülür. Dokuz yıllık bir esaretten sonra kocasını kaybeder, ardından İzlanda'nın en meşhur yazarların-

dan biri olacak Hallgrimur'la birlikte, cebinde pek çok tecrübe birikmiş olarak geri döner. Fidyelerini ise o zamanlar İzlanda topraklarını kendine bağlayan Danimarka kralı öder. Toplumda iyi bir Hristiyan olarak kabul görmesi artık çok zordur.'

Alcalá de Henares'li asker de Guðriður gibi, Türk korsanlar tarafından Akdeniz'in korsan merkezi olan Cezayir'e götürülür ve beş yılını geçirdiği bu şehirden, fidyesi

ların neredeyse yarısı başında bulunması sebebiyle korsanlık ve deniz eşkıyalığı mesleği için ideal bir konuma sahiptir. Sevilla'nın İspanya'nın Babil'i olarak anılması gibi, Cezayir de Akdeniz'in Babil'i'dir. Dinlerin, dillerin, ırkların istemsizce bir araya geldiği bir Babil Kulesi'dir. 1630'larda şehri gören Fransız papaz Pierre Dan ise şehrin Apokalips'in Babil'inin yeniden dirilmiş hali olduğunu söyler ve onu, "Büyük Babil, dünyadaki fahişelerin ve iğrençliklerin anası"

zorlandığını düşünürsek, bu dönemde Cezayir'e dair yazı yazarların psikolojisini daha iyi anlayabiliriz. Lakin mübalağaları çıkardığımızda elimizde kalan, dünyanın dört bir yerinden gelen esirlerin aynı havuzda biriken hazin ortak anlatıları olur.

Cezayir tarihinden geçip de bu devirde şehrin sosyal portresinin çıkarılmasına en çok hizmet eden şahısların ikisi de İber Yarımadası'ndan gelir: Bunlardan biri İspanya'nın

Korsanlıkla geçinen Cezayir'e her yıl binlerce esir ve çalıntı mal geliyordu. 1520-1660 arasında 500 ila 600 bin Hristiyan esirin satılmasına şahit olunmuştur. Şehir hakkında yapılan "İspanyolların Amerika'sı" benzetmesi çok yerindedir. Cervantes'in esareti zamanında burada Hasan Paşa'ya ait 1500-2000 esir vardır.

Trinitar papazları tarafından ödenecek kurtulup İspanyol topraklarına döner. Lakin o, İzlandalı kadın gibi meşhur bir yazarla evlenmeyecektir ama kendisi dünyanın en meşhur yazarı olacaktır: Miguel de Cervantes Saavedra. Sol eli İnebahtı'da işlev görmez hale gelmiştir. Sağ eliyle dünyanın en unutulmaz romanı *Don Quijote*'yi yazacak ve içine, Türk ellerinde yaşadıklarını serpiştirecektir.

Guðriður buzdan ülkesine döndüğünde artık portakalların ve üzümün tadını biliyordur. Geri dönüş yolunda Mayorka, Minorka, Marsilya, Toluse, Bordo, Amsterdam, Glückstadt, Kopenhag gibi pek çok şehir görmüş, daha önce ülkesinde hiç görmediği o görkemli katedrallere aşık olmuştur. Cervantes de özlediği katedrallerine kavuşur ve bütün bu acı tecrübesini satırılar ve mısralarla ölümsüzleştirir.

Belki Cezayir'e 16. yüzyılda Akdeniz'in orta noktası demek iddialı bir sav olacaktır ama kesin olan bir şey varsa, o da Cezayir'in bu yüzyılda Akdeniz korsanlarının başkenti olduğudur. Coğrafi olarak Akdeniz'i ortalaması ve Malta, Sicilya, Sardinya gibi ada-

Nicolas-Estesche Maurin'in (1790-1850) "Cezayir" başlıklı eseri. Farklı ırklardan kadın köleler pazarlanıyor.

olarak sert bir şekilde tanımlar.² Hristiyanların şehirden bu denli nefret etmesi boşuna değildir.

Cezayir hakkında yazılanları tamamen doğru olarak kabul etmeden önce, bize bu bilgileri bırakanların tarafından ele geçirilen ve burada esaret hayatı yaşayan Hristiyanlar olduklarını unutmamak gerek. Bu insanların bilmedikleri, tanımadıkları bir dine mensup ve anlamadıkları bir dili konuşan kuvvetlerce hizmete

göbeğinden gelen, o zamanlar dünyanın en önemli romanının babası olacağını muhtemelen hayal bile edemeyen Miguel de Cervantes Saavedra ve diğeri de Portekizli frer Antonio Sosa/Diego de Haedo'dur. Cervantes'in 1575-1580 yılları arasındaki beş yıllık esareti ona sadece *Trato de Argel* (Cezayir Muamelesi), *Los baños de Argel* (Cezayir Zindanları) ve *Don Quijote*'nin içine serpiştirdiği bölümleri, özellikle de *Esir'in Hikâyesi*'ni yazdıracak ilham vermemiş, aynı zamanda, kendisi

"Berberistan'da bir Hristiyan köle olan Magripli genç kız". Nicolas de Nicolay'ın, *Les quatre premiers livres de navigations et pégrinations orientales* adlı eserinden François Jollain'ın (1641?-1704)'ın gravürü.

bunu her ne kadar hiç hoş bir hatıra olarak hatırlamayacak olsa da ona bambaşka bir hayat tecrübesi kazandırmıştır. Diego de Haedo ise, bugün Cezayir'in o dönemdeki sosyal tablosunun anlaşılması açısından büyük önem taşıyan eseri, esareti sırasında kaleme almıştır. *Topografia e historia general de Argel* (Genel Cezayir Topografyası ve Tarihi) adıyla 1612'de beş cilt olarak basılan eser daha sonra sayısız yazar tarafından alıntılanarak kullanılmıştır. Bugün de bulunmaz bir kaynak olarak eşsizliğini korumaktadır.

Başpiskopos Diego de Haedo'nun adıyla çıkan kitabın, 1577 yılında San Pablo adlı kadırgada esir alınan, Malta tarihine mensup Portekizli

din adamı Antonio de Sosa olduğu iddia edilir. Daha sonra yapılan araştırmalar, Dr. Antonio de Sosa'nın 1577-1581 yılları arasında, şehirdeki esareti sırasında bir kitap yazdığını ortaya çıkarmıştır. Frer Diego de Haedo ise, yine aynı adı taşıyan ve daha sonra Palermo başpiskoposu olan bir engizitörün yeğenidir. Esirlere özgürlüklerine kavuşmalarında yardım ettiği bilinir. Sonuç olarak, Cervantes ve Haedo'ya miras kalan, hem şahsı hem de meslek hayatlarında bir dönüm noktası olan bu deneyimin hayli "faydalı" olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Onlar gibi, esaret yuları altında geçen zamanı rantabilize etmeyi başaran çok esir olmasa da, buna maruz kalan ve belirli bir kültür seviyesinin üstünde yer alan bireylerin bundan bir şekilde faydalandıklarını görürüz. 1640 yılında ele geçirilip Cezayir'e getirilen Flemenk aristok-

hamam ve lokanta var. Mekanlar ve sokaklar o kadar düzenli ki her birinin kendi zanaatçısı ayrı. Yaklaşık 3000 kişi olduğunu sanıyorum. Şehrin en altında, kale duvarlarının yanında koca bir meydan içinde büyük bir hüner ve maharetle inşa edilen ana camileri bulunuyor (...) Bu şehir deniz üzerine kurulmuş olması dolayısıyla ticaret şehri havası taşıyor ve bu yüzden de bu ihtişamı sayesinde çok büyük bir nüfusa sahip."⁴

Korsanlıkla geçinen bu şehre her yıl binlerce esir ve çalıntı mal geliyor-du. 1520-1660 yılları arasında 500 ila 600 bin Hristiyan esirin satılması-na şahit olunmuştur. Şehir hakkında yapılan, "İspanyolların Amerika'sı" benzetmesi çok yerindedir.⁵ Başka bir rakam vermek gerekirse, Cervantes'in esareti zamanında burada Hasan Paşa'ya ait 1500-2000 esir olduğunu söyleyebiliriz. Haedo

rat, özgürlüğüne kavuştuktan sonra kaleme aldığı eserinde o günleri anarak şöyle demektedir: "Mütevazı bir şekilde itiraf etmem gerekir ki bu esaretten daha sonraki yıllarda yaptığım çalışmalarım kadar, hatta daha da fazla fayda sağlamadım."⁶ Cervantes de öyledir. Okullu değil, alaylıdır ve bu, insanlığını yakından incelemesi için eşi benzeri bulunmaz bir deneyim olmuştur.

Biz de, 1551 yılında bu acı tecrübe-lerin kentine sokulan Fransız coğrafyacı Nicolas de Nicolay'ın kaleminde dönemin beyaz badanalı Cezayir'ini dinleyelim:

"Kraliyet sarayının arkasında özel şahıslara ait hoş evler, çok sayıda

ise Cezayir'de bulunduğu süre için burada her milletten toplam 25.000 esir olduğunu bildirir.

Haedo, Türk korsanların "sanki sahipleriymişçesine" bütün Doğu Akdeniz'de rahatça dolaşmalarından yakınlır. "Burada Amerika'dan gelen altın ve gümüş yüklü bir gemi ele geçirirler, şurada Flandra'dan gelen başka bir tane, orada İngiltere'den gelen bir gemi, sonra Portekiz'den, daha sonra Venedikli bir gemi, ardından Sicilya'dan, ya da Napoli'den, Liorna'dan ya da Genova'dan hepsi de ağızına kadar hayranlık uyandıran zenginliklerle tıka basa dolu gemiler."⁶ Gerçekten de devrin belge-lerinin, özellikle de aviso'ların (haber-ler) buradan deniz yağmasına çıkan

korsanların ele geçirdikleri esir ve malların miktarlarına ve değerlerine dair verdikleri ayrıntılar bunları doğrular niteliktedir.

Cezayir merkezli korsanlar sadece Akdeniz'de değildi; Adriyatik, Ege, İyon, Karadeniz ve Tiran'a sokuldukları, hatta Cantabria ve İskandinavya yarımadasına kadar ulaştıkları da oluyordu. 1670-77 yılları arasında rutulmuş kayıtlara göre, Cezayirli korsanların Kuzey denizlerine kadar çıktıkları ve Norveç sahillерinden kadın, erkek, çocuk toplam 300 kişiyi esir aldıkları bilinmektedir. Bu esirler Cezayir sahillерinde büyük bir şaşkınlığa neden olmuş, şehirde kimse dillerini anlayamamıştı ve iklim farkı yüzünden çoğu ölmüştü.

Yeniden tarihin tanıklarına dönelim. Antonio de Sosa/Haedo 1570'lerin sonunda şunları yazıyordu: "Havari Juan'ın Kitabı Mukaddes'in son cüzünde yedi başlı ve her biri tek tek taçlandırılmış on boynuzlu bir canavar gördüğünü söylediği yer bana Muhammed'i ve dinini hatırlatıyor. Cezayir'de yedi ölümcül ve esas günahıyla birlikte alenen tapılan bu canavarı görüyorum".

Haedo'nun kutsal kitaptan verdiği canavar örneğiyle sunduğu metafor, reformcuların boynuzlu canavar örneğini de çağırıştırır. Haedo'nun Cezayir'de İslam ve Hz. Muhammed'i yedi ölümcül günahın işlenerek kaptıldığı bir canavar olarak göstermesinde ise, bu devirde genel olarak Türkler için kullanılan sıfatların gündeme gelmesi de söz konusudur. Şehrin bir Osmanlı eyaleti olmasından beri, sultana bağlı olmakla birlikte merkezden uzak, periferide kalan bu bölgede etik kodların ve cezaların da yerel bir özellik kazanmaya başladığı görülmektedir. Günümüze dek kalan Cezayir'e dair esaret anlatılarında gerçekten yedi günahın yediside görülür; Şehvet (luxuria), oburluk (gula), açgözlülük (avaritia), tembellik (pigritia), nefret (ira), kıskançlık (invidia), kibir (superbia).

Haedo, korsanlık olmasa Cezayir'in aklıtan öleceğini iddia eder. Şehrin hemen bütün ihtiyacı gerçekten de bu yolla sağlanır: Gemilerden ele geçirilen hububat başta olmak üzere çeşitli gıda maddeleri, mesleği devam ettirmek için gerekli silah, hem iş gücü ihtiyacını sıfıra indiren,

arkalarından sopalar ya da üvendir veya sivri uçlu tahtalarla dürtür, hayvanlara yaptıklarından daha beter vururlar. Zavallı Hristiyan her ne kadar hasta olursa olsun, üvendirle dürtülüp sopayla tartaklanarak zorla yürütülür. Arkasından 'Aferin, aferin, işte böyle, bak köpeklerle

Magrip'te, Trineten rahipleri esirleri kurtarmak için Türklerle fidye pazarlığında.

Pierre Dan'in kitabından Gilles Rousselet'in gravürü

hem de fidye alınarak nakit olarak gelir getiren esirler. Bu esirler sosyal statüleriyle orantılı olan fidye gelirlerine göre muamele görürler. Söz gelimi Haedo Cezayir'de bulunan ve kamu işlerinde çalıştırılacak olan esirlerin Barrio de la Bastarda'da (Piç Zindanı) tutulduğunu söyler. Öte yandan, yüksek fidye getirebilecek türde, biraz daha hallice olanlar ise hükümdarın zindanında, Souk Caddesi'nde saklanmaktadır. Burası yetmiş ayak uzunluğunda, 40 ayak eninde, iki katlı, pek çok kemerli odası ve ortada küçük bir havuzu olan dikdörtgen bir yapıdır.⁸

Savaş esirleri gibi, deniz yoluyla korsanlar tarafından getirilen esirlerin maruz kaldıkları kötü muamele üzerine sayısız tasvir kalmıştır günümüze. Cezayir'dekileri ise önce Haedo'nun ağızından dinleyelim:

"Bu Hristiyanları efendilerinin önünde yürütürler, efendileri de onları

böyle kötülük yapılır" diyerek onu yarı ölü bir halde bağa ya da bahçeye götürür, döve döve gecenin bir yarısına kadar toprak kazdırır ya da çukur açtırırlar".⁹

Lakin Haedo'nun okura sunduğu en ilginç detay, Cezayir'de pek çok esirin iş kurmuş olmasıdır. Haedo özellikle de zindanlarda kurulan ve işten sonra esirler tarafından ziyaret edilen tavernaların çok revaçta olduğunu, bu taverna işletmecilerinin gelirlerinin bir kısmını efendilerine ve devlete vererek işlerini devam ettirdiklerini söyler. 1630'lu yıllarda Cezayir'de bir esir olarak bulunan Fransız papaz Pierre Dan da Hristiyan esirlerin Berberistan'da pek çok taverna işlettiğini, buralarda ekmek, şarap ve her çeşit et satıldığını yazar. Papaza göre hem Türkler hem de dönmeler bu mekânların müdavimleridir.¹⁰ Haedo ise ne Sevilla, ne Lizbon ne de Cadiz'de Cezayir'de olduğu kadar çok sar-

Türk korsanların Kuzey Afrika sahilinden Hristiyan kadınları kaçırmaları.

Hippolyte Leconte'nin (1781-1857) "Korsanlar" başlıklı tablosunun, Jean-Pierre Marie Jazet tarafından uyarlanmış gravürü.

ettiklerini ve büyük şölenler verdiklerini iddia eder.

Eserlerinde Cezayir'e değinen, Cezayir'i eserinin odağı haline getiren ya da bu şehre ait motifler kullanan her yazar din sorununu ön plana çıkarmıştır. Hristiyan eserlerin Müslüman efendiler elinde çekimleri, sosyal ve psikolojik olmaktan ziyade dini bir sorun olarak ele alınmıştır. Kuzey Afrika'da deniz mafyasının İslamı temsil etmesi, bu dönem edebiyatında korkunç bir Türk stereotipinin yaratılmasına sebep olmuştur. "Korsan", "Müslüman", "Türk" üçgeni bu devirden kalan tüm yazılı eserlerin belkemiğini oluşturur. Osmanlı, hem deniz güvenliği hem de Habsburglara karşı bir tampon güç oluşturması açısından Garp Ocaklarındaki korsanlık faaliyetlerini desteklerken, farkında olmadan, belki de olarak, Türk/Müslüman imajına, uzun yıllar üzerine eklenen masalsi öğelerle daha da korkunç bir hale gelecek bir profil kazandırmıştır.

Devrin diğer önde gelen edebi simaları gibi Cervantes de Müslüman karıştı düşüncelerini dönmeler, kötü Müslümanlar, iyi Hristiyanlar ara-

cılığıyla okuyucuya sunar. Dönmeler bunun en güzel örneğidir. Onun eserlerinde zalim Müslümanların elinde hayatta kalabilmek için din değiştirmeyi seçen Hristiyanlar, aslında yarımada pek çok Müslüman ve Yahudinin engizisyon baskısı altında yaptığı gibi gizlice kendi dinlerini

Macarlar, Bohemyalılar, Almanlar, Danimarkalılar, Norveçliler, İskoçyalılar, İngilizler, İrlandalılar, Flemenkler, Borgonyalılar, Fransızlar, Navarralılar, Vizkayalılar, Kas-tilyalılar, Galisyalılar, Portekizliler, Endülüslüler, Valencialılar, Aragonlular, Katalanlar, Mayorkalılar, Sardin-yalılar, Korsikalılar, Sicilyalılar, Ca-labrialılar, Napolililer, Romalılar, Toscanalılar, Cenovalılar, Saboyalılar, Piemonteliler, Lombardialılar, Venedikliler, Slavlar, Arnavutlar... Rumlar, Kandiye-liler, Giritliler, Kıbrıslılar, Suriyeliler, Mısırlılar...

İşte Haedo Müslümanlığı seçen/seçmek zorunda olanları yazarken bunları sayar. Ayrıca listesine Brezilya ve Yeni İspanya'dan olanları da ekler. Haedo'nun ne denli doğru söylediği bilinmese de, Cezayir'in "Babil Kulesi" sıfatı altında Haedo'nun saydığı milletlerden hangilerinin mevcut olup, hangilerinin olmadığını çok da önemli olmadığını gösterir. Haedo bu Hristiyanların esaret hayatı yaşamayı reddettiklerini, rahat bir hayat sürmek ve özellikle bedensel zevklere kendilerini vermek için bu hayatı seçtiklerini ve dinlerinden döndüklerini belirtir. Müslümanlığı seçmek, rahat bir nefes almanın anahtarıdır. Bedensel zevklerin din değiştirmek için bir sebep olarak sunulması, Avrupa'nın İslamın yayılmasından duyduğu korkunun hiç de yersiz olmadığını gösterir. Bu aynı zamanda Haedo'nun, çıkarları için din değiştiren bu faydacı insanları eleştirmek üzere ileri sürdüğü bir sebep olabilir. Din gibi ilahi bir kavramın karşısına, "bedensel zevkler" gibi dünyevi bir kavramı koyarak dönmeleri sosyal platformda iyice aşağı çekmek istemiştir.

Din değiştiren Hristiyanlar sadece dinlerini değil, sosyal ve kültürel değerlerini de reddetmiş oluyorlardı. Bartolome y Lucile Bennasar *Los Cristianos de Alá: la fascinant aventura de los renegados* (Allah'ın Hristiyanları: Dönmelerin büyüleyici macerası) adlı eserinde 1550 ve 1700 yılları arasında İspanyol ve Portekiz engizisyonu

korurlar. *Los baños de Argel*'deki (Cezayir Zindanları) Zara bunun en el altındaki örneğidir. Bu eser Müslüman ve Hristiyanlık dünyası arasındaki düşmanlığın, Cezayir gibi dinlerin ve sosyal yapının karmaşık bir şekilde insan hayatını etkilediği bir coğrafyada yaşanan krizlerin belki de en canlı tablosudur. Müslüman korsanlar, Hristiyan esirler, Hristiyan oldukları halde din değiştirmek ve daha da kötüsü Müslümanların gözü önünde kendi dindaşlarına kötü davranmak zorunda kalan Hristiyanlar... Karmaşık bir dünyadır Cezayir. Kahramanlardan Hazen (Hasan), eserdeki bir dönme için, "Bu alçak köpeğin sanki düşmanmış gibi kanını satıp yere döktüğünü gördükçe kalbim sıkışıyor," diyerek hem dininden dönen Hristiyanları eleştirir, hem de onları bu hiç de şerefli olmayan bu harekete zorlayan şartlara kan kusar. Peki, kimler dinden dönmüştür?

"Cezayir'de tüm Hristiyan milletleri arasında din değiştirmeyen, dönme olmayan bir tek millet yoktur. Avrupa'nın ta en uzak şehirlerinden başlayarak, Cezayir'de Moskovalı kızıl dönmelere kadar her şey vardır... Bulgarlar, Lehler,

tarafından yargılanan 1550 kişinin davasını inceler. Engizisyon mahkemesine çıkan bu dönemlerin büyük bir kısmı Mağriplilerle birlikte servet kazanmak istediklerini çünkü "Berberistan'da insanın çok daha refah içinde yaşayabildiğini" söylemiştir.¹⁴ Dönmelerin en şanslıları,

ve esaret öyküleri janrının doğmasında birinci dereceden önem taşır.

Cervantes'in kaleminden çıkan sahnelerin en sertlerinden birine, *Los baños de Argel*'de rastlarız. Ayın için kiliseye giren esirlerden para alan Türkler, Sevilalı din adamı

Mağripli: Öyleyse ödemeni yap.

İhtiyar: Ne ödemesi? Burada para mı ödeniyor?

Gardiyan: İhtiyar peder buralarda yeni galibai!

Mağripli: Ya iki akçe ver, ya da defol, yürü.

İhtiyar: Vallahi yok.

Diego de Haedo, bugün Cezayir'in o dönemdeki sosyal tablosunun anlaşılması açısından büyük önem taşıyan eseri, esareti sırasında kaleme almıştır. Topografia e historia general de Argel adıyla 1612'de beş cilt olarak basılan eser daha sonra sayısız yazar tarafından alıntılanarak kullanılmıştır. Bugün de bulunmaz bir kaynak olarak eşsizliğini korumaktadır.

Cezayirbeylerbeyliği makamına kadar ulaşabilenlerdi: Calabrialı Uluç Ali, Korsikalı Ramazan Paşa, Venedikli Hasan Paşa, yani Cervantes'in "zalım Hasan Ağa" olarak tablosunu çizdiği beylerbeyi. Cervantes de *Trato de Argel*'de ise (Cezayir Muamelesi) mürtretliğin başka bir noktasını ele alıyordu. Eserde bir Hristiyan papazın öldürülmesi üzerine Cervantes, Valencia'daki ölümlerin intikamının Cezayir'de alındığını söylüyordu. Pek çok Müslümanın bulunduğu ve tarımla uğraştığı Valencia topraklarının engizisyonun en yakından takip ettiği coğrafya haline gelmesi boşuna değildir.

İspanyol altın çağı eserlerinde, Cezayir korsanlarının yanı sıra bu şehirde yaşayan Müslümanlar da Hristiyan esirlere yaptıkları kötü muameleyle anılır. "Hristiyan esirlerin, Mağripliler ve Türklerin ellerinde özellikle Cezayir'de yaşadığı büyük sefalet, acı, işkence ve şehitlikten"ten bahseden Haedo tanıklık ettiklerini yazarken, Cervantes de büyük ihtimalle şahit olduğu benzer vakaları kurguya taşıyarak Cezayir'i, yarımadada bu eserleri okuyan İspanyolların korkulu rüyası haline getirir. İspanyol dâhinin *El Trato de Argel*'de (Cezayir Muamelesi) Aurelio'nun ağzından "dünyadaki cehennem" olarak tanımladığı Cezayir kenti korsanlık

Francisco Guerrero'nun anlattığı, hac seyahatinde başından geçen bir olayı anımsatır.¹⁵ Kutsal topraklarda ziyaret ettiği pek çok kilisenin kapısında Türklere ve Araplara para vermek zorunda kalan Guerrero, özellikle Arapların kendilerine para verilince bu kiliselerin kapılarını "büyük bir mutlulukla" açtıklarını söyler. Cervantes de bu bölümle hem "ağçözlü" olmakla itham edilen Türklere yakıştırılan bu sıfatı törpüler, hem de dini görevini yerine getirmek isteyen bir Hristiyanıdan para isteyen Türk figürünü kullanarak bu profili keskinleştirir:

"Gardiyan: Nereye gidiyorsun, Hristiyan?
İhtiyar: Ayın dinmeye.

Mağripli: Öyleyse kendini as.

Don Lope: Ben onun yerine ödeyeceğim.

Mağripli: Oh, ne güzel!"¹⁶

Eser aynı sertlikle devam eder. Vivanco ayını gizlice de olsa yapacaklarını söyler. Osorio da kendisine, çok defa alelacele ayın yaptığını, hatta bir keresinde papazın minberden indirip, küppesini çıkarıp yollarda sürükleyerek götürdüklerini, hatta adamcağıza çok eziyet ettikleri için yolda ölüverdiğini anlatır. Haedo, Cervantes'in Los Baños de Argel'de "Nuh'un Gemisi" olarak andığı bu şehirde yaşayan, İspanya'dan kovulan Moriskoları sınıflara ayırır:

"Bunların hepsi aralarında iki kasta ya da sınıfa ayrılır. Bazılarına mudejalar denir. Bunlar Granada'dan ve Endülüs'ten gelenlerdir. Diğerlerine de tagarin denir. Bunların da Aragon, Valencia ve Katalunya'dan geldiği anlaşılır. Hepsini, İspanya'da doğanlar ya da oradan gelenler gibi beyaz ve orantılı bedenlere sahiptirler. Çok çeşitli işlerle işgal ederler, ne de olsa hepsi bir sanat bilir. Bazıları arkebüz yapar, bazıları barut, bazıları güherçile, bazıları demircidir, bazıları marangoz, bazıları duvar ustası, bazıları terzi, bazıları ayakkabıcı, bazıları kap kakac satar, bazıları ipek üretir. bazıları da dükkânlarında her çeşit mal satar."¹⁷

Kutsal topraklarda ziyaret ettiği pek çok kilisenin kapısında Türklere ve Araplara para vermek zorunda kalan El Maestro Francisco Guerrero.

wikipedia.org

Cervantes, *Los Baños de Argel*'de Cezayir'den "Nuh'un Gemisi" olarak bahseder.

www.wikipedia.org

Cervantes'in de belirttiği üzere Cezayir gibi dinlerin, kanunların karıştığı bir yerde sorunları çözen tek bir kanun vardır, "doğa kanunu". Merkezden uzak bu şehirde her türlü suçun ve normdan sapmanın görülebileceğine sık sık değinilir. Cezayir'in barbar medeniyetin bir parçası gibi

de bu görüşü mısralarıyla perçinlemekte geri kalmaz ve Leonardo adlı esirin ağzından şunları söyler:

"Görölmüş müdür böyle kötölük Var mıdır başka böylesine uyumsuz Şefkatin olmadığı ve Zulmün taşıdığı toprak?"¹⁹

Genel olarak "Çok pratik ve deneyimli" olarak gösterilen Müslüman korsanların "meslek"lerini icra ettikleri bu topraklarda başka yaşadıkları işler de söz konusudur. 1639'da anılarını kaleme alan Madridli azat bir esir de Yahudilerin burada kalp İspanyol parası yaptıklarını iddia eder.²⁰ Korsanlar ise Kuzey Akdeniz sahillerinden her türlü ihtiyaçlarını karşılamaktadır. 18. yüzyıla ait bir nazım eser Mayorka ve Cezayir'i birleştirirken, Müslüman korsanların neler alıp götürdüklerini örnekler:²¹

"Mayorkalının hazinesi Zeytinyağı ve şaraptır. Cezayirli den nefret eder Ve de Tüm Mağripli kastından"

gösterebildiğine sık sık şahit oluruz. Suç oranının yüksek olduğu ve ahlak kurallarının ihlal edildiği bu şehir, Haedo'ya göre 16. yüzyılda korsanlık ve ticarete gömüldüğünden, burada eğitime çok önem verilmemektedir. Din adamina göre burada eğitim Kur'anı Kerim'in ezbere öğretildiği ilkokullarla sınırlıdır.

Şehrin her türlü şiddetin mevcut olduğu, suç oranı yüksek bir yerleşim alanı olarak tasvirine Lope de Vega da katılır. Eserlerinde Türkleri sık sık konu edinen Vega, *Los cautivos de Argel* (Cezayir Tutsakları) adlı eserinde Cezayir'den "o vahşi korsanlar yuvası" olarak bahseder.²² Haedo da şehrin bu vahşi olarak gösterilen sosyal dokusunu betimlerken, burayı yuva belleyen Müslüman korsanların, "Bütün bir yazı ve kış doğunun ve batının denizlerinde korkusuzca dümen sallayarak ve Hristiyan kadirgamlarıyla dalga geçerek" geçirdiklerini yazar ve şöyle devam eder: "Sanki bir sürü yaban tavşanı ve tavşan avlar gibi, bir şurada bir burada adam öldürür dururlar." Cervantes

sosyal dokusuna tanık olan hemen her yazar şehirde fuhuş, oğlançılık ve diğer normdan sapmaların had safhada olduğunu alını çizerek İspanya'da engizisyonun sosyal hayatın üzerine bir karabasan gibi çöktüğü bir dönemde pek çok insanın Cezayir'deki bu serbestliğin cazibesine kapıldığını, bugün engizisyon kayıtlarından görüyoruz. Bennasar'ın gün ışığına çıkardığı sayısız belgede şehirin bu açıdan çekiciliğinin nüfus artışına da yansdığı görülmektedir.²²

Peder Haedo, bu şehirdeki Türkler ve Mağribiler için, "Ne kadar aziz taklidi yapsalar da, aslında oğlançılarının en büyükleridir," der.²³ "Hepsi pis hayvanlar gibi yaşar, hayvani bir hayat sürer. Kendilerini sarhoşluk ve şehvete, özellikle de zevkerest ve iğrenç oğlançılığa adanmışlardır," diye de ekler.²⁴ Ayrıca delikanlıların kadınlardan daha çok rağbet gördüğünü söyler: "Delikanlılara kendi karlılarından daha çok rağbet ederler. Süslü püslü giydirip dışarı gezmeye çıkarırlar. O zaman şehrin bütün çapkınları birbirleriyle yarışır, hepsi onlarla birlikte olmak için havalara girip ciddi pozlar takınırlar, onlara küçük çiçek buketleri sunarlar ve tutkularını ve onlar yüzünden çektikleri acıları dile getirirler."²⁵ Eserinin başka bir bölümünde bu konuya şöyle değinir: "Ama bütün bu kâfirlere bile iğrenç ve tamamen hayvanca görünen bir şey varsa o da bu şehirde imkânı elveren pek çok erkeğin bu delikanlıları satın alıp, kadın gibi saçlarını uzatması, kadın gibi giydirmesi, onlara dans etmeyi öğretmesi ve Avrupa'da genelevlerde kadınların olması gibi, burada erkekler vardır."²⁶

Genel kanı bütün Türklerin oğlançılığı olduğu yönündeydi. Bir İspanyol gezgin, şaşkın bir şekilde bir adamın karısı ve sevgilisi olan bir delikanlıyla aynı yatağa yattığını yazıyor, "Bütün gece iki adam kadına el bile sürmediler" diyordu.²⁷ Bunu nereden görmüş olduğunu bilemiyoruz. Haedo ise buna şaşırmıyor ve "bütün bu şehvet günahlarının" bütün Asyalı

Dünyanın dört bir yanından insanı bir araya getiren bu şehirde ekonominin esir ticareti üzerine kurulu olmasının doğal sonucu olarak şehirde bir esir enflasyonu yaşanır. Hayatlarını bunun üzerine kuran Müslümanlar, bu esirlerin çoğunu kendi evlerinde çalıştırırlar. Haedo Türklerin ve dönmelerin bazen yirmi tane bile esiri olabildiğini yazar ve bunlara "oğlum, diye seslendiklerini ve onlara gerçekten oğulları gibi davrandıklarını" da ekler. Bu esirler Müslümanlığı kabul ettikten sonra kendilerine bir garanti mektubu, esir ve para verildiğini belirtir. "Eğer Türkler bir varis bırakmadan ölürlerse, mal varlıklarını ve paralarını sanki çocuklarıymışçasına bunlar arasında bölüştürdüğünü" ve yine ölmeye önce, daha önce serbest bırakmadıkları esirleri özgürlüklerine kavuşturduklarını söyler. Bu zorunlu birlikte yaşamın beraberinde getirdiği ılımlılıktan çok az söz edilir.

Cezayir'de "istemisiz" olarak belirlenen bir dönem geçiren ve bu şehrin

milletler arasında çok sık ve normal yapılan şeyler olduğunu söylüyordu. Bu din adamının verdiği daha ilginç bir bilgi de, bu şehirde pek çok fahişe varken erkeklerin bu kadınlarla ilgilenmediğidir.²⁸ *Viaje de Turquía*'da (Türkiye Seyahatı) Pedro: Mata ve Juan'ın sorularını cevaplamak konu Türk erkeklerinin kıskanç olup olmasına gelince aralarında şu konuşma geçer:

"Pedro: Onlar kadar kıskanç insan yoktur ve boşuna kıskanç değildirler. Çünkü aralarında oğlancılık eksik olmadığından, kadınları da buna karşılık bir çare araştırırlar. Juan: Bilerek mi?

Pedro: İçlerinde bazen öyle edepsizler çıkar ki, oğlanları karılarından gizlemeyebilir. Hatta yatağına karısı ile birlikte oğlanı da alıp nispet olsun diye, kadına dokunmayanı da vardır."²⁹

Bir kez daha eserin kurgu olduğunu hatırlamakta fayda görüyoruz. Diğer bir yandan da devrin İspanya'sında hakim olan genel kanının altını çizmeden geçemiyoruz. Pedro, Türk erkeklerinin kadınlarını değil, oğlanlarını kıskandıklarını çekinmeden söyler: "Sayıları iki yüzü aşan ıçoğlanları bile, sokaka çıkamadıkları gibi pencerenden de görünemeyen, tıpkı kadınlar gibi; kıskançtırlar da ondan. Önce de anlatmıştım, oğlanlık çok ilerlemiştir. Sinan Paşa'nın konanında iken, ıçoğlanların zaman-

la bu işe alıştıklarını ve yaşlılarının gençlerine kur yaptıklarını gördüm." Pedro İstanbul'daki oğlancılık hayatına dair veriler sunar. Bunların Cezayir'dekilerle paralel olduğu gözden kaçmaz. Nitekim Haedo şu savı öne sürer: "Yemeklerini pişiren ve kendilerine yatakta eşlik eden bu delikanlılar olmadan hiçbir vali dışarı çıkmaz, hiçbir Türk savaşa gitmez, hiçbir korsan denize açılmaz."³⁰

Devrin İspanyol tanıklarına göre bu şehirde yaşayan kadınların erdemlerinden de şüphe edilir. Haedo erdemli kadının yok denecek kadar az olduğunu söyler.³¹ Gomez de Losada, Cezayirli kadınların "ıraş olmak ve süslenmek için çok vakit harcadıklarını" söyler ve "öyle çok mücevher takıp takıştırırlar ki, neredeyse bütün dükkânı üstlerinde taşıyor gibidirler," diye ekler.³² 1639 yılında başılan başka bir eserde ise Madridli bir esir Cezayir kadınlarını şöyle tasvir eder: "Kadınlar ayaklarına kadar uzanan donlar giyerler, altın ve gümüşten uzun kolyeler takarlar. Uzun, pahalı bir mantoyla her taraflarını örterler, sadece gözleri görülür. Kıyafetleri hiç şehvet uyandırır bir şey olmasa da, kendileri öyledir. Sokaklarda o çok kullandıkları Türk erkeklerini ararlar."³³ Oysa İstanbul'da bulunan seyyahların tasvir ettikleri Türk kadınları bunlarla tamamen tezat oluşturur. Yahudi kronik yazarı Moisés Almosnino de Türk kadınlarını "erdemli, dürist ve kendi hallerinde" olarak niteler.³⁴

Lakin alt sınıf (gente baja) kadınlarının çok ahlaksız bir hayat sürdüğünü, bütün gün pencerelerden, kapılardan gelen geçenlere laf atıklarını, sohbet ettiklerini söyler. Busbecq de Türk kadınlarındaki ahlak seviyesinin yüksekliğinden bahseder ve Türklerin kadınlarının iffetine, bütün milletlerin hepsinden fazla önem verdiğini belirtir. "Kadınlar dışarı çıkmaya mecbur olunca o kadar örtülü ve kapalı çıkarlar ki kendilerini bir hayalet sanırsınız. Kadınlar erkekleri peçeler arkasından görürler. Fakat kendi vücutlarının hiçbir yeri erkeğe görünmez," der ve bunun erdeme bağlar.³⁵

Gerçekten de Cezayir üç noktaların şehridir. Her konuda olduğu gibi sevgi ve nefretin de uçlarda hissedildiği bir toprak parçasıdır. Kimileri için cennet, kimileri için cehennemdir. Çok sevilir ya da nefret edilir. İspanyol altın çağının kelim ustalarından, oyun yazarlarının piri Lope de Vega Carpio'nun da Leonardo isimli bir esirin ağzından dediği gibi, pek çoklarına göre Cezayir, "Türklerin şeytanlık meseleleriyle iştigal ettikleri bir cehennem"dır.³⁶ Burada esirler "gözyaşlarıyla ıslatıp yumuşattıkları kaskatı peksimetleri yerler ve "ebediyen çıkarılırlar."³⁷ Ne de olsa Cezayir esirler için "cezanın yeryüzündeki portresidir," da en azından Lope de Vega öyle söyler.

ÖZLEM KUMRULAR
BAHÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ
FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ

İPNOTLAR

1. Svanhvit Ljunga İlgilisi'nin, "Gübirður Simonardóttir – Una islandesa en Argel", archivodelafornera.com.
2. María Antonia Garcés, *A captive's tale*, Nashville, 2002, s. 112.
3. Ase, s. 2.
4. Ase, s. 32.
5. Ase, s. 32.
6. Diego de Haedo, *Topografía e historia general de Argel*, Ed. Ignacio Bauer y Landauer, vol. I, Madrid, Sociedad de Bibliófilos Españoles, 1927, s. 278.
7. María Antonia Garcés, *A captive's tale*, s. 112.
8. Ase, s. 38.
9. Diego de Haedo, *Topografía e historia general de Argel*, s. 324.
10. María Antonia Garcés, *A captive's tale*, s. 141.
11. Diego de Haedo, *Topografía e historia general de Argel*, s. 278.
12. Alkol oranı 40 ila 45 olan alkolü 100 kişilere verilen ad.
13. Diego de Haedo, *Topografía e historia general de Argel*, s. 252.
14. María Antonia Garcés, *A captive's tale*, s. 35.

15. *El viaje de Jerusalem que hizo Francisco Guerrero, rocenero, y maestro de capilla de la santa iglesia de Sevilla*, Dirigido al Illustísimo y Reverendísimo señor don Rodrigo de Castro Cardenal y Arzobispo de la santa iglesia de Sevilla, Impreso con licencia en Valencia, en casa de los herederos de Joan Navarro, Año 1593.
16. Miguel de Cervantes Saavedra, *Los baños de Argel*, 3. Bölüm.
17. Emilio Temprano, *El mar maldito*, Madrid, 1989, s. 69.
18. Lope de Vega, *Los cautivos de Argel*, Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes.
19. Pignatelli de Cervantes Saavedra, *Trato de Argel*, I. Bölüm.
20. Emilio Temprano, *El mar maldito*, s. 70.
21. Poetas políglotas, de Francisco Gregorio de Solés, *Cogidos al voto por un cazador de sangas*, Barcelona, 1799, s. 131.
22. Bartolome y Lucile Bernasau, *Los Cristianos de Alá: la pasciente aventura de los renegados*, 1989, Madrid.
23. Diego de Haedo, *Topografía e historia general de*

- Argel, s. 327.
24. Emilio Temprano, *El mar maldito*, Madrid, 1989, s. 5.
25. Ase, s. 74.
26. Diego de Haedo, *Topografía e historia general de Argel*, s. 345.
27. Ase, s. 57.
28. Emilio Temprano, *El mar maldito*, s. 74.
29. Pedro'nun Zorunlu İstanbul Seyahatı, çev. Fuad Canım İstanbul, 1996, s. 140.
30. Emilio Temprano, *El mar maldito*, s. 75.
31. Ase, s. 74.
32. Ase, s. 192.
33. *Relación verdadera en que se da cuenta muy por extenso del modo que tienen de vivir los Moros*, Madrid, 1696, fol. 24.
34. Moisés Almosnino, *Crónica de los reyes otomanos*, edición crítica de Pilar Romeo Ferré, Barcelona, s. 76.
35. Öljier Ghislan de Busbecq, *Türk Mekrurları*, Ed. Recep Kibar, İstanbul, 2002, s. 82.
36. Lope de Vega Carpio, *La Gran comedia de los cautivos de Argel*, cervantesvirtuales.es.
37. Ase.

VATAN UĞRUNA FIRTINALI DENİZLERDE
PERVANE TIKIRTISI DİNLEMEK

AHMET RIZA BEY'İN İKİ AVRUPA SEYAHATI

BURAK ÇETİNTAŞ

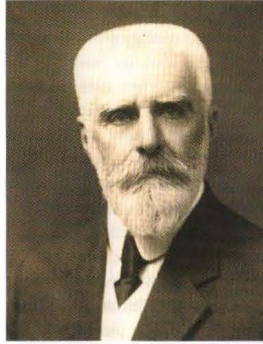
İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularından ve cemiyeti Avrupa'dan yürüttüğü faaliyetlerle temsil etmiş idarecilerden biri olan Ahmed Rıza Bey'in hürriyet taraftarlarının gördüğü baskılar nedeniyle 1889 yılında Avrupa'ya kaçışı ile ilgili yazışmalar arasında, Şeyhülmuhammarrin Ahmed Midhat Efendi'nin bir mektubu da bulunuyor. Ahmed Midhat Efendi Ahmed Rıza'yı, Rodos'ta bir İngiliz gemisine aktarma yapıp Avrupa'ya kaçabilmesi için adadaki eski dostu Şeyh Abdullah Cemaleddin Efendi'ye tavsiye etmiş ve bir süre adada ağırlamasını istemişti.

Ahmed Rıza Bey,
ihtiyarlık
senelerinde...

Tüm görsel
malzemeler
Burak Çetintaş
Arşivi'nden
sağlanmıştır

Arşivimde, eski siyasilerimizden İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucuları arasında sözde pozitivist duruşuyla tanınan Ahmed Rıza Bey'in, halazadesi Mahmud Nedim Paşa'ya hitaben kaleme aldığı ve Marsilya'dan postaya verdiği bir kartpostal var. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni uzun seneler Avrupa'dan yürüttüğü faaliyetlerle temsil eden idarecilerden biri de, cemiyetin kurucularından olan Ahmed Rıza Bey idi. Ahmed Rıza Bey, Avrupa'ya ilk defa 1889'da, o sırada maarif müdürü olduğu Bursa'dan bir fırsatını bulup geçmişti. Bu maceralı seyahatin ardından 19 sene boyunca İstanbul'a dönemeyen siyasi, 1908'de Meşrutiyet'in ilanından sonra alâ-yı valâ ile karşılandığı İstanbul'da bu defa "ebu'l-ahrâr," yani özgürlerin babası, yazılı pankartlarla karşılanıyordu.

Ahmed Rıza Bey, 1889'daki hicretin ardından Avrupa'ya iki defa daha gidecek ve bu seyahatlerinde, çökmekte olan imparatorluğun haklarını müzakere için oturduğu masalarda arayacak, dinler gibi görünen muhataplarına Türklerin içinde bulunduğu durumu anlatacak. Bu seyahatler-

den ilki, iki sene boyunca büyük bir yıkıma sebep olan Balkan Savaşı'nın hemen ardından 1912'de, ikincisi ise 1920'de, bu defa milli mücadeleyi organize eden Ankara'daki idarenin isteği doğrultusunda gerçekleştirilmişti.

Atatürk, zaman zaman Ahmed Rıza Bey'e mektuplar da göndermiş, günün önemli olayları hakkında istişarede bulunmuş, bazı görüşmeleri gerçekleştirmesi için ricaçı olmuştu. Bu mektuplardan Milli Mücadele'nin başlangıç safhasında, yani 1919'da kaleme alınmış olan biri, 1922'de eski siyasinin Fransızca

olarak kaleme aldığı, Batı'nın Doğu Politikasının Ahlaken İhlası isimli kitabının 1982'de, matbaa masrafları eski meclis başkanının yeğeni ve Sultan V. Murad'ın oğlu Şehzade Mehmed Selahaddin Efendi'nin kızı Atiye Sultan'ın kocası olan Damad Osman Hâmi Bey tarafından karşılanan Türkçe baskısının giriş kısmında yayınlanmış, klišesi de aynı sayfalar-da basılmıştı.

Ahmed Rıza'nın Avrupa'ya ilk gidişi ile ilgili yazışmalar, bugün nezdinde bulunuyor. Bunlar arasında yer alan, Şeyhülmuhammarrin Ahmed Midhat Efendi'nin Ahmed Rıza'nın kaçışı esnasında uğrak noktalarından biri olan Rodos'taki ahababı Şeyh Abdullah Cemaleddin Efendi'ye hitaben yazdığı tavsiye mektubu da bu yazı içinde ilk defa yayınlanıyor.

Ahmed Rıza'nın 1908 inkılabının ardından parti içinde popülaritesinin iyiden iyiye düştüğü tarihlerde, yani 1912'de gittiği Paris'te katıldığı bir dizi toplantı, aslında onun da İstanbul'dan ve parti merkezinden pek ümidinin kalmadığını gösteriyordu. Ahmed Rıza Paris'te katıldığı toplantılarla ilgili

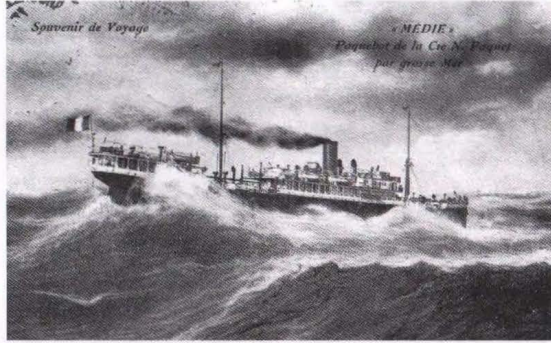
olarak daha sonra Fransızca bir iki risale yayınlamış, görüşmeleri okuyucusuyla da paylaşmıştı. O tarihlerde fikirleri pek de tasvip görmeyen ve bu nedenle pasifize edilerek Ayan Meclisi reisliğine getirilen Ahmed Rıza, Paris'te katılacağı toplantıları ve burada yapacağı konuşmaları memleket meselesi ve ülkeye hizmet olarak algılamış ve gerek yolculuğu sırasında, gerekse Paris'te kaleme aldığı mektuplarında bu düşüncesini yakınlarıyla paylaşmıştı.

Marsilya limanından kuzeni ve eski Viyana sefiri Mahmud Nedim Paşa'ya gönderdiği 12 Teşrinisani 1912 tarihli bir kartta memleketi için göğüs gerdiği zorlukları; "Marsilya'dan dön gelecektik. Bu sabah vâsil olduk. Yolda dehşetli bir fırtınaya tutulduk, yirmi saat kadar çalkandık durduk. Saatte on iki mil giden vapurumuz dört mil ancak gidebildi. Vapurun kığı yukarı kalktığı zaman pervâ-

vatanperverliğinden şüphe etmenin yersizliğini söylemem lazım. Ne var ki, Ahmed Rıza da pek çok dengenin değil farkında olmak, varlığından dahi bihaber olan o dönemin klasik siyasilerinden sadece biri idi.

Ahmed Rıza tahsilli, okuryazar, klasi bir son devir Osmanlı aydınıydı. İlk kitabını henüz 16-17 yaşın-

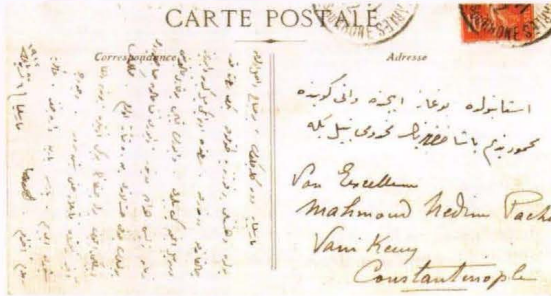
yayınlanmış kitap ve risalelerinin sayısı. Osmanlıca olarak basılanlardan birkaç kat fazladır. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra döndüğü İstanbul'da sarf ettiği, "Ben meşrutî idârenin bizim memleketimiz için en uygunu ve hayırlısı olduğunu senelerden beri düşünürdüm. Halbuki memlekele döndükten sonra buranın büsbütün başka bir hal aldığı-

Ahmed Rıza'nın imzasını taşıyan kart ve kartın ön yüzünde -Ahmed Rıza'nın da yolcusu olduğu- Adrîyatik'in çetin dalgalarıyla boğuşan Médie vapuru.

Ahmed Rıza, Marsilya limanından kuzeni ve eski Viyana sefiri Mahmud Nedim Paşa'ya gönderdiği kartta memleketi için göğüs gerdiği zorlukları anlatıyordu: "Yolda dehşetli bir fırtınaya tutulduk, yirmi saat kadar çalkandık durduk. (...) Yolcuların çoğu hastalandı. Ben de müteessir oldum. Memleketin iyiliği için yola çıkanın bu gibi eziyetlere, bundan daha ağır zahmetlere katlanacağı şüphesizdir."

nesi havada dönüyor, vapuru fena halde sarsıyordu. Yolcuların çoğu hastalandı. Ben de müteessir oldum. Memleketin iyiliği için yola çıkanın bu gibi eziyetlere, bundan daha ağır zahmetlere katlanacağı şüphesizdir. Vücutça şimdi iyiyim. Paris'e yarın varacağız. Aileye selâm, ihtiram," satırlarıyla anlatmıştı. Belli ki bu yüksek tahsilli Osmanlı aydını için alışılmıştan yarım gün fazla süren bol çalkantılı ve fırtınalı deniz seyahati sırasında çekilen heyecan ve kalp çarpıntısı, senelerce cepheden cepheye koşan askerın sarf ettiği emeğe eşdeğeri. Evrakını, gazete ve dergi sayfalarında kalmış yüzlerce yazısını, kitaplarını, risalelerini ve şahsi yazışmalarının çoğunu okumuş biri olarak, Ahmed Rıza Bey'in

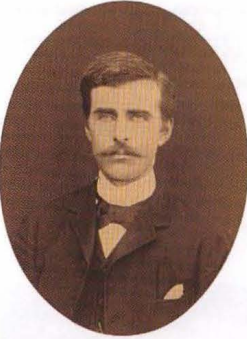

dayken yazmıştı. Kitabın konusu da Avrupalı tarzda av ve avcılıkla ilgiliydi. Avrupa'dan türlü lisanda kitap getirir, haftalarca odasına kapanıp bunları okur, notlar çıkarır, gazete ve mecmualara yorum ve makaleler kaleme alırdı. Fransızca olarak

nı gördüm..." şeklindeki sözleri ise onun mensubu olduğu milleti, üzerinde yetiştiği toprakları ne kadar az tanıdığının ifadesidir. Buna rağmen, Ahmed Rıza Bey hiç şüphe yok ki memleketi için en iyiyi yapabilmek kaygısıyla neredeyse 50 sene

Ahmed Rıza, Mahmud Nedim Paşa'ya binbir meşakkatle tamamladığı vapur seyahatini hikâye ettiği kartı Paşa'nın oğlu Nebil Bey aracılığıyla ulaştırmıştı.

Ahmed Rıza Bey'in Bursa'da maarif müdürü olduğu sıralarda Sebah & Joallier'de, Ahmed Midhat'ın hakkında mektup kaleme aldığı sırada çektiği bir fotoğrafı.

Ahmed Rıza'nın Avrupa'ya kaçış mektubunu Ahmed Midhat kaleme almıştı...

19. yüzyılın Tanzimat aydınlarının fikir dünyasını ve zihniyetini anlamak için bu zümreyi kasıyıcı birçok espril beyit söyleyirdi. Osmanlıktan taviz veremeyenleri, bu nıv-zuhur takımı ima ederek yeri geldikçe onların ağzından söyledikleri beyitlerden biri de, "Paris'e gıt bir gün akl ü fikrin var ise, aleme gelmiş sayılmaz; gitmeyenciler Paris'e..." idi. Ahmed Rıza da imparatorluk coğrafyasında ve bilhassa İstanbul'da kendisi gibi hürriyet taraftarı olanların muhatabı olduğu baskıdan bıkmış, Avrupa'dan getirttiği gazete ve dergilerde okuduğu, hayran olduğu Paris'e gitmeyi aklına koymuştu. Bu niyetle, henüz çocukken kendini sevdiği baba dostu Ahmed Midhat Efendi'den yardım istemişti. Babası ayan meclisi azasından Ali Rıza Bey o tarihlerde II. Abdülhamid'in gövündün düşmüş, Anıy'a sürgüne gönderilmişti. Diğer baba dostları da II. Abdülhamid'in muhalifi olduğu için ona el vermemiş, arka çıkmamıştı. Ahmed

boyunca durmaksızın çalışmıştı. Son senelerinde evine kapanmış, geçimini sağlamak için çoğu babasından kalma kütüphanesinin büyük bir kısmını satmış, arşivinin kalanıyla hatıralarını kaleme alıyordu. 28 Ocak 1930'ta inziva hayatı yaşadığı çiftliğindeki köşkün üst kat sofasında yayılı keçeyle takılıp merdivenlerden yuvarlandı için bacağına kırılmıştı. Bir aya yakın zaman Şişli Etfal Hastanesi'nde yattıktan sonra, 26 Şubat 1930 tarihinde aynı hastanede Atatürk'ün emriyle kendisine tahsis

edilmiş özel odasında vefat eden ve hafızalardan çoktan silinmiş olan bu siyasi, 11 kişinin katıldığı kavruruk bir cenaze alayı refakatinde Kahdilli Mezarlığı'na defnedildi. Yakup Kadri'nin de söylediği gibi, Ahmed Rıza "çoktan ölmüş ve kendisi bizzat kendi cenaze alayını görmüş; bu alayın arkasından elim, acı bir hayret içinde yürümüş bir bedbaht değil miydi?"

BURAK ÇETİNTAŞ
BOĞAZICI ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ MASTER ÖĞRENCİSİ

Midhat Efendi, gerek Ali Rıza Bey ve gerekse Ahmed Rıza ile sohbet meclislerinin yanı sıra Beykoz sırtlarında düzenledikleri av partilerine de birlikte giderlerdi. Hatta Ahmed Rıza Bey İstanbul'a döndükten sonra, yaşı hayli ilerlemiş olmasına rağmen babasından yadigar olan yaşlı yazarı avcılar cemiyeti reisi yapmıştı.

Ahmed Midhat Efendi, babasının ziyaret bahaşesiyle Bursa'daki Maarif müdürlüğü görevinden izin alarak ayrılan Ahmed Rıza'yı Rodos'ta bir İngiliz gemisine aktarma yapıp Avrupa'ya kaçabilmesi için adadale eski dostu Şeyh Abdullah Cemalettin Efendi'ye tavsiye etmiş ve bir süre adada ağırlamasını istemişti. Şeyh Abdullah Cemalettin Efendi, uzun seneler Mısır kadılığı görevinde kalmış, Kahire'de ve İskenderiye'de bulunduğu senelerde İlahi ve sünneti ile ilgili dört adet kitap kaleme almış ve bunları basırmıştı. Sonraki senelerde Rodos'a yerleşen Abdullah Efendi burada ölmüş ve eski Osmanlı bahrşesinin namı denizcilerinden Murad Reis Cami'nin hazinesine gömülmüştü. Şeyh Efendi'nin hikâyesini uzun uzadıya anlatmamın da bir sebebi var: Ahmed Rıza'nın Avrupa'ya kaçışına yardım eden Şeyh Abdullah Efendi'nin oğlu Bereketzade Hasım Veli Bey ise seneler sonra Ahmed Rıza Bey'in kız kardeşi (ve Sombeki Mutasarrıfı Mahmud Bey'in karısı Mâlike Hanım'ın kızı) Lcylü Hanım ile evlenmiş, bu suretle Ahmed Rıza Bey ile seneler önce vefat etmiş olan Şeyh Abdullah Cemalettin Efendi arasında sıhrıyet de پیدا olmuştu.

Bugün şahsi arşivimde bulunan ve Ahmed Midhat Efendi'nin kaleme aldığı mektup şöyleydi: "Faziletli reşadettü efendim Şeyh Abdullah Efendi hazretleri,

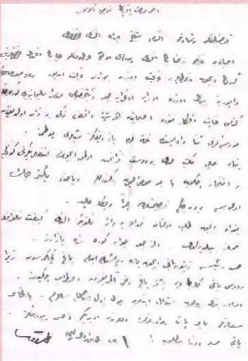
Ehlibbada izettü Rıza Beyefendi pederleri olan atufetü Ali Beyefendi hazretlerini görmek için Antalya'ya azimet üzere buradan hareket ediyorum. Rodos'ta İngiliz vapuruna binmek üzere oraya uğrayacak ve bittehasşüs medrese-i Süleymaniye'ye ilk çıkacaktır. Kendisi gayet elkarı-münevere eşhabından her şey vâkif, zeki bir zat olduğundan medresenizi senâ'ı vâdisinde gazetede yardımlarını şeyleri yutmaz.

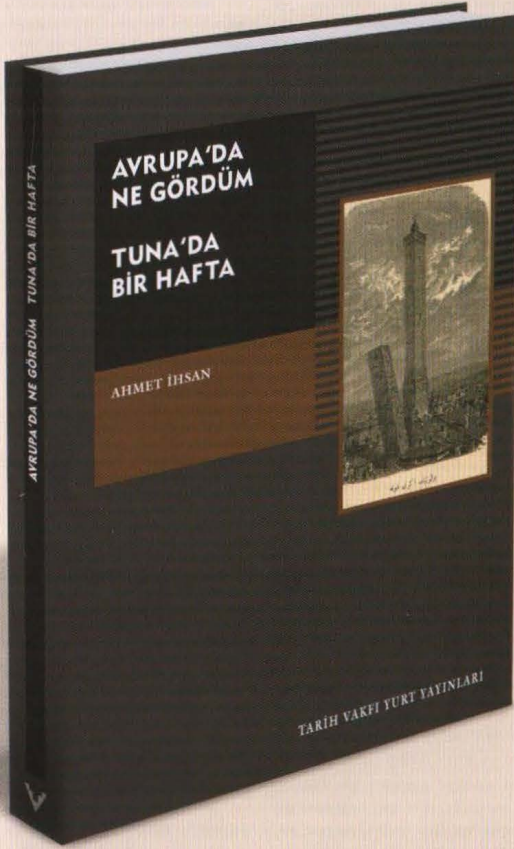
Binaenaleyh mektebe ciddi bir dost kazanmış olmak için sınırlarınızı güzelce bir imihana çekip ya mir-i mumaleyle beğendirmeli yahut beğenmeyecek olursa verileceği nashatları cidden dinlemelisiniz.

Bagdad için talep olunan hocaya dair mektubunuz alındı. Keyfiyet telgrafla mahalline bildirildi. Alınacak cevaba göre size yazılır. Hassa reisince zeytinyağı için para vermiş idim. Yağ gecikmesin. Zira Rodos yaği gelecek diye başka yağ dahi almadığımızdan ızdırab çekiyoruz. Orada bizi bilip sual edenlere bol bol selam. Bilhassa saadetlül Macid Paşa biraderimizin ellerinden öptüğümü tebhir buyurursunuz."

Kendini önce Rodos'a, oradan da bir İngiliz vapuruyla Marsilya'ya ve Paris'e atan Ahmed Rıza'nın 19 sene süren ve sefâler içinde geçen Avrupa macerası, dönemin meşhur gazeteci ve yazarlarından Ahmed Midhat Efendi'nin iste bu tevchihnamesi ile başlamıştı. Ahmed Rıza'nın Mesrutiyet'i'nin ardından sonra Ahmed Rıza Bey olarak döndüğü İstanbul'da ziyaarctene gittiği ilk kimse annesi Naile Hanımefendi ise, ikincisi de baba dostu Ahmed Midhat Efendi olmuştu.

Ahmed Midhat Efendi'nin, dostu "İngiliz" Ali Bey'in oğlu genç Ahmed Rıza'yı Şeyh Abdullah Cemalettin Efendi'ye takdim ettiği mektup.

AVRUPA'DA NE GÖRDÜM TUNA'DA BİR HAFTA

Ahmet İhsan

ISBN 978-975-333-210-1

Haziran 2007,

620 Sayfa

34,00YTL

[Osman] Hamdi Bey kitabımı
görüp geçmiyor, bazı parçalarını
okuyordu ve ilâve eyledi:

-Seyahatnamenizi, Ahmet Mithat
Efendi ile birlikte gittiğimiz
müsteşrikler kongresi vesilesile
Ahmet Mithat Efendinin yazdığı
Avrupa'da Bir Cevelan'dan daha
iyi buldum. Sizinle etraflı
konuşmak ve görüşmek isterim.
Yarın sabah bana yalıya
gelir misiniz?

Ahmet İhsan, Matbuat Hatıralarım

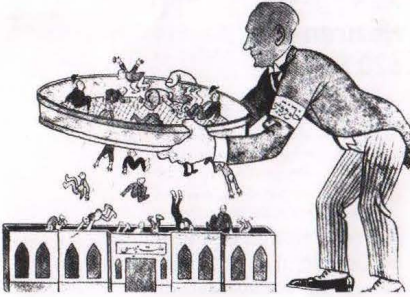
MYRA

1923 YAZ SEÇİMLERİ

"GİZLİ YÖNERGE"

METE TUNÇAY

Halk Fırkası'nın kurulmasına karar verilmiş olmakla birlikte, resmen kurulmasından beş ay önce, 10 Nisan 1923'te (Birinci) Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına, İkinci Dönem TBMM seçimleri için derneğin yerel örgüt görevlilerine "gizli yönerge" gönderilmişti. Şimdiye kadar bilimsel çalışmalarda kullanıldığını hiç görmediğim bu belgeyi Prof. Dr. Cemil Koçak Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde buldu. Dostumuz Ziver Öktem Bey yeni harflere aktardı. Dergi adına kendilerine teşekkür ederiz.

Ramiz Gökçe, Akbaba değişiminin 5.9.1927 tarihli, 494 nolu sayısında yayımlanan karikatüründe seçimleri hicvediyor.

İsmail Şev, Asîd-i Gazî'ye Karikatürlerde Atatürk, Sarmış yay. 1st. 2003.

1923 yaz seçimleri döneminde seçim çevreleri (yakında hepsi vilayete dönüştürülecek olan) sancakları (livalar). Seçimler iki dereceliydi. Erkek birinci seçmenler, asıl milletvekillerini seçecek olan ikinci seçmenleri oylarıyla belirlerdi.

Mustafa Kemal Paşa, meclisin nisan ayı başında oybirliğiyle aldı-

ğı, "Madde-i Müzeyyelenin ilgasına ve Tecdid-i İntihabata dair" heyet-i umumiye kararından hemen sonra, 8 Nisan'da bir bildiri yayımlayarak Dokuz Umdelik seçim platformunu açıklamış ve aynı gün A-RMHC örgütüne seçim çalışmaları için bir çağrı yapmıştı (Ertesi günü Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde basılan bu metinler için bkz. Atatürk'ün Tamim, Telgraflar ve Beyannameleri, No. 497-498.) Ayrıca, yine o günlerde çıkarılmış olması gereken ve ilk kez M. Tunçay, *Tek-Parti Yönetimi...* kitabının ek belgeleri arasında yayımlanan "A-RMHC... Livası Heyet-i Merkeziyesine - Müntehib-i Sani intihabatında Nazar-ı Dikkate Alınacak Esasat" başlıklı matbu bir bildiri de vardır.

Burada sunulan "gizli" yönergeden başka, M. Kemal Paşa çeşitli seçim

çevreleri ahalisine bildirilerle bizzat seslenmiştir (örneğin, 11 Nisan'da İstanbul'a No. 499, 21 Nisan'da Trabzon'a No. 503). Bunlarla da yetinmeyerek, "bazı eşhas tarafından" yayılan "bedhahane şayiât" üzerine, 8 Haziran'da A-RMHC/Halk Fırkası yandaşlarına bir genelge göndermiştir (No. 514.)

Muhalef İkinci Grup üyeleriyle, Kemalistlere boyun eğmeyen İttihatçıların 1923 yaz aylarında yapılan seçimlere katılması engellenmişti. 72 seçim çevresinden İkinci Meclise seçilen 286 üyenin hemen tamamı Halk Fırkası adayıydı. Bağımsız olarak seçilen birkaç kişi arasında, sadece Gümüşhane milletvekili Zeki (Kadırbeyoğlu) Halk Fırkasına katılmamıştı.

METE TUNÇAY

BİLGİ ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ

İntihap Talimatnamesi

(Mahremdir)

1- Bir dâire-i İntihâbiyeye memur olan zat evvel emirde vazifesi hudud

dâhilinde bulunan halkın ve muhitin hakikî ahvâl ve vaziyetini tetkik ve tespit edecektir. Dâire-i İntihâbiyenin muhtelif küçük ve büyük merkezleri beyrindeki münâsebâtın ne olduğunu ve orada öteden beri mevcut olan veyahut yeniden vücuda getirilen cereyanları,

temayülleri anlayacaktır. Tetkikatında hissiyattan tecerrüd etmek, vaziyeti olduğu gibi görmek ve bildirmek maksadın muvaffakiyeti için esastır. Bütün tedbirlerde bu esasan ayrılmamak elzemdir.

2- İntihap safahatının en küçük

teferruatıyla da istiglal edilecek her safhası için tedbir-i lâzime ihtihaz edilmiş olması ve en küçük teferruatına kadar her veh-i âti maddeler de nazâr-ı itibâra alınarak en hücrâ mahalle ve köylerine kadar teşkilâtla rapredilmiş bulunmalıdır.

3- Daha müntehib-i evvellerin cetvelleri tanzim edilirken bize rakip ve muhasım veyahut gayr-i emîn olanların ve bilhassa bu gibilere baş bulunanların zayıf noktaları ve bu vaziyetlerinin avâmîli öğrenilecek onları taksim etmek ve icap ederse efkâr-ı umûmiye-yi onların aleyhinde hazırlamak tedbirleri asla ihmal edilmemelidir.

4- Müntehib-i evvellerin defterleri tanzim olunurken mutlaka emîn olduğumuz mahalle, köy halkının ve ef'radın behemehal defterlerde mukayit bulunmaları ve hîni-i intihâbâtta sandık başında isbât-ı vücûd etmeleri yer yer ve gurup, gurup rehberler tayin edilerek teşkilâtla rapî suretiyle temin edilmelidir.

5- Nevâhi-i intihâbiye taksiminde leh ve aleyhimizdeki veya şüpheli olan müntehib-i evvelleri adediler nazâr-ı itibâra alınarak ve bu hususta hesâbât yapılması ihmal edilmeyerek şüpheli olanların ve hele aleyhimizde rey verecekleri arası emîn arkadaşlarımızın reyleriyle imha edilecek surette taksim-i tertibine katıyen dikkat edilmeli ve her nâhiye-i intihâbiye mutlaka teşkilâtla rapî olunmalıdır.

6- Intihap sandıklarının behemehal emîn arkadaşlarımızı tevdiî teribi de hazırlanmış bulunmalıdır.

7- Evvela müntehib-i sâni ve bilahare mebus namzetlerinin muntazam istisleri ihzâr edilmiş olarak intihâbât esasında müntehiblere mahalline göre tertip edilecek teşkilât-ı mahsûsa ile dağıtılmalı ve onların sandıklara atılması da takip ve temin edilmelidir. Bilhassa müntehib-i sânilerin çok mutemet kimselerden olmasına fevkalade itina etmelidir.

8- Bir dâire-i intihâbiyenin muhtelif cüz'-i ferdlerindeki her türlü muhtelif esnaf veyahut zümre teşkilâtı mevcut ise onları behemehal temas edilecek elde edilmeli ve bu teşkilâtların idare başında bulunanlardan mutlaka emîn olmalıdır.

9- Müt'edadi takip ve istiglal yâni merkezlerle hasredilmeli ayrı ayrı her nâhiye ve köy ve kaza ve mahalle müntehib-i sâni intihâbâtında ber-vech-i bâlâ teşkilâtla rapî edilecek intihâbâtın

emniyetle cereyanı temin ve takip olunmalı ve badehu müntehib-i sâniler dahi bir bir gurup teşkilât-ı muvakkateye rapî edilecek namzetlerimize rey vermeleri esbâbı istikmâl edilmeli ve temâs-ı müt'edadi asla ihmal ve kaybedilmemelidir. Ve bilhassa müntehib-i sânilerin muhtelif cereyanlarla temas ve igfallerine meydan verilmemelidir.

10- Her nâhiye-i intihâbiyede çalışacak heyetlerin geceli ve gündüzlü faaliyetleri takip ve temin olunmalı bir an murakabeden hâli bırakılmamalıdır.

11- Bir dâire-i intihâbiye dâhilinde intihâbâtta memur olanların ve alelumum rüşesâ-yî zi'mürünün hareketi yakından takip edilecek mağış ve şüpheli muamelâtına meydan verilmemelidir. Bilhassa heyet-i tefişiyenin en emîn arkadaşlarımızdan teşekkülü ve icabında bu maksatla kanun dairesinde tedbîli ve heyet-i tefişiyeye arasına yardımcı olarak haricîten alınacakların mutemet bulunması esbâbı istikmâl edilmelidir. Heyet-i tefişiyeye arasında şüpheli varsa bunların etrafına hissettirmeyerek mutemet arkadaşlarımızı sevkle muamelelerini maksadımıza hâdim bir hâle ifrâg edilmelidir.

12- Intihâbât muamelât ve neticesinin kaypaklığı nazâr-ı dikkatten asla dūr tutulmayarak intihâbât safahatının her safhasına alt reyler sandıklardan çıkarılıp sayılınca kadar daima bedbin ve müteyakkız bulunmalıdır.

13- Intihâbât safahatında propagandanın ayrı ve mühim bir rolü olduğu da her an nazâr-ı dikkatte tutularak davamızın ilan edilen umdeler dâhilinde sâmil'erin ve muhatapların hâlet-i rûhiye ve müktesebât-ı ilmiye ve idrâkiyelerine göre yer yer ve vakit vakit izahı ihmal edilmeyerek bu intihâbâtın sulh ve harp, istiklâl ve esaret davası olduğu, masûniyet ve tekâmül-i âtiyemizin muvaffakiyetimize bağlı bulunduğu azîz halkımıza iyice anlatılmalı ve muhalefetin kasd-ı ihtirâsı ve ecnebi entrikalarının gayet gizli faaliyetleri yerine göre lisân-ı münâsiple beyan edilmesi vârid-i hâîr olmalıdır.

14- Intihâbât bütün safahatında vakayî ve intihâbât-ı mahalliye ve müteahaz tedâbir ve yapılan teşkilât pederper muntazam ve sarîh olarak merkeze müt'edadiyen yazılmalıdır.

15- Dâire-i intihâbiye dâhilindeki merbuatla bilhassa temas asla ihmal edilmeyerek daima nîkât-ı nazarıma müntehib-i sânilerimizle mebus namzetlerimizin ve davamızın lehine intihap safahatıyla alakadar ve müt'edadi halkın hoşuna gidecek makalât ve havâdisin neşri temin edilmelidir.

16- Mahalle kahveleri propagandasının da müessir olduğu hatırdan çıkarılmayarak oralardan da malûmât-ı muvazzaha elâde etmeye çalışmalı ve bizim maksadımızın propagandasını temin ve makûs propagandaların mefûciyeti esbâbı ihzâr ve tatbik edilmelidir.

17- Taraftarlarımızın arasındaki müntehib-i sânilerle mebus namzetlerimiz miyânesindeki rekabet veya adavetlerinin intihâbâtımızın müteessir olabileceği daima düşünülerek bu gibi hâlâtta meydan bırakmamak için telif-i beyinleri ve hiç olmazsa intihâbât esasında davamızın kutsiyet ve muvaffakiyeti namına vahdetle hareket etmeleri temin edilmelidir.

18- Devâr-i intihâbiyeye memur olan arkadaşlarımızın her hareketi halkın nazâr-ı dikkatinden dūr olmalıyacağından daima dikkat-i dâiresinde hareketle hâlka nahş görünecek muamelatları içtinâba itina edilmelidir.

19- Dâire-i intihâbiyede muvaffik, muhâlif ve bitaraf ne kadar mebus namzedi vardır ve bunların kudret-i intihâbiyeleri ne kadardır ve hangi sınırlara ve mahallere istinat ediyor ve bizim namzetlere karşı dâire-i intihâbiyenin samimi hisleri nedir öğrenmeli ve derhal merkeze yazmalıdır.

20- Bir dâire-i intihâbiye dâhilinde gerek müntehib-i sâni intihâbâtında ve gerek mebus intihâbı safhasında yer yer intihapların değerleri üzerinde tesiri olduğu düşünülerek daima ibtidâ en emîn olduğumuz mahallâda intihâbâtı ikmal ve badehu şüpheli yerlere bürün teşkilâtla gidilerek o mahallerde dahi muvaffakiyeti temine çalışmalıdır.

21- Bütün bu işlerde müfettişlerimiz için mahallî Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve belediye heyetleriyle tevhih-i mesâi ederek ve mezkûr cemiyetin teşkilatı maksadımıza hâdim bir halde islah ve tekemmül ve tevsiile çalışarak behemehal bu intihâbâtta namzetlerimizin kazanmalarını temin yegâne vazifesi ve gaye olmalıdır.

10 Nisan sene 339

KAYNAKLAR

- Bkz. Mete Tunçay, *TC'nin Tek-Parti Yönetiminin Kuruluşu* 1923-31 (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1999) s. 46v.
- Ahmet Demirel, "1923 Seçimleri," *Tarih ve Toplum*, sayı 144 (Aralık 1995), s. 23-27. Bu makalenin sonuna, o günlerdeki iki gazete yazısının çevrim-yazısı da eklenmiştir (s. 28-30).
- Suphi Nuri, "Halk Fırkası - İkinci Grup - Intihâbât," *İleri*, 6 Nisan 1923 ve Velid Ebüzziyade,

"Grupların Fevkünde Vatan Vardır," *Tevhid-i Eşkâr*, 7 Nisan 1923.

Halkimiyet-i Milliye sayıları: tarayarak seçimin sonuçlarını değerlendiren Ahmet Demirel, 72 seçimin çevresinde 6'sı hakkında bilgi bulamadığını, sadece Gülmüşhane'de bağımsız Zeki İzzetbeyoğlu Bey'in (Birinci Müdafaa-i Hukuk adaylarından birini) geçerek seçimi kazandığını, diğer bütün bilgileri de adayların seçildiğini anlatıyor. Ancak, 9 seçim bölgesinde ikinci seçmenlere fazla aday gösterilecek

Müdafaa-i Hukuk adayları arasında tercih imkânı verilmiştir. Ankara 6/3, Bğr 3/5, Bursa 15/5, İçel 2/4, Karesi 8/10, Kars 2/4, Mardin 5/11, Ordu 5/8, Eskişehir 3/9. Bu son çevrede 9 Müdafaa-i Hukuk adayından 3'ü merkez adaylarından çıkarılmış, bunlardan biri (Emîn İsazak) bağımsız olarak seçmiş kazınmış, ama iki yıl sonra yine Halk Fırkası'na alınmıştır.

NYSA KENTİNİN KAHRAMAN KTİSTES'İ

ATHYMBROS

YARD. DOÇ. DR. HÜSEYİN ÜRETEK

Eskiçağda şehirlerin tanrı, kahraman ya da tarihi kurucularına ktistes denirdi. Gerek epigraflık, gerek nümizmatik kaynaklar bir Karia kenti olan Nysa'nın Yunanistan'daki Sparta'dan gelen Athymbros tarafından kurulduğunu destekler niteliktedir. İmparatorluk dönemi Nysa sikkelerinden Marcus Aurelius ve Maximinus dönemlerinde basılan ve British Museum sikke kataloğunda yer alan iki sikke, üzerlerinde taşıdıkları Athymbros tasvirleriyle kentin kuruluş inancı açısından önemli birer örnek oluşturmaktadır.

Öğrenim gördüğü Nysa kenti hakkında pek çok bilgi sunan Strabon'a göre, "Lakedaimon'dan gelmiş Athymbros, Athymbrados ve Hydreios adlı üç kardeş kendi isimlerine göre adlandırılan üç kent kurmuşlardır; fakat bu kentler sonradan, yetersiz şekilde iskân edildiklerinden Nysa, bunlarda oturanlar tarafından kurulmuştur."

Fotoğraf: Ahmet Aksu

Nysa, Lydia-Karia sınırı yakınında, Menderes (Maiandros) Irmağı'nın kuzeyinde, bugünkü Aydın (Tralleis) ilinin yaklaşık 30 km doğusunda bulunan Sultanhisar ilçesinin 3 km kuzeybatısında ve Aydın (Mesogis) Dağları'nın güney yamacında kurulmuş bir Karia kentidir.¹ Nysa, her ne kadar kendine özgü bir tarihe sahip olmasa da özellikle Roma İmparatorluğu döneminde çok gelişmiş, kültür açısından da hayli ileri gitmiş bir antik kenttir.

Kent hakkındaki bilgilerimizin çoğu antik çağ yazarlarından Amasyalı Strabon (MÖ 64-MS 19) ile Byzantiumlu Stephanos'un (MS 6.

yüzyılda yaşayan) verdiği bilgilere dayanmaktadır. Nysa kenti ne yazık ki tarih olaylarını etkilemiş kendine özgü bir tarihe sahip değildir. Ancak, eskiçağın ünlü coğrafyacı Strabon'a göre, Mesogis Dağı'nın eteğindeki bu kent özellikle Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altındayken kültürel alanda önemli bir noktaya ulaşmıştır.²

Genellikle antik yazılı kaynak ve sikkelerden yararlanarak yaptığımız bu çalışmada, Nysa tarihine girmekten kentin mitolojik kuruluşuna ve ktistes'ine ilişkin bilgiler sunmak amaçlanmıştır. Ktistes,³ genellikle şehirlerin tanrı, kahraman ya da tari-

hi kurucularına verilen bir isim olup, eskiçağda şehirlerin tanrı veya kahraman, çoğunlukla bir ya da birkaç ktistes'i bulunmaktadır. Bu durum, o çağda dinin ve mitolojinin kişisel ve toplumsal hayatta oynadığı önemli rol göz önünde bulundurulduğunda doğal karşılanacaktır ve ktistes'lerin kurduğu birçok şehir, tarihin ışığı altında kolaylıkla incelenebilecektir. Bazı şehirlerin mitolojik devirleri kadar inen kuruluşları ve ktistes'leri bir masal ülkesi izlenimi yaratmakla beraber, acaba bu kuruluş efsanelerinde ve kahramanlarında bir gerçek payı yok mudur?⁴

Eskiçağda, özellikle Hellenleşme çağında, Hellen dilinde anlamı olmayan kent adlarını açıklarken kente şanlı bir tarihçe sağlamak için öyküler uydurulmuştur. Nysa'nın kuruluşu ve erken tarihçesi konusunda da böyle öyküler oldukça fazladır. Öğrenim gördüğü Nysa kenti hakkında pek çok bilgi sunan Strabon, kentin kuruluşuna ve ktistes'i'ne ilişkin, yaşadığı çağdaki yerel inanış hakkında da *Geographika* (Antik Anadolu Coğrafyası) adlı eserinde şunları yazmaktadır: "Öyküye göre, Lakedaimon'dan gelmiş Athymbros,

Athymbrados ve Hydreios adlı üç kardeş kendi isimlerine göre adlandırılan üç kent kurmuşlardır; fakat bu kentler sonradan, yetersiz şekilde iskân edildiklerinden Nysa, bunlarda oturanlar tarafından kurulmuştur; fakat halen Athymbros Nysa'lılar tarafından gerçek kurucuları olarak kabul edilir.⁹

Nysa'nın Seleukos Krallığı tarafından kurulmuş bir koloni olduğunu kaydeden tek eski çağ yazarı Stephanos'a göre ise, "Nysa daha önce Pythopolis adını taşıyormuş ve kente bu adın verilmesinin nedeni, İÖ 480 yılında Sardeis'ten Yunanistan üzerine seferini sürdürmeğe başlayan Pers Kralı Kserkses'in, Sardeis yolundayken bu yöreden geçtiği sırada Pythes adlı birinin onu burada ağırlamış olması imiş." Yine Stephanos'un aktardığı bir söylentiye göre, "(...) kentin sonradan Nyssa/Nysa adını alması, İÖ 3. yüzyılda yöreye egemen olan Seleukoslar Devleti Kralı I. Antiokhos'un eşi bu adı taşıdığı içinmiş; kenti Antiokhos kurmuş ve ona eşinin adını vermiş."¹⁰

Mehmet Ali Kaya'nın "Suriye Krallığı'nın Maiandros Irmağı Havzasındaki Kolonileri" başlıklı makalesinde belirttiği gibi, "I. Antiokhos'un Nysa'daki Pluto tapınağına (Plutonium) olan sıcak ilgisi ve Nysa'da Seleukeia ve Antiocheia adında iki kavimlin/mahallenin varlığının bilinmesi, koloninin bu kral tarafından kurulmuş olduğunu doğrular niteliktedir. Koloni adını, Seleukos Kralliyet ailesi bireylerinden birinden almış olmalıdır."¹¹ Nitekim I. Antiokhos'un Nysa adında bir karısı olduğuna ilişkin hiçbir kayıt da bulunmamaktadır.

Başvurduğumuz epigrafik kaynakların sunduğu bilgiler ışığında Stephanos'un değil, Strabon'un ifadesi aklı daha yakın görünmektedir: Nysa'da bulunmuş olan, üstelik Strabon'un çağından çok daha eski, MÖ 3. yüzyıldan kalma yazıtlar kentin adının Athymbria, halkının ise Athymbrialılar diye anıldığını göstermektedir.¹² Söz konusu yazıtlar

Nysa, Akharaka'da bulunan Pluton Tapınağına asyia hakkının verilmesiyle ilgili kral yazışmaları olup, ilki MÖ 281 yılına aittir.¹³ Yüksekliği 56 cm ve genişliği 75 cm olan beyaz kireç taşından kesilmiş bir blok üzerinde yer alan yazıt, Nysa yakınındaki Salavatlı köyünde ele geçmiştir. Harf ve yazım karakteristiği açısından MÖ 281 yılına tarihlenen yazıt; Seleukos Krallığı'nı kurarak MÖ 305 yılında "Basileus" unvanını alan Kral Seleukos Nikator (MÖ 311-281) ile oğlu ve naibi olan I. Antiokhos (MÖ 281-261) tarafından Nysa'daki Pluton

nı Athymbrialılar olarak göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Nysa'nın Yunanistan'daki Sparta'dan gelen Athymbros tarafından kurulmuş olduğunu gösteren arkeolojik bulgular sadece epigrafik verilerle sınırlı değildir. Bu inancın varlığı ve devamı Roma imparatorluk dönemine ilişkin nümizmatik verilerle desteklenebilmektedir.¹⁴

Nysa kentinde, MÖ 129 yılında Roma'nın Asya eyaleti kurulunca ya kadar geçen sürede çok sayıda

Nysa'da bulunmuş olan, MÖ 3. yüzyıldan kalma aynı döneme ait birer kraliyet yazışmasını içeren buluntular, kent adının Athymbria, halkının ise Athymbrialılar olarak anıldığını göstermektedir.

Bu Nysa sikkelerinin ön yüzünde genç İmparator Marcus Aurelius, arka yüzünde ise sol kolu kısa pelerine sarılmış, cepheden çıplak olarak ayakta duran Athymbros tasvir edilmiştir.

The British Museum Catalogue

Tapınağı'ndan dolayı kente verilen ayrıcalığı konu edinen bir mektuptur.

İkinci yazıt da harf karakteristiğindeki ve yazım biçimindeki farklılık nedeniyle MÖ 2. yüzyıla tarihlenen ve Pluton Tapınağı'ndan dolayı Nysa kentine tanınan geleneksel ayrıcalığı konu edinen bir mektuptur.¹⁵ Bir önceki yazıt ile benzerlik gösteren bu yazıt Nysa yakınlarında iki ayrı blok halinde bulunmuştur. Ancak, iki blok halinde bulunan mektup her ne kadar 1893 yılında Kubitschek tarafından okunarak bilim dünyasına tanıtılmış olsa da hangi Hellenistik kral tarafından yazılmış olduğu kesin olarak bilinmemiştir. Özetle, her iki yazıt da aynı döneme ait birer kraliyet yazışmasıdır ve Nysa halkı-

sikke basıldığı söylenemez. Kentin Roma imparatorluk dönemi sikke darparları ise Augustus (MÖ 27-MS 14) zamanında başlar ve Gallienus (MS 253-268) dönemine kadar sürer.¹⁶ İmparatorluk dönemi Nysa sikkelerinden Marcus Aurelius (MS 161-180) ve Maximinus (MS 235-238) dönemlerinde basılan ve British Museum sikke kataloğunda yer alan iki sikke, üzerlerinde taşıdıkları Athymbros tasvirleriyle kentin kuruluş inancı açısından önemli birer örnek oluşturmaktadır.¹⁷

İmparator Marcus Aurelius (MS 235-238) dönemine ait olan bronz bir sikkelerin ön yüzünde, genç Marcus Aurelius Caesar'in zırh ve paludamentum (pelerin) giyimli sağa dönük

büstü ve M-ΑVPIIAI-OVHPOC-KAI- lejandı yer almaktadır. Arka yüzde ise kol kolu kısa pelerine sarılmış, cepheden çıplak olarak ayakta duran Athymbros, başı sola dönük ve sağ elinde yanan bir altarın üstünde phiale (tören kabı), sol elinde ise mızrak tutarken AΘVMBPOC-NVCAEQN-EΠI AI ΠAIQNIOV Γ lejandıyla birlikte tasvir edilmiştir.¹⁶ Görüldüğü gibi, sikke üzerinde Nysa kenti halkı (ethnikon) NVCAEQN lejandıyla ifade edilmektedir. Aynı zamanda kentte görev yapan magistratus (yüksek dereceli memur) adı da EΠI AI ΠAIQNIOV Γ (ἐπι ΑΙ Παιωνίου γρ.) şeklinde yazılmıştır.¹⁷

İmparator Maximinus¹⁸ (MS 235-238) dönemine ait Athymbros tasvirinin bulunduğu ikinci bronz sikkenin ön yüzünde ise zırhlı ve paludamentum (pelerin) giyimli, defne çelenkli, sağa dönük Maximinus büstü ve AVT K

Γ IOV OVH MAIMEINOC lejandı yer almaktadır. Arka yüzünde tasvir edilen Athymbros tipki İmparator Marcus Aurelius dönemindeki bronz sikkede olduğu gibi sol kolu kısa pelerine sarılmış, cepheden çıplak olarak ayakta, başı sola dönük ve sağ elinde yanan bir altarın üstünde phiale (tören kabı), sol elinde ise mızrak tutarken AΘVMBPOC NVCAEQN (Nysalıların Athymbros'u) lejandıyla birlikte betimlenmiştir.¹⁹ Söz konusu her iki sikkede de görüleceği üzere, yukarıda Athymbros, attribütü olacağı tahmin ettiğimiz phiale (tören kabı) ile görülmektedir.

Nysa antik kenti, MS 2. yüzyılda yaşamış olan tarihçi Appianos'tan anıldığı kadariyla, Büyük Maiandros (Büyük Menderes) Irmağı havzasını işgal eden Suriye Krallığı tarafından kurulmuş bir kolonidir. Büyük bir olasılıkla koloni "Nysa" adını Suriye

kralliyet ailesinin bireylerinden almış olmalıdır. Ancak, bu isim I. Antiokhos'un karısının adı değildir. Zira I. Antiokhos'un "Nysa" adında bir karısının varlığına ilişkin kayda rastlanmamıştır.

Nysa'nın Seleukos kolonisi olarak kurulmadan önce Yunanistan'daki Sparta'dan buraya gelen üç kardeşten biri olan Athymbros tarafından kurulmuş önemli bir Karia kenti olduğu anlaşılmaktadır. Kısacası, Antiokhos bu kenti geliştirmiş ve Nysa olarak adlandırmış olabilir, ancak burada, MÖ 14. yüzyıl ile 6. yüzyıl arasında Yunanistan'dan ve adalar üzerinden yapılan kolonizasyon hareketleri sonucunda genellikle kıyı bölgelerinde yerleşimlerin olduğu da unutulmamalıdır.

HÜSEYİN ÜRETN

ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ ESKİÇAĞ
TARİHİ ANABİLİM DALI BAŞKANI

DİPNOTLAR

- 1 Strabon XIV.43; Head 1901, LXCVIII (Barclay V Head, *Catalogue of the Greek Coins of Lydia*, London, 1901), İdlil 2002, 254 vd.
- 2 İdlil 2002, 256-259; Umar 2001, 254-262. Kentte gerçekleştirilen kazılar sonucu gün ışığına çıkanları hayli rengin Roma çağı kalıntıları Strabon'a değeriştir. Ayrıca bkz. Strabon XIV.48: "Nysa'da düğüm olan (lini) kişiler panludur; Panaitos'un en iyi öğrencilerinden olan stoik filozof Apollonios, Aristarkhos'un öğrencisi olan Menekrates ve onun oğlu Aristodemos. Ben gençken ve Aristodemos'un yaşlılık çağında, onun bütün derslerine Nysa'da devam etmişim."
- 3 Kistes: Hellen dilinde κτιστός bulunan ο κτιστός, OL, Latin dilinde ise conditor, oris, mase. anlamında kurucu demektir.
- 4 Bkz. Pekman 1970, 7-9. Pekman, *Çakıçoğlu Razi Anadolu Şehitlerinin Tanrı ve Kahraman Kıştara Teri* adlı kitabında her ne kadar Nysa kentine yer vermemiş olsa da birçok Anadolu şehrinin kisteslerinde ayrıntılı olarak söz etmiştir.
- 5 Bkz. Strabon XIV.46: "...καὶ τοὺς Ἀδύων ἑρμῆς τοῦ νομίου οὐστὸν αὐτὸν Νύσσος".
- 6 Bkz. Kaya 2002, 121-135; Makedale, Büyük İskender'in ölümünden sonra Seleukoslar tarafından Büyük Menderes havzasında kurulan yerleşmeler hakkında MS 2. yüzyılda yaşamış olan tarihçi Appianos dışında hiçbir eskişak yazarının söz etmediği, ayrıca tarihçinin kenti

olarak nitelendirdiği yerleşimin ise birer koloni olduğunu söz etmektedir.

- 7 Bkz. Umar 2001, 259.
- 8 Kaya 2000, 121-135.
- 9 Bkz. Welles 1934, 54-60, no. 9; 260-264, no. 64; Hellenistik dönem krallıklarına ait resmi yazışmaların yer aldığı bir corpus'tur. C.B. Welles'in *Royal Correspondence in the Hellenistic Period*, New Haven, 1934 adlı eserinde toplam 72 adet kralliyet mektubu yer almaktadır. Nysa, Akhroka'da bulunan Pluton Tapınağı'na asyilla hakkının verilmesiyle ilgili kral yazışmaları üç tanedir. Nysa'da bulunan Pluton Tapınağı ve Pluton (Hades) kültü hakkında ayrıca bkz. Sina 2002, 140-143.
- 10 Welles 1934, 54-60, no. 9.
- 11 Welles 1934, 260-264, no. 64.
- 12 Head 1901, 176, no. 34 ve 181, no. 54.
- 13 Roma İmparatorluk dönemi, Augustus'un MÖ 31 yılında Actium Savaşı'nı kazanmasıyla başlar. Bu dönemden her üç madenden de (altın, gümüş, bakır) sikke basma hakkı imparatora aittir. Roma İmparatorluk döneminde sadece Roma'da değil, eyaletlerde de sikke basılmıştır. Roma İmparatorluğu içindeki otuz Hellen kentleri ve Roma kolonileri MS 3. yüzyıla kadar sikke basma hakkına sahiptir. Bkz. Baydur 1998, 29-107.
- 14 Head 1901, 176, no. 34, Lev. XX.5 (Marcus Aurelius sikkesi) ve 180, no. 54 (Maximinus sikkesi). Marcus Aurelius (7.3.167-7.3.180). Marcus Arminius Verus, 138 yılında Dius tarafından evlat edinilince Marcus Aelius Aurelius Verus Caesar, İmparator oluncu da İmparator Caesar Marcus

Aurelius Antoninus Augustus adını almıştır.

- 15 İmparator Aurelius, Germenlere karşı kazandıkları uktardan ötürü 173 yılında Germanicus, 175 yılında da Sarmatius sanlarını almıştır. M. Aurelius zamanındaki sürekli savaşlar büyük harcamaları gerektirdiğinden gümüş sikkeler bozulmuş, gümüş oranı çok düşmüştür. Gümüşten ve değerli metallerden sikkelerin üşupları da bozulmuştur. İmparator 180 yılında Viyana'da (Vindobona) vefatından ölmüştür.
- 16 Head 1901, 176, no. 34, Lev. XX.5.
- 17 Nysa sikkelerinde imparatorluk öncesi kıştaphorlar ve bronz sikkelerin üzerindeki tasviratların inhairen işler zamanı genetiivus (-iri) halindedir ve genellikle etia den sonra gelir.
- 18 Maximianus Thrax (6.3.235-7.2.238). Severus Alexander'in öldürülmesiyle Severuslar hanedanı son bulmuştur. Burdan sonra ordu tarafından imparator ilan edilen Trakyia kökenli bir köylü çocuğu olan Maximianus Thrax'tır. İmparatorun unvanları arasında Germenleri sınır ötesine attığı için Germanicus vardır. İmparator Maximianus Thrax sürekli savaşlarla uğraşmış ve Roma'yı hiç gelmemiştir. Ekonomik sıkıntı yaşamış ve gümüş sikkelerin gümüş oranı %25'in altına düşmüştür.
- 19 Head 1901, 180, no. 54.

KAYNAKLAR

- Baydur 1998. Nezahat Baydur, *Roma Sikkeleri*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1998.
- Head 1901. Barclay V Head, *Catalogue of the Greek Coins of Lydia*, London, 1901.
- İdlil 2002. Vedat İdlil, "Ege'nin Önemli Bir Antik Kültür Merkezi Nysa", *İzmir Kent Kültürü Dergisi*, Sayı 5, Şubat 2002, 254-259.
- Kaya 2000. Mehmet Ali Kaya, "Suriye Krallığı'nın Büyük Menderes Havzası'ndaki Kolonileri",

Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi, XV, 121-135.

- Pekman 1970. Adnan Pekman, *Çakıçoğlu Razi Anadolu Şehitlerinin Tanrı ve Kahraman Kıştara Teri*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay., 1970.
- Strabon 2000. Strabon, *Geographika: Antik Anadolu Coğrafyası* (Kitap. XII-XIII-XIV), İngilizceden çev. Adnan Pekman, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2000.

Sina 2002. Ayşen Elı Sina, "Karia Tannit ve Kültürü", *Ankara 2002, 140-143* (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

- Tulay 2001. Ahmet Semih Tulay, *Güzel Numizmatik: Sözlük*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2001.
- Umar 2001. Bilge Umar, *Lydia: Bir Tarihçi Coğrafyası Armatması ve Gezi Rehberi*, İstanbul: İnkilap, 2001.
- Welles 1934. C.B. Welles, *Royal Correspondence in the Hellenistic Period*, New Haven, 1934.

GEÇİŞ SÜRECİ TARTIŞMALARI

HENRI PIRENNE'İN TEZLERİ

AYLİN KILIÇ

İslamın Akdeniz'de yayılması denizaşırı ticaretin yok olmasına neden olmuş, beraberinde ticaret hacmi ve krallık hazinesi sürekli daralmış, bu da krallığın ve devletin zayıflamasına yol açmıştır. Frank kralının bir yandan kilise büyüklerine bağımsızlık tanınması, bir yandan da ticaret vergilerinin azalması nakdi kaynakların büyük miktarda düşmesine yol açmış, krallık egemenlik temelini kaybetmiştir. Ortaçağ toplumsal yapısında ve ekonomik hayatta artık esas belirleyici aristokrasi olacaktır.

Belçikalı ünlü iktisat tarihçisi Henri Pirenne, çalışmalarında Roma İmparatorluğu'nun çözülüş sürecinden başlayarak ortaçağ feodal ekonomik ve toplumsal tarihinin izini sürmüş ve feodalizmden kapitalizme geçiş sürecini ortaçağ kentleri üzerinden ele alarak değerlendirmiştir. Özellikle Marksist iktisatçı ve düşünürler arasında 1950'lerde başlayan "feodalizmin ortaya çıkışı," "feodalizmden kapitalizme geçiş" gibi konulardaki tartışmalar üzerine daha önce, 1920'lerin ortası ve 1930'larda tezlerini ortaya koyan Pirenne, önemli bir referans ve aynı zamanda eleştiri konusu olmuştur. Bu çerçevede, elinizdeki çalışmada *Annale* ekolünün bu önemli tarihçisinin Hz. Muhammed ve Charlemagne ve Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik Sosyal Tarihi ve Ortaçağ Kentleri isimli yapıtlarında, Avrupa'da feodalitenin ortaya çıkışı, ortaçağ toplumsal ve ekonomik yapısı ve feodalizmden kapitalizme geçiş sürecine ilişkin tezlerine yer verilecek ve bu tezler sözü edilen tartışmalar ekseninde eleştirel bir gözle irdelenmeye çalışılacaktır.

Sarazen, Norman ve Macar saldırılarından dolayı feodal dönemde müstahkem satoların sayısı artar. Limburg kardeşler, Eylül, Très riches heures du duc Berry'den 1410-1411, Chantilly, Conde Müzesi.

Henri Pirenne'in yaşadığı dönemde, feodal Avrupa'nın ortaya çıkışına ilişkin en önemli katkılarından biri, hiç şüphesiz Roma-Germen sentezine karşı çıkmasıdır. Bu konudaki tezini açıklayabilmek için öncelikle Roma İmparatorluğu'nun son dönemini incelemiş ve Hz. Muhammed

da netleşmiştir. Büyük depo, büyük fabrika ve büyük deniz üssü olma nitelikleriyle yeni başkent, yalnızca tüketici konumda bulunan Roma ile tam bir karşılık arz etmektedir. Bu bağlamda, Roma uygarlığının Batı parçasının, ürettiği lüks ve mamul mallar nedeniyle Doğu par-

raklarına yerleşebilmek ve olanaklarından yararlanabilmektir ki bunu, Roma'nın iç yapısında yaşanan sorunların da katkısıyla gerçekleştirebileceklerdir. Nitekim içerideki askerlerin ve halk kitlelerinin bu akınlara karşı koyabilecek maddi ve manevi güçlerinin olmamasından

Pirenne, Roma'nın Akdeniz karakterli bir imparatorluk oluşuna dikkat çekerek Doğu'da Yunanlı, Batı'da Latin olan Roma İmparatorluğu'nun birliğini, Akdeniz aracılığıyla bütün eyaletleri üzerinde sağladığını vurgulamaktadır. Bu çerçevede, Roma açısından "mare nostrum" olan Akdeniz'in, Pirenne'in tezinde kilit bir konumda olduğu söylenebilir. Akdenizli olma karakteri İstanbul'un başkent olmasıyla netleşmiştir.

Henri Pirenne'nin feodalizmden kapitalizme geçiş süreci üzerine tezleri hâlâ tartışılıyor.

wikipedia.org

ve Charlemagne' isimli kitabına öncelikle İslamiyet öncesi Batı Avrupa'nın durumuyla başlamıştır. Bu çerçevede Pirenne, Germen istilaları sonrasında Batı Avrupa'da Akdeniz uygarlığının devam ettiğini tespit etmekte ve bu argümanını destekleyen çeşitli örnekler vermektedir. Burada Roma'nın Akdeniz karakterli bir imparatorluk oluşuna dikkat çekerek; Doğu'da Yunanlı, Batı'da Latin olan Roma İmparatorluğu'nun Akdeniz aracılığıyla birliğini bütün eyaletleri üzerinde sağladığını vurgulamaktadır.² Bu çerçevede, Roma açısından "mare nostrum" (bizim deniz) olan Akdeniz, Pirenne'in tezinde kilit bir konumdur denebilir. Üstelik bu Akdenizli olma karakteri 4. yüzyıldan itibaren İstanbul'un başkent olmasıyla daha

şasına bağımlı olduğu söylenebilir. İmparatorluk, Akdeniz sayesinde, para birliği de dahil olmak üzere bir ekonomik birlik meydana getirmektedir.

Bütün bu süreçte, 3. yy imparatorluğun kaderini değiştirecek birtakım değişiklikleri başlatacaktır. Bu yüzyıldan itibaren Hun akınları nedeniyle bulundukları bölgelerden kaçan Franklar, Alamanlar, Gotlar gibi Germen kabileler, iç karışıklıklarında etkisiyle imparatorluk içine sızmaya başlayacaklardır.⁴ Bu "barbar akınları" karşısında imparatorluğun daha çok, önceleri "limes" adı verilen sınır örgütü kurduğunu görüyoruz ama bir süre sonra bunlar da yetersiz kalacaktır. Nüfusun da giderek azaldığı bir ortamda hem tarlaların işlenmesi hem de orduya asker gerektiği için, Germen unsurlar bu amaçlarla kullanılmaya başlanmıştır. Böylece Pirenne'in de vurguladığı gibi, "sınırlar hızla Germenleşirken" içeride de Germenler Romalılaşmaktadır.⁵ Zira bu süreçte özellikle 4. yüzyıldan beri "barbar" Germenler "medeni" Roma'nın dilini ve Hristiyanlığı benimsediklerini belirtmektedir.

Barbarın medeni olana saygı duyması gibi, Germenler de Roma'ya saygı ve hayranlık duymaktadır. Bütün istedikleri imparatorluk top-

dolayı Roma İmparatorluğu'nun Batı eyaletlerini 5. yy süresince Germen kökenli barbarlara kapırdığı görülmektedir.⁶

476'da batı Akdeniz artık Roma için kaybedilmiş; İtalya'da Ostrogotlar, Afrika'da Vandallar, Galiciya'da Süevler, İspanya ve Loire'in güneyinde Vizigotlar, Rhone vadisinde Burgondlar gibi Avrupa'da pek çok "barbar" kralık kurulmuştur.⁸ Vandallar dışında, "Hospitalitas" kurumuyla Romalılar arasında dağılan "barbar" Germenlerin kendilerinden daha "ileri" bir uygarlığın içinde erimeleri adeta kaçınılmazdır.⁹ Nitekim Pirenne de barbar şefler tarafından malikânelerin paylaşılmasıyla Roma tarımının âdetlerine uyum sağladığını ve gelip yerleştikleri Roma eyaletlerinin halkına her yerde kendilerinininkiyle eşit düzeyde bir hukuki statü vererek imparatorlukunun devam etmesini sağladıklarına dikkat çekmektedir. Burada bir başka önemli olgu da ordunun yalnızca Gotlardan oluşmasına karşılık, bütün sivil yöneticilerin Romalı olması, senatonun devam etmesi, yine yargı örgütlenmesinin de tamamen Romalı olmasıdır. Dolayısıyla Germenler, yeni ve var olan Roma uygarlığına alternatif olabilecek düzeyde kurumsal ve kültürel düzenlemeler getiremeyecekleri için (zira

belirttiğimiz gibi bunlar savaş ve yağmaya dayalı göçer kabile örgütlenmeleridir) yerleştikleri topraklarda var olan toplumsal ve ekonomik örgütlenmeye çöreklenmiş ve bunlar üzerinden rant sağlayan, bolluk içinde yaşayan askeri kastlar haline gelmişlerdir.¹⁰

Batı eyaletlerinin barbarlar tarafından parçalanmasından sonra imparatorluk fikrinin ortadan kalktığı inancının yanlışlığını ortaya koymak için Pirenne, dinsel açıdan "birliğin" devamlılığına da vurgu yapmaktadır. Bu çerçevede, özellikle kilisenin İstanbul'daki imparatorluğa bağlı olduğunu, Roma kentinin de Bizans İmparatorluğu'nu "ecclesia'nın (kilise) meşru hükümdarı olarak tanıdığını belirlemek gerekir. Bu dönemde de tüm kilise mensupları Romalıdır. Buna karşılık Merovenj dönemi siyasal sistem, Pirenne'in ifadesine göre, tamamen laik esaslara dayalıdır. Kilise toplum içinde etkin olmakla beraber, devletle bütünleşmemiştir. Kralların ferman ve yazışmalarında da "gratia Dei" (Tanrı'nın lütfuyla) türünden dinsel ibarelere rastlanmamaktadır.¹¹ Bakan ve memur olmak da yalnızca laiklere mahsustur. Üstelik krallar kilisenin de başkanı olup piskoposları atamakta, disiplini suçları dışında kiliseye hiçbir yargı yetkisi tanınmamaktadır. Kralların korumasına karşılık, kilise de onlara tam bir sadakatle bağlıdır.

Akdeniz, Doğu ile Batı arasında en büyük ulaşım aracı olarak kaldığı süreçte Doğu'nun Batı üzerindeki etkinliği devam etmiştir.¹² İstila bu durumu değiştirmede için, Pirenne'e göre topraklar yeniden örgütlenememiş ve herhangi bir yeni üretim tarzı da gelişmemiştir. Şu tür değişikliklerden söz edilebilir: Roma "colonus"ları vergilerin kendilerini bağladığı topraklarda kalmaya devam etmekle beraber, artık bu vergileri Romalı efendi yerine bir Germene ödemektedir.¹³ Romalılar döneminde Galya, İspanya ve İtalya'da egemen olan büyük toprak mülkü devam etmiş, yine, daha Roma döneminde önemli boyutlara ulaşmış olan kilise

toprakları da hiçbir değişikliğe uğramadan bu kurumun elinde kalmıştır. Bunun dışında, ekonomik ve toplumsal hareketlilik açısından kentlerin hâlâ önemli rolleri olduğu görülmektedir. Örneğin Suriyeliler, Yunanlılar ve Museviler tarafından yürütülen deniz ticareti sayesinde değerli süs

ve Mezopotamya'yı Bizans'a kapatan, sonunda kuzey Afrika'daki bütün Bizans topraklarının kaybedilmesine neden olmuştur. Pirenne burada Germanlerle Araplar arasındaki önemli bir farklılığa dikkat çekmektedir: "Germanlerin İmparatorluğun Hristiyanlarına

476'da Batı Akdeniz artık, Roma için kaybedilmiştir. 19. yüzyılda O. Fritzsche tarafından yapılmış, Roma ve Gotlar arasındaki çatışmayı gösteren hayli romanize edilmiş bir tablo.

wikipedia.org

eşyaları,¹⁴ Mısır'dan fildişi biblolar ve papirüs, kaftan; Fenike'den keseler, şaraplar; Afrika'dan zeytinyağı; Hindistan, Arabistan ve Çin'den baharat ve ipek getirilmeye devam edilmektedir. İstila öncesinde olduğu gibi sonrasında da baharat alışılmış bir yiyecek maddesi olarak kalmış; Batı'nın tümünde yazı yazma alışkanlığı devam etmiştir.¹⁵ Pirenne, parasal ilişkilerin devamlılığının önemine dikkat çekmektedir ki, istilaların ardından büyük miktarda altının dolaşımında olması bunun en önemli kanıtıdır.¹⁶ Pirenne bu nedenle, Merovenj döneminde doğal ekonominin hâkim olduğu görüşüne karşı çıkmakta ve kentlerin tüm canlılığını koruması, profesyonel tüccarların varlığı, geçiş resmi ve vergi örgütlenmesinin devamlılığı çerçevesinde Roma ekonomik yaşam tarzının Merovenj döneminde de devam ettiğini vurgulamaktadır.¹⁷

8. yüzyıla gelindiğinde imparatorluk artık Doğulu bir kimlik kazanacaktır. Henri Pirenne'e göre bunun temel sebebi, hem Avrupa hem de Asya üzerine yönelen Arap fetihleridir. 7. yüzyılda başlayan Arap istilaları Basra, Şam, Suriye, Kudüs, İran

karşı çıkartacak bir şeyleri olmamasına karşılık, Araplar yeni bir inancın heyecanı ile dopdoluydular. İşte bu durum, onları özümlemez hale getiriyordu.¹⁸ Arapların, ele geçirdikleri topraklarda halka yönelik dinsel baskı yapmaması da fetihlerin genişlemesinde önemli bir unsurdur.¹⁹ Böylece İslamiyetin Kuran'dan kaynaklanan hukuku Roma hukukunun yerine, dili de Yunanca ve Latinceye yerine geçmektedir.²⁰

7. yüzyıldan itibaren İspanya'nın ve özellikle de Afrika'nın fethiyle batı Akdeniz bir Müslüman gölü haline gelmiş, Akdeniz'de iki karşıt uygarlık ortaya çıkmıştır.²¹ "Mare nostrum" olmaktan çıkan Akdeniz'in birliği böylece kırılmaktadır. Doğu Batı'dan kopmuştur. Pirenne bunu, antik geleneğin sonu, ortaçağın başlangıcı olarak kabul etmektedir.

Batı Akdeniz yolunun kapanmasından sonra Hazar Denizi'ni Volga aracılığıyla Baltık Denizi'ne bağlayan yeni ticaret yolları meydana gelmiş ve Karadeniz kıyılarından doğan İskandinav tüccarlar bu yeni yolları benimsemiştir.²² Nihayet 8. yüzyıl başında, İbn Haldun'un deyişiyle,

"Hristiyanlar artık, bir tahta parçası bile yüzdüremeyecek"²⁴ duruma gelmiştir. Akdeniz'in bu durumu Haçlı Seferleri dönemine kadar devam edecektir.

8. yüzyıldan itibaren Galya'da Doğu lu tüccarlar görülmeyecek ve Doğu'dan

inde ticaret hacmi ve krallık hazinesi sürekli bir daralmaya gitmiş, bu da krallığın ve devletin zayıflamasına yol açmıştır. Kralın bir yandan kilise "büyüklerine" bağımsızlık tanınması, bir yandan da ticaret vergilerinin azalmasıyla nakdi kaynaklar çok büyük miktarda düşmüş, krallık egemenlik

luğun merkezi kuzeydedir ve Frank Krallığı'yla ortaçağ başlamıştır.³⁰ Böylece, Hristiyan olan Germany'a güne kadar yabancı kaldığı uygarlık içinde aniden temel bir yere sahip olmuş, tamamen Romalı olan kültür ise, kilise içinde hapsolmüş Romalı-Germen bir nitelik kazanmıştır.

Roma-katolik geleneğinden günümüze gelebilen en eski ikinci kitap, "Sacramentarium Gelasianum", 8. yy.

Wikipedia.org

ithal edilen malların hiçbirine rastlanmayacak, önce papirüs ortadan kalkacaktır. Pirenne bunu, Batı'da kralların bürolarında papirüsün kullanımdan kalkmasıyla açıklamaktadır.²⁵ Ardından baharat da 716'dan itibaren ortadan kalkacak, sofralarda ancak 12. yüzyılda, yani denizden yeniden canlanılmasıyla görülebilecektir. Gazze şarapları ve zeytinyağı da papirüs ve baharatın akıbetine uğrayacaktır.²⁶ Bu çerçevede, Merovenj döneminin lüksüyle tam bir tezatlık gösteren Charlemagne'in (768'de tahta çıkan Frank kralı, Pirenne, Charlemagne'i Avrupa'da ortaçağ toplumsal ve ekonomik sürecini başlatan bir simge olarak görmektedir) basit hayatı, tam da buna mecbur kalmasıyla açıklanabilir.²⁷ Deniz aşırı ticaretin sona ermesiyle paranın alışımsız altın yerine gümüşün oranı giderek artmıştır, ancak ticaret tamamen yok olmamıştır zira hiçbir değişimin olmadığı bir dönemi düşünmek zordur.

Buraya kadar Pirenne'nin tezlerini özetlersek; İslamın Akdeniz havzasında yayılması deniz aşırı ticaretin yok olmasına neden olmuş, berabe-

temelini kaybetmiştir.²⁸ Ekonomik hayatta artık esas belirleyici aristokrasi olacak, bu da ortaçağ toplumsal yapısının en önemli sınıfını oluşturacak olan aristokrasinin güçlenmesini beraberinde getirecektir.

Bu yüzyılda imparator Rumların "Basileus"u haline gelince, Yunanlılarla Latinler arasındaki ayrılma artık kesinleşecektir. Kopuşun önemli göstergelerinden biri de şüphesiz Charles'a 800'de imparatorluk tacını takanın Papa olmasıdır. "Ecclesia'nın başı olan Papa bir yandan bu Hristiyan imparatorluğunu kutsarken, diğer yandan imparatorluğun kralı Charles da kilisenin baş koruyucusu haline gelmiştir.²⁹ Bu durumda imparatorluk laik niteliğini kaybetmiştir. Pirenne bu nedenle Charlemagne imparatorluğunu, İslamiyet tarafından bozulan Avrupa dengesinin kopuş sürecinin nihai noktası olarak kabul etmektedir. Böylece, eski Roma İmparatorluğu 7. yüzyıldan itibaren fiilen bir Doğu imparatorluğu (Bizans) haline dönüşmüş; Charles'inki ise Batı imparatorluğu haline gelmiştir. Bu imparator-

Henri Pirenne, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi* isimli eserinde ise Roma İmparatorluğu'nun sonundan 15. yüzyıl ortalarına kadar Batı Avrupa'nın ekonomik ve toplumsal evriminin nitelik ve genel doğrultusunu çizmektedir. 9. ve 11. yüzyıllar arasında Batı'nın kendi içine kapandığı bu klasik feodal dönemi, toplumun tamamen kırsal bir medeniyete geri dönmesi olarak nitelendirmektedir.³¹ Ekonomik açıdan bu uygarlığın en çarpıcı ve belirgin kurumu "büyük mülk"tür.³² Bu çerçevede, "Batı Avrupa, her açıdan, 9. yüzyıldan başlayarak, değişimin ve mal hareketlerinin mümkün olan en küçük düzeye indiği, asıl olarak kırsal bir toplum görünümündedir. Tüccar sınıfı ortadan kalkmıştır. Şimdi bir insanın durumu, sivil ve ruhban bir azınlığın elindeki ve büyük mülkün çerçevesi içinde çok sayıda kıracıya dağıtılmış toprakla olan ilişkilerine göre belirleniyordu. Toprağa sahip olmak, aynı zamanda özgürlüğe ve güce de sahip olmak demekti; böylece toprak sahibi aynı zamanda lord idi. Bunlardan yoksun olmak 'serfliğe' indirgenmek oluyordu".³³

Toplumsal yaşamda tabakalar arasında katı bir hiyerarşinin hâkim olduğu bu dönemde, birinci ve en önemli yer ekonomik ve manevi üstünlüğü olan kiliseye aitti.³⁴ Hem ekonomik anlamda büyük mülk sahibiydi (ki kıtlık zamanlarında sivilere borç verebilecek kadar mali kaynakları bulunmaktaydı) hem de okuma yazma temeline sahip olması bakımından entelektüel açıdan da üstün bir konumdaydı.

Ortaçağın bu büyük ölçüde kendi kendine yeterli, kullanım için üretim sistemine karşılık Pirenne, Felemenk (Hollanda, Belçika ve Lüksembourg'un) deniz seviyesinin

altında kalan yörelerini içerir) ve İtalya gibi bölgelere özel bir önem vermektedir.¹⁵ Güney İtalya kıyılarının, Adriyatik ve Ege Denizi'nin Arap istilasının dışında kalabilmesi sayesinde Venedik, Napoli, Amalfi, Salerno gibi İtalyan kentlerinin Bizans ile ticari ilişkilerde devam ettiklerini vurgulamaktadır.¹⁶

Ticaretin Arap istilalarından sonra bile canlılığını sürdürebildiği bu yerler dışında, Pirenne ortaçağ ekonomik ve toplumsal düzenine son verecek en önemli gelişme olarak Haçlı Seferleri'ni görmektedir.¹⁷ 1096 yılında başlayan Haçlı Seferleri, bir Müslüman gölü haline gelmiş olan Tiran Denizi'ndeki İslam egemenliğini sona erdirmiştir. Kudüs'ün ele geçirilmesinden sonra da bütün Akdeniz hızla batı denizciliğine açılmıştır. Böylece, Pirenne'e göre deniz-zaşırı ticaret yeniden canlanmış ve feodal düzeni temelinden sarsacak gelişmeler görülmeye başlanmıştır.

Ticaretin canlanmasıyla kent yaşamının yeni bir nitelik kazanması, daha doğrusu Pirenne açısından ortaçağ öncesi dönemdeki canlılığını yeniden kazanması da söz konusu olacaktır. Karolenli İmparatorluğu'nun çözülüşüyle birlikte yerleşen güvensizlik ortamında, güneyde Sarazen saldırıları, kuzey ve batıda Norman saldırılarıyla 10. yy başında Macar akınları yüzünden tehdit edilen insanlar için korunma ihtiyacı birincil zorunluluk olmuştu. Bu saldırılar her yanda sığınacak yeni yerlerin kurulmasına yol açmıştı. Bu dönemde Batı Avrupa, feodal büyük lordlarca kendi adamlarına bannak olmak üzere yaptırılan müstahkem şatolarla doluydu. Çevredeki "villain"ler¹⁸ ise bu şato ya da "bourg"/"burg"lara bakmakla yükümlüydüler. Burg'ların içinde bir şövalye garnizonu bulunur. Lordun ikametgâhı olarak yüksek bir kule ve katedral ya da büyük kilise üyelerinden oluşan bir rubban grubu yer alırdı. Ayrıca, garnizonu beslemekle yükümlü olan ve tehlike anında sürülerıyla birlikte kaleye sığınan köylülerden sağlanan her türlü aynı vergi alınır, et ve tahıl koymak için

ambarlar da kurulurdu.¹⁹ Ticaretin canlanması ise bu burg'ların niteliğini kısa sürede değiştirecektir. Pirenne, bu canlanışın ilk belirtilerinin 10. yüzyılın ikinci yarısı boyunca görülebileceğini söylemektedir. Tacirlerin gezginci yaşamları nedeniyle karşı karşıya kaldıkları riskler, surlarla

bağlı olan serfler için, kentler özgürlük demektir.²⁰ Zira ortaçağ burg'ları kent surları dışında yaşayan herkesten farklıydı.²¹ Kentin kapılarının ve hendeğinin ötesine geçen birisi artık başka bir dünyanın, başka bir hukukun etki alanındaydı. Bu imtiyazı haiz olmak içinse bir yıl bir

7. yüzyıldan itibaren artık İspanya'nın ve özellikle de Afrika'nın ıthiyle Batı Akdeniz bir Müslüman gölü haline gelmiş. Akdeniz'de iki karşıt uygarlık ortaya çıkmıştır. "Mare nostrum" olmaktan çıkan Akdeniz'in birliği böylece kırılmış. Doğu Batı'dan kopmuştur. Pirenne bunu antik geleneğin sonu, ortaçağın başlangıcı olarak kabul etmektedir.

çevrili kasabaların ya da burg'ların güvenliğini aramalarına yol açmıştır.²² Kentlerin ve burg'ların ticaretin artışına bağlı olarak sayıları giderek artan ve zor durumda kalan bu yeni gelenlere ayarabileceği mekân kısa sürede yeterli olmaktan çıkınca, surlar dışında yerleşmeye ve böylece eski burg'un yanında yeni bir burg, "fauborg" (forisburgus) yani bir "dış burg" kurulmaya başlanmıştır.²³ Yeni kentler ise yaşam tarzının artık top- rakla olan ilişkilerine göre belirlenmediği yeni insanlar demektir.

Peki, insanların normal durumunun "serflik" olduğu hemen tamamen kırsal bir toplumsal ortamda özgür tüccar ve zanaatkarların oluşumunu nasıl açıklamak gerekir? Pirenne burada itici gücün, güneyde Venedik ve kuzeyde İskandinav denizciliği ile dışarıdan geldiği iddiasıyla, feodal düzenin yıkılışını "iç dinamikler" yerine "dış dinamiklerle" açıklamaktadır. Çünkü Pirenne'e göre, "tarımsal uygarlığı içinde belirli bir şekil almış olan Batı Avrupa dış uyarcı ve örnek olmaksızın yeni bir tür hayata geçmezdi".²⁴ Gelişen bu yeni kentler "avare dolaşan toprak- sız insanlara kendisini sunan yeni bir hayat" olmuş ve kırlardan bu yeni kentlere doğru gerçek bir göç başlanmıştır. Feodal ekonomik ve toplumsal yaşamda bulundukları topraklara

gün boyunca kentte yaşamak gerekiyordu. Fakat "manor"²⁵ toprağından kaçıp gelen bu insanlar için kendilerini güvende hissetmeleri, kaçıp geldikleri manor'lara zorla geri götürülmekten korkmamaları gerekiyordu.²⁶ Angarya hizmetinden, yalnızca kendi sınırlarından biryle evlenmek ve miraslarının bir kısmını lorda bırakmak gibi bağımlı nüfusun yerini getirmek zorunda olduğu nefret edilen yükümlülüklerden kurtulmak zorundaydılar ki, 12. yüzyıl boyunca süren köylü ayaklanmaları bu fılı durumu hakka dönüştürme mücadelesinin bir ürünüydü. Giderek yar-

Charlemagne (742 - 814). Pirenne, Charlemagne imparatorluğunu, İslamîyet tarafından bozulan Avrupa dengesinin kopuş sürecinin nihai noktası olarak kabul eder.

wikipedia.org

gisal ve yönetsel özerklik kazanan bu kentlerde, feodal çağda ortadan kalkan vergi kamusal niteliğini yeniden kazanmış ve 12. yüzyıldan itibaren beledi anayasalar oluşmuştur.⁴⁷ Bu çerçevede Pirenne, "her kentin, ayrıcalıkları konusunda kıskanç ve bütün komşularına karşı düşman,

yöresi şarap üretiminde uzmanlaşacaklardır.

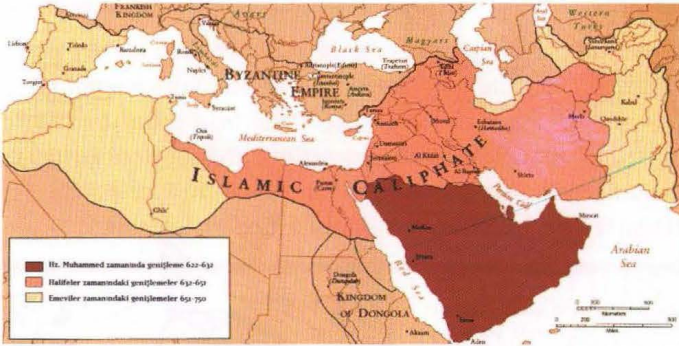
Pirenne'in tartışma yaratan tezlerinden biri de "12. yüzyıldan itibaren kapitalizmin varlığına" ilişkindir. Dolayısıyla ticaretin gelişimi ile kapitalizmi özdeşleştirmektedir. Godric'i

bir nitelik kazandıklarını göremektedir. Bu durumda, 1950'lerde başlayan "feodalizmden kapitalizme geçiş" sürecine ilişkin tartışmalar ekseninde Pirenne'in yukarıda açıklanmaya çalışılan tezlerini değerlendirmek gerekmektedir.

Pirenne'in tezlerine bakıldığında, öncelikle feodal toplumsal ve ekonomik örgütlenme modelinde ticaretin sisteme dışsal hale gelmesinin başkışeye oturttuğu görülmektedir. Oysa doğrudan üreticiye el konulmuş olmasının, "colonus"luk ilişkisindeki aynı ve parasal rantların emek-rant'a kaymasına yol açtığını görmemektedir. Bu durumda da, ticareti sisteme dışsal hale getiren olgu, feodal rantın emek-ranttan ibaret olmasıdır. Özetleyecek olursak, feodalitenin bir model düzeyinde algılanmasına izin veren eklemleşmeler şunlardır:

- İnsanı insana bağlayan kişisel tabiiyet ilişkileri,
- Buna bağlı olarak "colonus"un (ve kölenin) topraktan başka toprak sahibine de kişisel olarak bağlanarak serf haline dönüşmesi,
- Bunun uzantısı olarak siyasal ve ekonomik atomlaşma,
- Ve bütün bunların sonucu olarak feodal rantın emek-rant olarak belirmesi ve istisnalar dışında ticaretin sisteme dışsal kalması.

Pirenne, bir kez feodaliteyi doğuran koşulları uzun yol ticaretinin yok olmasıyla özdeşleştirince, feodalizmin çözümünü de buna bağlı olarak, bu feodal ekonomik ve toplumsal yapısına dışsal olan bu ticaretin yeniden canlanmasını aramıştır. Oysa 1950'lerde özellikle Marksist iktisatçı ve düşünürler arasında başlayan tartışmalar sırasında, önemli Marksist iktisatçı Maurice Dobb'un da ortaya koyduğu gibi, 14. yüzyılda korporatif nitelikli kentlerin ortaya çıkmasından sonra serfliğe dayalı feodal üretim tarzı çözümü sürecinde daha ileri bir aşamaya girmekle beraber,

İslamın Akdeniz'de doğudan batıya doğru yayılması ticareti etkiler.

kendi başına bir 'devlet' meydana getirdiğini" vurgulamaktadır.⁴⁸

Feodal dönem boyunca tamamen ortadan kalkmamış olan⁴⁹ parasal dolaşım da ticaretin canlanmasıyla gelişmiştir.⁵⁰ Pirenne burada, 12 ve 13. yüzyıllarda tedavülde olan para miktarının, 9. yüzyılda 10. yüzyılın sonuna kadar var olan para miktarından hayli fazla olduğunu belirtmektedir. Ticaretin gelişmesiyle artan para dolaşımına ek olarak tüketim nesnelerine olan istek de artmıştır. Bu da özellikle soylu kesimin lüks tüketim maddelerine daha fazla yönelmesini getirmiştir. Bu çerçevede, örneğin 11. yüzyıldaki bir şövalyenin hayatı ile 12. yüzyıldaki bir şövalyeninki karşılaştırıldığında yiyecek, giyim, ev eşyası ve silahlar bakımından aralarında ciddi farklılıklar olduğu görülmektedir.⁵¹

Bütün bu süreçte, Pirenne'e göre mülk sahipleri bir yandan serfleri para karşılığında özgürleştirecek, diğer yandan da ticaretin gelişmesiyle senyörlük sistemi (manor örgütlenmesi) hızla çöküşe geçecektir. 12. yüzyıldan itibaren de tarımda uzmanlaşma başlayacak, örneğin İngiltere'deki Cistercian manastırları yün, Fransa'nın Bordeaux

ve diğer tüccarları harekete geçiren iktikin "kapitalist ruh" olduğunu söylemektedir.⁵² Her ne kadar kapitalizmin kökenlerini ticaret sermayesinde ve tüccar sınıfında bulsa da, aslında Pirenne kentlerde giderek tekelleşen esnaf/tüccar loncalarının durumlarını anlatırken kendi iddialarıyla çelişmektedir. Bu çerçevede, "her mesleğin yalnızca ayrıcalıklı bir grubun tekelinde olması gerektiği düşüncesinin, hiçbir zaman bu Ortaçağ esnaf loncalarında olduğu kadar aşırılıklara zorlanmadığını"⁵³ belirten Pirenne, örneğin "1314'ten sonra Ghent'te kentin surlarından başlayarak yarıçapı üç mil olan bir alan içinde kumaş imalatının yasaklandığını" vurgulamaktadır. O kadar ki, tüm 14. yüzyıl boyunca burada, çevredeki köylere karşı silahlı devriyeler çıkartıldığını ve tezgâhlarla çırpıcı teknelerinin parçalandığını ya da sökülüp atıldığını yazmaktadır.⁵⁴ Yine Flander'da ve Floransa'da da köylü kadınların kent atölyelerinin hizmetinde çalıştırıldıklarını ve eğitildikleri yün iplikleri de bu amaçla kurulmuş örgönlere teslim etmek zorunda bırakıldıklarını altını çizmektedir. Fakat Pirenne, bu kent loncalarının tekelleşmesinin aslında kapitalizme geçişte "tutucu"

henüz ortaçağ sistemi sona ermemiştir.⁵⁵ Çünkü Dobb, feodal üretim tarzının, kapitalist üretim tarzının gelişmesinden çok daha önce ileri bir çözüme aşamasına girmiş olduğunu vurgulamaktadır.⁵⁶ Dobb, ticaretin canlanmasının feodalizmin çözülüş sürecindeki katkısını reddetmemekte,

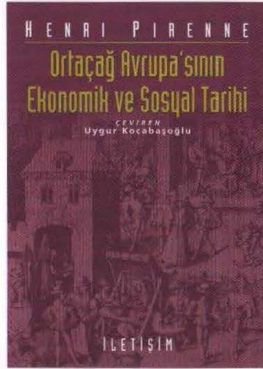
tur. Dolayısıyla Hilton da Dobb gibi, feodalizmin çözülüşünde esas olarak içsel dinamiklerin belirleyici olduğunu altını çizmiş ve kapitalizm kavramının Pirenne'in yaptığı gibi ticaretin gelişimiyle açıklanamayacağını, ilk kapitalist örgütlenmenin İtalyan kentlerindeki erken ticari canlanma-

Merrington ise, kapitalizmin gelişmesine kaynaklık eden esas kentlerin, Pirenne'in iddia ettiği gibi burg'ların fouborg haline gelmesi, dolayısıyla ortaçağ kentlerinin gelişimiyle ortaya çıkmadığını, aksine, üretimin kent ve lonca tekeli nedeniyle "emek pazarını sömürmek için hiçbir özgürlüğü

1096 yılında başlayan Haçlı Seferleri, bir Müslüman gölü haline gelmiş olan Tiran Denizi'ndeki İslam egemenliğini sona erdirmiştir. Kudüs'ün ele geçirilmesinden sonra da bütün Akdeniz hızla batı denizciliğine açılmıştır. Pirenne'e göre, böylece denizasıırı ticaret yeniden canlanmış ve feodal düzeni temelinden sarsacak gelişmeler ortaya çıkmaya başlamıştır.

fakat bunun temel neden olmadığını vurgulamaktadır.⁵⁷ Zira Dobb'a göre, para rantının ilk yaygınlaştığı bölgeler İngiltere'nin gelişmiş güney ve doğusu değil, nispeten geri kalmış olan kuzeybatısı olmuştur.⁵⁸ Yine Dobb, ticaretin gelişmesi ile serflikin çözülüşü arasında doğrudan bir özdeşleşme olmadığını bir başka kanıtı olarak, 15. yüzyılda Doğu Avrupa'da "ikinci serflik" olgusunu göstermektedir. Aynı şekilde Baltık devletlerinde, Polonya'da, Bohemya'da tahlil ihracatı olanaklarının artması, köylülük üzerindeki serflik yükümlülüklerinin yeniden artmasına ve büyük topraklar üzerinde pazar için üretimin serf emeğine dayanarak gelişmesine yol açmıştır.⁵⁹

Ticaretin, Arap istilalarından ve "Roma İmparatorluğu'nun politik bir sistem olarak yıkılışından çok daha önce" zaten gerilemiş olduğunu, kent yaşantısının da dışsal değil, feodal toplum içindeki toplumsal güçlerin gelişimi sonucu oluştuğunu⁶⁰ savunan Rodney Hilton ise, merkezi yapının yerini küçük kontlukların aldığı⁶¹ bu süreçte kontlar arası mücadelenin şövalyelere "fief" dağıtımını zorunlu hale getirdiğini ve bunun da serflerin beslemekle sorumlu olduğu soylu sayısının artmasına neden olduğunu vurgulamıştır.⁶² Artan bu baskı ise ya serfleri çökertmiş ya da ürünleri artırma yolunda teşvik edici olmuş-

ya rağmen İngiliz tekstil sektöründe olabildiğini vurgulamıştır.⁶³

Yine Pirenne'e göre, kapitalizmle "büyük çaplı ticaret aynı zamanda birbirlerinin nedeni ve sonucudur." ⁶⁴ Başka bir ifadeyle, Pirenne'de ticaret ve kapitalizm bir ve aynı şeydir. Bu durumda ticaretin görüldüğü hemen her yerde kapitalizmin varlığına hükmetmektedir. Fakat ne yazık ki Pirenne, sanayinin gelişmesini nelerin belirlediğini açıklamamaktadır. Sanayide kârın nasıl belirlendiğini, dolayısıyla sanayinin nasıl ve niçin geliştiğini açıklama yoluna gitmemiştir ki, bu da tezinde ki önemli boşluklardan biridir.

Feodalizmden kapitalizme geçiş tartışmalarına önemli katkılarda bulunan

kısıtlanmamış bulunan Manchester ve Birmingham gibi dönemin kırsal bölgelerine kaçtığını" ortaya koymuştur.⁶⁵ Böylece aslında Merrington, kırsal alanlarda kurulan ve emeğin hareketlilik alanında kısıtlamanın, makine kullanım ve üretiminde sınırlamaların olmadığı kırsal alanlarda kurulan yeni kentleri temel almıştır. Buradan, kapitalizmin gerçekleşebilmesi için doğuş halindeki endüstri sermayesinin kent ve lonca tekellerinin yanı sıra ticaret sermayesinin oluşturduğu tekellerden de kurtulması gerektiği sonucunu çıkarmak mümkündür. Bu nedenle de Pirenne'in kapitalizmin kökenini doğrudan ticaret sermayesiyle ve dolayısıyla kapitalist sınıfı da tüccar ile özdeşleştirmesi doğru görünmemektedir.⁶⁶ Zira Dobb'un da belirttiği gibi, tüccar burjuvazi, soylularla uzlaşarak ayrıcalıklarla donatılıp üretim tarzını dönüştürmeksinin onun sınırları içinde kalarak servet ve nüfuzunu artırma yoluna gitmiştir. En önde gelen tutukları politik ayrıcalık elde etmek ve bu ayrıcalıkların mümkün olan en az sayıda insana tanınması olan bu tüccar kesim, soylularla da işbirliğine giderek 16. yy sonunda kapitalizmin gelişiminin önünde engel oluşturmuştur⁶⁷ ve bu çelişki, ancak burjuva devrimlerinin gerçekleştirdiği yerlerde çözülebilmıştır.

DİPNOTLAR

- 1) Henri Pirenne, *Hız, Muhammed ve Charlemagne*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Kitabevi, 2. baskı, 2006
- 2) Pirenne, s. 96, s. 15.
- 3) İstanbul 139'da, eski Yunan'ın Bizans'ı taşıyan kentinin yerine kurulmuştur. Pirenne, s. 16
- 4) Pirenne, s. 18.
- 5) Pirenne, s. 19.
- 6) Pirenne, s. 21.
- 7) Pirenne ayrıca, bu krallıklarda ikidarı mutlak ve tek kişinin elinde olduğuna, kral sarayının kadınların özellikle Rumalardan meydana geldiğine ve barbar savaşçılarına krallık saraylarında rastlanmadığına dikkat çekmektedir. Üstelik "Judeu deputatus" denilen veadaletli yerine getirilmeyeceği için kişi de yapılamay Roma usulüne göre yapmaktadı ki bu da, Pirenne tarafından Roma'nın devamlılığına bir örnek olarak gösterilmektedir. Bkz. Pirenne, s. 51 ve 59.
- 8) Pirenne, s. 34
- 9) Pirenne, s. 40.
- 10) Pirenne, "Gerçeklerin yok etkilere", 'partibus occidentalistis'le imparatorluk yönetimi olup imparatorluğun kendisi değişir. Roma imparatorluğunun yerine başka hiçbir şey ikame edilemez uzak olarak yalnızca onun topraklarına yerleşmektedirler. Kıscasın Romanus'un temel karakteri Akdeniz'den ayrılmaya devam etmektedir" demektedir. Pirenne, s. 106. ayrıca bkz. Henri Pirenne, *Ortaçağ Kentleri*, Çev. Sadan Karadeniz, İstanbul: İletişim Yayınları, 1. baskı, 1994, s. 24.
- 11) Pirenne, *Hız, Muhammed ve Charlemagne*, s. 106.
- 12) Pirenne, s. 86, s. 84.
- 13) Pirenne, s. 86.
- 14) Pirenne, s. 91-95.
- 15) Pirenne, s. 104-106.
- 16) Cinsiatların atarından arayan yeniden yapılan Roma alını "solidus" istisla her döneminde de bütün imparatorluğa para birimidir. Barbarlar da Roma'nı aynı para sistemini kullanmaktadırlar. Pirenne, s. 122.
- 17) Pirenne, s. 127.
- 18) Pirenne, s. 172.
- 19) Pirenne, s. 173.
- 20) Pirenne, s. 174.
- 21) Pirenne, bu durumu "Roma imparatorluğu Hristiyanlaştırmak ruhunu yitirdiği, İslamlaştırmak ise hem ruhunu hem de bedenini yitirdiği"ni diyor. özetlemektedir. Pirenne, s. 175. ayrıca bkz. Pirenne, *Ortaçağ Kentleri*, s. 25.
- 22) Pirenne, s. 187.
- 23) Pirenne, s. 190.
- 24) Pirenne, *Hız, Muhammed ve Charlemagne*, s. 191.
- 25) Pirenne, s. 195.
- 26) Pirenne, s. 196.
- 27) Pirenne, s. 199.
- 28) Henri Pirenne, *Ortaçağ Kentleri*, s. 37.
- 29) Pirenne, Merovingi Krallığı'nın oğlu Roma imparatorluğu gibi laik olduğuna, Merovingi kralının "rex Francorum" olmasına karşılık, Karoleni Krallığı'nın ise "Dei Gratia rex Francorum/Tanrı'nın İlişisiyla Frank kralı" olduğuna vurgulamaktadır. Pirenne, *Hız Muhammed ve Charlemagne*, s. 272.
- 30) Pirenne burada, devletin artık krallık "vassal"leri arasında kurulmuş olan sözleşme ilişkisine dayandığı, ekonomik temelini merkez bir yönetsel yapıya cevap verecek durumda olduğuna ve ekonominin pazarda dolaşmayan büyük toprak mülkiyeti üzerine temellendiği feodal ortçağ yapılarına geldiğini belirtmektedir.
- 31) Henri Pirenne, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Çev. Uygur Kocabayışlı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s. 15.
- 32) Pirenne, s. 16.
- 33) Pirenne, s. 20.
- 34) Pirenne, s. 21.
- 35) Pirenne, *Ortaçağ Kentleri*, s. 40.
- 36) Pirenne, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 28-27. Fakat ticaretin bu kentler

- aracılığıyla gelişmesine, feodal ekonomik sisteminde en "kârlı" kurumlardan biri olan kilisenin sürekli karşı çıkışını vurgulamak gerekir. Bu çerçevede tarihsal bir uyarıya fevkalade uygun düşen, kilisenin dırı uğruna dünyevi hazları feda eden üküsü, ünlüyemediği, hatta zorunluluklar karşısında boyun eğmek durumunda kaldığı, bununla birlikte bir zaman açığa uzlaşmadığı toplumsal değişimlere karşı hep kışkırtıcı davranışına yol açmıştır. Bkz. s. 38. Kilisenin manevi ölçülerinin kazım ruhu ile başdaşmalığı Avrillacılı Atın Gerald'in hikâyesinde görmek mümkündür. Bu dindar lord, Roma'ya yaptığı kutsal bir ziyaretten dönerken, Pavia'da kendisinin bazı Doğu malları ve baharatı satın almasını isteyen birtakım Venediklilerle karşılaşır. Derhal bu fırsatın yararlanarak Roma'dan kendisi için satın aldığı pek çok kıymetli bir pelerini, ödediği fiyatı da belirlenerek taciirelere gösterir. Tacirlerin bu pelerinleri Konstantinopolis'te çok daha fazla edeceğini söyleyerek bu alışverişinden utunı kendisini kullamaları üzerine, satıcıyı dolandırması olduğunu ezel eden Gerald, tamah gushına girmeden böyle bir durumda yararlanmasına imkân olmadığını düşünerek, farkı geri gündeirmek için sabırsızlanır. Bkz. Pirenne, s. 37.
- 37) Pirenne, s. 40. Pirenne, Arapistülânın Akdeniz'i Ban'ı yakapalması gibi, aynı şekilde Haçlı Seferleri'nin de Akdeniz'i yeniden Batı'ya açılması sağladığını ilâde etmektedir.
- 38) "Villain" ya da "Vilain". Latince, köy sakını anlamına gelen "villanus"tan türemiştir. Genellikle "serf" ile aynı anlama gelmek üzere kullanılmakla beraber, tarihsel olarak "villain" in serfiden daha önce ortaya çıktığı görülmüştür. Buna göre ilk kez İngiltere'de Norman fethinden önce, kabilelerden feodalizme geçiş sürecinde ortaya çıktığı bilinmektedir. Buna karşılıklıta Avrupa'sında Frank monarşisinin çözümleri sonucu görülmeye bağlanmıştır. Villain, belirli bir oran ya da miktarı ötesinde vergilendirilemezdi. Toprak tasarrufları karşılığında ödediği rant yatış olmasa bile, örf ve âdetlerle belirlenmiş, lorda karpı emek yükümlülükleri ile serflerine kıyasla daha hafif ve belirsizdi. Villain'ler bir başka özeleği de toprak tasarrufları bakımından olmasa bile ştanı bakımından özgür olmasındır. Ama bu her zaman için geçerli olmamıştır; çoğunlukla uygulamada o da serf gibi toprağı tek edemet ve ömeğin lordunun izni olmaksızın çocuğunu okula gönderemedi. Bkz. Maurice Dobb, *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler*, İstanbul: Belge Yayınları, 1992, s. 465.
- 39) Pirenne, s. 53; ayrıca bkz. Pirenne, *Ortaçağ Kentleri*, s. 98-60.
- 40) Pirenne, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 54.
- 41) Pirenne, ortaçağ kentinin ve dolayısıyla modern kent in yerleşme biriminin 1600'de ya da onun yerini belirleyen burğ da doğmuş olduğuna söylemektedir. Pirenne, s. 55.
- 42) Pirenne, s. 60.
- 43) "Kent havası" çağır kılabilir Paul M. Sweezy de serflerin kaçışını, vd. ve 13. yüzyıldaki ticaretin gelişimiyle eş zamanlı olarak ortaya çıkmasına dikkat çekmektedir. "İftidaller ne kadar zorla olurlarsa olsunlar gidecek yerleri olmadıkları sonra serfler mallıkları kolaylıkla terk edemediler," diyen Sweezy, kentlerin daha iyi bir toplumsal konum vaat ederek baskı alındıkları serfleri bir mahzun gibi kendisine çektiğini söylemektedir. Bu süreçte, Sweezy, değişim ilişkilerinin gelişmesine paralel olarak tüketim maddelerine olan talebin de arttığını ve bunun da feodal üretimi tarzının çözülmesine yol açtığını savunmaktadır. M. Dobb, P. Sweezy, C. Hill, vd., *Feodalizmde Kapitalizme Geçiş*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2. baskı, 2000, s. 24-27.
- 44) Pirenne, s. 68.
- 45) "Manor", feodalizmde iktisadi, toplumsal/siyasi ve idari coğrafi bir birimdir. Bu coğrafi birim bir

- köy olabileceği gibi, köyler topluluğu da olabilir. Manor genellikle şu üç öğeden oluşur: "demesse" "serf" ve "örzür işletme". Fakat bu üç öğenin mutlaka bir arada bulunması da gerekmemektedir. Tıpkı manor'da yedi farklı arazi türünün varlığından söz edilebilir: 1) Munhasıran lordun kendisi için karşılıksız işlenen "demesse" toprakları, 2) "Demense" nın bir kısmını oluşturan ve "villein"lere birtakım "close" adı verilen arazi; 3) Manor seflerinin fittli kullanım hakkına sahip oldukları topraklar, ki bunlara "mansu" ya da İngilizce "yardland" denilir; 4) Çayır ve meralar, 5) Ormanlık arazi, 6) Metruk arazi; 7) Manastırlara ait arazi. Dolayısıyla manor öğütlenmesinde bir tarafta "seigniorial" öşe, diğer tarafta ise köylülük öğesinden söz edilebilir. Köylülük, sistemde dolayısı ve dolayısıza üretimi gerçekleştirilen öğedir. Toprak dahil üretim araçlarının zilyetleridirler. Esas olarak arazi aracıları zilyetler. Buna karşılık "seigniorial" kısmın elinde siyasi, mali idari/yarışsal yetkiler yoğunlaşmıştır. Bkz. Dobb, s. 460. Ayrıca manor örgütlemesi için bkz. Pirenne, s. 77-81.
- 46) Pirenne, s. 63.
- 47) Pirenne, s. 65.
- 48) Pirenne, s. 69.
- 49) Pirenne, 8. yüzyılı izleyen yüzyılların parasal değeri fakat aynı bir değişim çağı olduğu konusundaki uyarıcı gerçeğe aykırı olduğuna vurgulamakla; para kullanımının sınırlı olmasını, tani faaliyetle başdaşması dönemin ekonomik yapısını buna en azı idrımı olmasıyla açıklamaktadır. Pirenne, s. 94.
- 50) Sweezy de Pirenne'ın bu konudaki tezine katılırak, feodalizmin (türetimsiz) ticarete, özellikle uzun mesafe ticaretine ve nüfus hareketlerine bağlanmaktadır. M. Dobb, P. Sweezy vd., s. 24-25.
- 51) Pirenne, s. 95.
- 52) Pirenne, s. 185-186.
- 53) Pirenne, s. 231. ayrıca bkz. Pirenne, *Ortaçağ Kentleri*, s. 88.
- 54) Pirenne, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 232.
- 55) Murat Özyüksel, "Geçiş Süreci Tarişgımları ve Sweezy", *İktisat Dergisi*, Temmuz 2004, s. 42.
- 56) Dobb, s. 91.
- 57) Dobb, Sweezy vd., s. 50-51.
- 58) Özyüksel, s. 43.
- 59) Dobb, s. 36-37; ayrıca bkz. Dobb, Sweezy vd., s. 51-52.
- 60) Dobb, Sweezy vd., s. 112-113.
- 61) Dobb, Sweezy vd., s. 114.
- 62) Dobb, Sweezy vd., s. 118.
- 63) Dobb, Sweezy vd., s. 118-119.
- 64) Pirenne, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 182. Pirenne bir başka yerde de "Ortaçağ kentinin 12. yüzyıldaki durumuna göre, bir ticaret ve sanayi toplumu olduğuna söyleyebiliriz" demektedir. Pirenne, *Ortaçağ Kentleri*, s. 105.
- 65) Özyüksel, s. 54-55.
- 66) Aslında Pirenne'in teni Dobb, Sweezy, Takahashi vd. tartışmasında Marks'ın ünlü "feodal üretim tarzından geçişin dört farklı biçimde olur. İlkinici, doğrudan toplumsal ekonomi ve ortaçağların kenti sayılamadın lönca bağli el zanaatlarının tersine ticaret ve kapitalist halini alır. Bu süreçten devrimci bir yoldur. Ya da tüccar, üretim alanında doğrudan bir egemenlik kurar... pasajı eksiksinde devam eden tartışmada, ikinci yol denilen -aslında Takahashi'nin bu ikinci yolun kapitalizme geçişini bir yol olduğunu Japonya ve Doğu Avrupa örnekleleriyle vurguladığı- tüccarın doğrudan kapitalist bir sını haline geldiği yaklaşımına dayanmaktadır. Oysa Pirenne bu "yol'un feodal ilişkileri dondurarak kapitalizmi gelişimin önünde bir engel oluşturduguna görmemektedir. Dobb, s. 107-111.

26.istanbul

Kitap fuarı

akdeniz'de
edebiyat

edebiyatta
akdeniz

27 ekim - 4 Kasım 2007

www.istanbulkitapfuari.com / www.istanbulbookfair.com

ARTIST 2007

17. İSTANBUL
17. İSTANBUL SANAT FUARI
27 Ekim - 4 Kasım 2007
www.istanbulsanattuari.com

İTÜF
Küresel Fuar
Etkinlikleri Birliği
Uluslararası Kongreler Birliği

Öye Kuruluş
Uluslararası Kongreler Birliği

Uye Kuruluş
Uluslararası Ticaret Fuarlarına Üstel
Kurumların Sorumlu Organizatör Birliği

TÜRKİYE FUAR YAPIMCILARI DERNEĞİ

TS EN ISO 9001:2000

İTÜF TİM FUARCIKLIK YAPIM A.Ş. - FUAR ALANI VE MERKEZ OFİS
Fuar ve Kongre Merkezi
Tarih: 90 (212) 886 68 43
Faks: 90 (212) 886 68 98
E-posta:
Fuar Alanı
Yatırımcı Satış
Yatırımcı Satış

TÜYAP YURTIÇİ OFİSLER
E-posta:
Tüyap Adana:
Tüyap Ankara:
Tüyap Bursa:
Tüyap Gaziantep:
Tüyap İzmir:
Tüyap Kayseri:
Tüyap Konya:
Tüyap Samsun:

TÜYAP YURTDİŞİ OFİSLER
E-posta:
Tüyap Moskova:
Tüyap Selyu:
Tüyap Tahrana:
Tüyap Hainag:

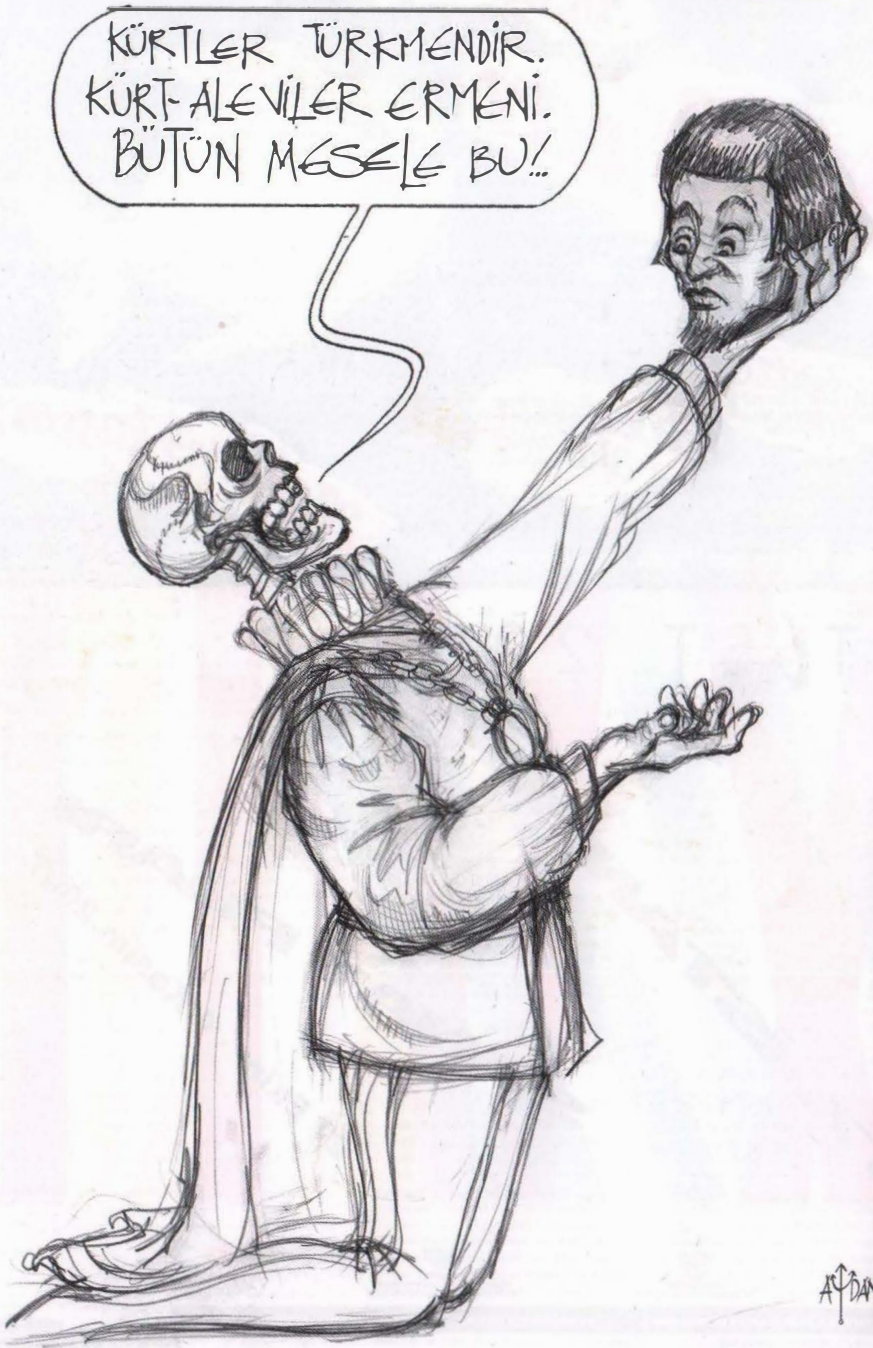

Beylikdüzü

Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi

FUAR 5174 SAYILI KANUN GEREĞİNCE TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ (TOBB) İZİNİ İLE DÜZENLENMEKTEDİR

Beylikdüzü, Büyükçekmece İstanbul, Türkiye

Harun Reşid ve Abbasiler Dönemi

André Clot

ISBN 978-975-333-211-8

Ağustos 2007,
298 Sayfa

16,00YTL

"Kısacası Harun dönemi ve izleyen
iki yüzyıl boyunca bilim adamları ve
filozofların çiçekler gibi açtıkları görülür,
o kadar ki, bu döneme Arap biliminin
altın çağı adı verilir.

...

Ülkenin her yanından astronomlar,
matematikçiler, tıp doktorları,
coğrafyacılar, filozoflar, çevirmenler ve
özgün eser sahipleri Bağdat'a akartlar.

...

Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'nun
büyük kültürlerini bir potada eriterek,
eski Doğu'yu yeni bir kültür ve
uygarlığa taşırlar. Geniş bir bilgi alanını
kapsayan bu yeni bilgi, sırası geldiğinde

Batı tarafından özümsecek,
Batı'nın ilerlemesini sağlayacak
temel malzemeyi temin edecektir."

Tarihçi ve gazeteci André Clot uzun yıllar Ortadoğu'daki
Müslüman ülkelerde çalıştı. İslam uygarlığı hakkında pek çok
kitap yazmış olan Clot, ayrıca Fatih Sultan Mehmet ve Kanuni
Sultan Süleyman'ın biyografilerini kaleme aldı.

